Colom i la Descoberta d'Amèrica

Francesc Robusté i Albert Fortuny (Editors)

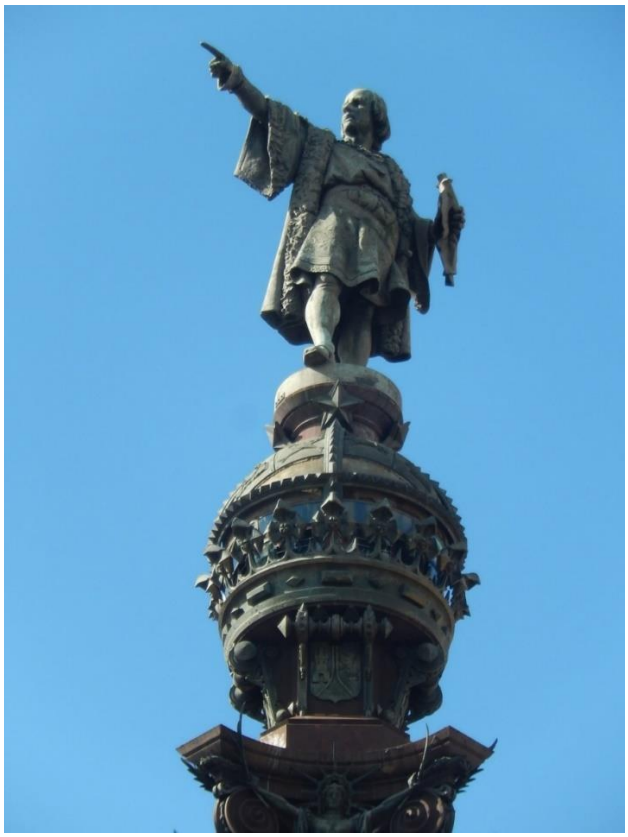

Barcelona

I Simposi

Colom i la Descoberta d'Amèrica

Francesc Robusté i Albert Fortuny (Editors)

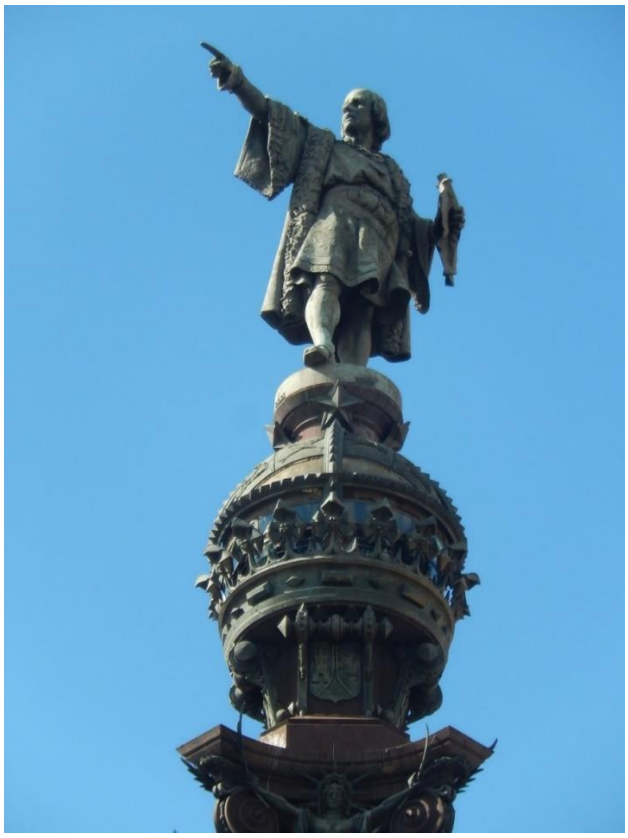

Barcelona, 15 d'octubre de 2026

Actes del **I Simposi sobre En Colom i la Descoberta d'Amèrica.**

Celebrat a la Sala Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC, carrer del Carme 47 de Barcelona) el dijous 15 d'octubre de 2026. La seu de l'IEC ha estat llogada i no implica cap participació en l'organització ni cap posicionament institucional per part de l'IEC (malgrat que un dels ponents és un membre corresponent d'una secció de l'IEC).

© De l'edició: Francesc Robusté i Albert Fortuny, 2026.
© Dels textos de cada ponència: Els seus respectius autors, 2026.

Edició i coordinació:
Francesc Robusté i Albert Fortuny.

Traductor de dues ponències originalment escrites en castellà:
Francesc Robusté.

Edició multilingüe (Català).
Data de publicació: Octubre de 2026.

ISBN (Paper - Català): 978-84-09-92881-1

Reservats tots els drets. Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni en tot ni en part, ni registrada o transmesa per un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sense el permís previ per escrit dels titulars del *copyright.*

___

Aquest llibre conté les ponències presentades al *I Simposi sobre En Colom i la Descoberta d'Amèrica* en la seva traducció al català, acompanyades del pròleg/introducció i les conclusions generals. A banda de les ponències que configuren aquest llibre, el simposi va incloure una explicació sobre la simbologia del Monument a Colom de Barcelona i una visita guiada al Museu Marítim de Barcelona ubicat a les Reials Drassanes de Barcelona, però aquest llibre no inclou el text d'aquestes xerrades.

S'han editat quatre llibres d'actes amb les ponències traduïdes als idiomes català, castellà, anglès nord-americà *(lingua franca* de la Ciència) i italià.

Patrocinadors del Simposi: Restaurant 700 milles, La Giralda de l'Arboç, Moventia, Sinob Mobilitat, Rafael Pous, Iddix Grup, CdR, Dofí Jet Boats, Sumus Hotels Group, Hotel Ramblas Internacional, i Accomodation Reservations.

Índex

Capítol / ponència	**Pàgina**
Coberta interior i dades ISBN	i
Índex	iii
Presentació del Simposi	v
1.Motivació i dubtes raonables	1
2A. Estudis sobre l'ADN de Colom	9
2B. "Colón ADN: Su verdadero origen" (documental RTVE)	15
3. L'ADN dels escrits de Colom	23
4. Errors de Cristòfor Colom	33
5. El port de Pals	43
6. L'autenticació històrica de les restes de Cristòfor Colom	61
7. La primera biografia impresa d'En Colom	77
8. El descobriment i conquesta d'Amèrica	89
9. La petjada catalana en la iconografia americana	109
10. Una teoria sobre la navegació d'En Colom	131
11. Catalunya, el context necessari de l'empresa colombina	141

Presentació del Simposi

Aquest llibre d'Actes recull les ponències presentades al **I Simposi sobre En Colom i la descoberta d'Amèrica** que es va celebrar el 15 d'octubre del 2026 a la Sala Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans (carrer del Carme 47, Barcelona). Optimisticament hem posat el cardinal del primer simposi **"I"**, perquè som conscients, estem convençuts, que el tema generarà futures edicions i simposis. Difícilment es poden esvair en un matí mig mil·lenni de dubtes.

Avui ens acompanyen diversos experts i investigadors de primer nivell que presentaran les seves ponències sobre la figura de l'Almirall. Aquestes presentacions s'abordaran des de diverses disciplines —com la genètica, la història, la cartografia i la lingüística— i es duran a terme amb el màxim rigor científic.

L'objectiu d'aquesta jornada és, simplement i nogensmenys, exposar les **dades, les recerques i els indicis** que s'han recopilat fins ara. D'aquesta manera, amb tota la informació sobre la taula, **cadascú de vosaltres podrà treure les seves pròpies conclusions** sobre qui va ser realment En Colom.

L'organització d'aquest simposi no ha estat un camí fàcil. Ens hem trobat amb el rebuig o manca de col·laboració d'**institucions acadèmiques** com les Universitats (i parlem en plural), **institucions marítimes** (i també parlem en plural) i àdhuc una naviliera que gestiona *grans naus veloces* i que inicialment patrocinava totes les despeses del simposi, i s'ha desdit abans de la celebració: esperem que no faci el mateix amb els seus creuers.

Així que al juliol i al setembre, hem hagut de passar el plateret a empreses d'amics. Cal agrair explícitament als **patrocinadors**: al restaurant "**700 milles**" que ens va acollir per dinar (Joaquim Ullan i Eva Sans, ambdós ponents del simposi), a **La Giralda de l'Arboç** (Manuel Camino, també ponent), a l'operador de mobilitat **Moventia** (Josep Mª Martí), a la consultora de mobilitat **SinOb** (Jordi Singla), al **Rafael Pous** (Comitè Científic), a l'**Albert Codinas** (grup d'empreses IddiX), al **Consell de la República** (Montserrat Rossell), als **Hotels Sumus** (Ester Buch), a **Dofí Jet Boats** (Ramon Sagalés), a l'**Hotel Rambles Internacional** (Juanon Gaspart), i a **Accomodation Reservations** (Pau Bosch).

Malgrat aquests entrebancs i incomprensió inicial, la nostra voluntat d'investigar i debatre lliurement ens ha impulsat a tirar-lo endavant amb tota la convicció. Estem aquí per parlar de **Ciència i d'Història**, en majúscules. Agraïm al **Comitè Científic** la seva col·laboració en la revisió per pars de les ponències: Dr. **Oriol de Fàbregues-Boixar**, Dr. **Josep Ferrer**, Dr. **Antoni Homs**, Dr. **Josep Lluís Larriba**, Dr. **Paolo Pellegrino**, Dr. **Rafael Pous**, Dr. **Francesc Robusté** i Dr. **Josep Segarra**.

Som conscients que 15 minuts per ponència (excepte les d'inauguració i cloenda) és molt poc temps i que **ha faltat debat, preguntes i interacció amb el públic**. Prenem-nos aquest primer simposi com un tastet. Per això hem posat el cardinal del primer simposi "I", perquè estem convençuts que caldrà organitzar-ne més...

Al llarg del dia hem pogut escoltar ponències que han aportat llum a moltes incògnites. Algunes potser han generat més incògnites que fins ara no teníem... Hem començat sintetitzant alguns dels misteris i contradiccions de la història explicada, que com a mínim als enginyers i a qualsevol ment científica ens generen **dubtes** (Albert **Fortuny**).

Hem vist dades científiques punteres amb els estudis sobre l'ADN de Colom del doctor José Antonio **Lorente**, complementades amb la reveladora anàlisi dels escrits de Colom del doctor Lluís **de Yzaguirre**, membre corresponent de la Secció Filològica de l'IEC.

En la primera sessió sobre l'origen, en Manuel **Camino** ens ha parlat dels errors de Colom que van donar lloc al descobriment. L'Eva **Sans** ens ha demostrat l'existència i la importància històrica del port de Pals, i en Joaquim **Ullan** ha abordat l'autenticació històrica de les restes atribuïdes a l'Almirall. Per tancar aquest bloc, en Pep **Mayolas** ens ha acostat a la primera biografia impresa d'En Colom.

A la segona sessió, centrada en la descoberta d'Amèrica, en Carles **Camp** ha aprofundit en els condicionants i entorn que va possibilitar el descobriment i la conquesta d'Amèrica. L'Enric **Guillot** ha deixat palesa la petjada catalana en la iconografia americana, mentre que en Manel **Capdevila** ens ha presentat una nova teoria sobre la navegació que podria haver fet servir Colom. Finalment, l'historiador Víctor **Cucurull** ens ha situat en el context necessari i fins ara negligit de la gran empresa colombina: Catalunya.

Després d'avaluar totes aquestes dades, l'estudi rigorós dels documents, la cartografia, l'anàlisi lingüística i els diferents indicis presentats avui per tots aquests experts, les peces del **trencaclosques** encaixen. *"Trencaclosques català de l'Atlàntic",* precisament el llibre que surt a la llum en pocs dies.

Les evidències apunten clarament que la Descoberta d'Amèrica no va ser només l'èxit d'un sol home, ni una casualitat, sinó que va ser, de forma molt versemblant, una autèntica gesta catalana en la seva gènesi, planificació i execució.

Malgrat que segurament mai tindrem la "prova" fefaent, amb la informació que hem vist, podem concloure que, avui en dia, qualsevol estudi rigorós sobre En Colom i la Descoberta d'Amèrica als segles XV i XVII, ha d'incorporar la **hipòtesi de què En Colom fos i parlés català.**

Francesc Robusté i Albert Fortuny
Barcelona, 15 d'octubre de 2026

Simposi sobre En Colom i la descoberta d'Amèrica: Motivació i dubtes raonables

Albert Fortuny Garcia
Enginyer Industrial
Ex professor de la E.T.S.E.I.B – UPC
albert.fortuny@enginyers.net

RESUM

Aquest ponència vol plantejar els seriosos dubtes existents sobre la història que s'ha explicat, i oficialment acceptat, sobre En Colom i la descoberta d'Amèrica.

1. INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS

Com a enginyer, la meva feina i la meva manera de pensar, es basa en l'anàlisi de dades. Quan em presenten un projecte, un plànol o, en aquest cas, un relat històric, el que faig és buscar-hi la coherència. I la realitat és que, quan un s'apropa a la *"història oficial"* d'En Colom i la passa pel sedàs de la lògica i la raó, el relat fa aigües per tot arreu.

Tots coneixem la dita que *"la història l'escriuen els vencedors"*. Però, qui van ser els vencedors en aquest cas? Hi ha indicis que a partir del regnat de Felip II, es va iniciar un procés sistemàtic de manipulació de la història. L'objectiu era clar: atorgar tot el protagonisme de la gesta de l'expedició colombina a Castella i esborrar-ne, de manera calculada, la participació de Catalunya.

Com sabem, com a enginyers i com a ciutadans crítics, que aquesta història ha estat manipulada? Molt senzill, per l'aparició constant de contradiccions, anomalies geogràfiques i incoherències que fan tècnicament i humanament impossible el relat que ens han ensenyat a les escoles.

La finalitat d'aquest simposi és, precisament, que els diferents ponents i experts que em seguiran aprofundeixin en aquests estudis. El meu objectiu d'avui és només fer-vos d'introductor. Vull enumerar-vos una llista de dades empíriques —fets, no suposicions— que ens obliguen, com a mínim, a dubtar de l'exactitud de la versió acceptada.

A la secció següent, detallo aquests dubtes agrupats en diferents blocs.

2. DUBTES RAONABLES

2.1. El perfil del "Cristoforo Colombo" genovès

Ens expliquen que En Colom correspon a la figura d'un **jove genovès** que pràcticament no havia navegat mai i que, a més, era massa jove per tenir la capacitat organitzativa d'una empresa naval d'aquesta magnitud.

Aquest Colom genovès era un **plebeu**, no tenia cap títol nobiliari. Com és estadísticament o protocol·làriament possible que es dirigís al rei Ferran II *"de tu a tu"?* A l'època, això era impensable.

Com pot ser que aquest suposat **teixidor de Gènova** exigís títols com el de Almirall, Virrei, Governador General i Jutge amb càrrecs vitalicis i hereditaris? Aquests eren càrrecs i honors que estaven estrictament reservats a membres de l'alta noblesa o de la família reial.

Finalment i sense entrar en demostracions científiques sobre ADN i escriptura que escoltarem en aquest simposi, **el Colombo genovès sempre escriu** al seu amic Sergio Oderigo i a la *Casa delle compere e dei banchi di San Giorgio* de Gènova **en castellà**. En **castellà ple d'errors** que s'han demostrat (de Yzaguirre, 2026) que **provenen del català** i no del lígur. Per cert, la casa que ensenyen a Gènova com la suposada casa de Colombo és del segle XVIII, no del segle XV...

2.2. L'anomalia documental de les Capitulacions de Santa Fe

A les Capitulacions de Santa Fe, el contracte signat per En Colom amb els Reis Catòlics, es diu que a En Colom se li concedeixen els títols "*por las tierras que ha descubierto*". Ho posa en **passat**. Ens hem de preguntar, des de la lògica: és que ja hi havia anat prèviament?

Si ens expliquen que la descoberta va ser una empresa exclusivament castellana, feta només per castellans, com s'explica que el contracte fundacional, **les Capitulacions, es guardi a l'Arxiu Reial de Barcelona** (a partir del canvi de nom per Felip V, actualment anomenat Arxiu de la Corona d'Aragó)? L'arxivística no funciona per atzar.

Tècnicament parlant, unes "Capitulacions" són un tipus de contracte que s'estructura per "capítols". Aquest és un **model jurídic purament català**, no pas castellà.

Ens expliquen que Colom buscava arribar a l'Àsia oriental per una ruta occidental. Que esperava trobar Cipango (Japó) i després arribar al continent asiàtic, especialment Catay (Xina) i els dominis del Gran Khan. Era de domini públic que a tots aquests llocs hi havia un governant o un Emperador: quin sentit lògic té que demani per a ell el títol de "Virrei" o **"Governador" d'aquelles terres**? No té cap sentit geopolític, a no ser que ell sàpigues exactament que no anava a les Índies sinó a unes **noves terres**.

2.3. La logística i la geografia (Palos de Huelva vs. Pals de l'Empordà)

Les cròniques expliquen que les naus de Colom van **travessar les Columnes d'Hèrcules** (l'estret de Gibraltar). Físicament, si surts de Palos de Huelva (per cert, quin Palos? Palos de la Frontera o Palos de Moguer? Ah, no, que Palos de Moguer no existeix!), ja ets a l'oceà Atlàntic; no té cap sentit **travessar l'estret de Gibraltar** perquè ja l'has passat. Si surts de l'Empordà, en canvi, sí que l'has de creuar.

Les cròniques descriuen el port de sortida com una **ciutat emmurallada**. A Palos de la Frontera a Huelva no hi ha cap resta arqueològica d'una muralla. A Pals de l'Empordà, sí.

Com a enginyer us pregunto: com s'organitza una empresa naval d'aquesta envergadura a Palos de Huelva, un lloc on no hi havia gaire infraestructura nàutica ni indústria auxiliar per donar-hi suport? A Catalunya, en canvi, l'estructura de drassanes era de primer ordre.

Al llibre de Antonio de Herrera *"Los hechos de los Castellanos"*, hi ha dibuixada una vila que no s'assembla en res a la topografia de Palos de la Frontera a Huelva, però que en canvi és idèntica a l'orografia i l'estructura de **Pals de l'Empordà**.

I ara mirem els **temps de desplaçament**: Les cròniques diuen que Colom va anar des de Sevilla fins a Sant Jeroni de la Murtra (a Badalona), on el van rebre els Reis Catòlics, i que ho va fer **a peu**. Això no té cap sentit anant acompanyat dels indis i animals exòtics i plantes, quan podia fer aquest trajecte per mar. Tampoc és factible la velocitat d'una hipotètica caravana per camins del segle XV que es descriu a les cròniques. A més, no hi ha cap registre documental a cap dels pobles per on presumptament va passar.

Els llibres diuen que **els mariners eren de** *"Palos"* i de *"Begër"*. Si apliquem la fonètica i l'evolució de la toponímia, que fossin de **Pals** i de **Begur** té tot el sentit geogràfic i lingüístic del món.

2.4. La mort d'En Colom

Les cròniques diuen que Colom va morir el 20 de maig de 1506 al *"Convento de San Francisco"* de Valladolid. El lloc on és el *Gobierno Militar* avui al final de La Rambla de Barcelona i fins a la plaça del Duc de Medinaceli, l'ocupava el **Convent de Sant Francesc** (**Convent de Framenors**) fins l'any 1835 (va ser cremat a rel de la Bullanga de Barcelona i enderrocat el 1836-37 amb la Desamortització de Mendizábal), i diu que Colom va voler morir amb els hàbits de franciscà.

Existeix un document a la Catedral de Barcelona que fa referència a la tomba d'En Colom. Això ens obre altra incògnita: el van enterrar realment a Barcelona abans dels seus múltiples trasllats oficials a Sevilla, Santo Domingo, La Havana, de nou a Santo Domingo i de nou a Sevilla?

2.5. L'estadística del Segon Viatge

Ens diuen que no hi havia catalans a la descoberta. Però, com pot ser que al segon viatge, que diuen que va salpar de Cadis, quan ja calia consolidar la infraestructura, hi anessin tants catalans en llocs clau?

Parlem de 12 frares de Montserrat liderats per Bernat Boïl, i del frare Ramón Pané de Sant Jeroni de la Murtra o la presència de Pere Bertran Margarit i Miquel de Ballester com a com a militars.

Recentment, la història oficial reconeix que van salpar de Barcelona: un dubte aclarit, però en queden molts més... Anar aclarint, en un o altre sentit, aquests dubtes, és l'esperit d'aquest Simposi.

3. CONCLUSIONS

Només he volgut posar aquestes dades sobre la taula. **Les incoherències són masses per ser fruit de la casualitat**; semblen fruit d'una censura i d'una adaptació mal feta.

Les persones que a continuació presenten les seves ponències han dedicat una part important de la seva vida a investigar i donar resposta a part d'aquestes **anomalies**.

Desitjo que totes aquestes ponències que es presenten en aquest simposi, aportin una mica de llum a descobrir la veritable història d'En Colom i la descoberta d'Amèrica.

Potser abusant d'optimisme, hem anomenat aquest simposi com el *Primer,* conscients que per aclarir els dubtes, serà necessari continuar amb més simposis futurs, potser centrats en aspectes concrets d'En Colom i la descoberta d'Amèrica.

Sumant anàlisi i coneixement, reflexionant i a mantenint la ment oberta a noves explicacions amb els únics condicionants de les **proves o dades, la lògica i el mètode científic**, podrem aconseguir que **la veritat surti definitivament a la llum**.

REFERÈNCIES

Bassegoda i Nonell, Joan (1986), *La Casa Llotja de Mar de Barcelona*, traducció i correcció de Joan Abril i Español, Cambra de Comerç, Industria i Navegació de Barcelona, Barcelona.

Bello León, Juan Manuel (2010), "La presencia catalana en la Andalucía Occidental a finales de la Edad Media", *Anuario de Estudios Medievales*, 40/1, Instituto Milá y Fontanals del Centro Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), Barcelona.

Benedicto Gimeno, Emilio (2003), *Mercaderes y artesanos franceses en el sur de Aragón. La emigración en Calamocha, 1530-1791*. A les actes del I Coloquio Internacional Los extranjeros en la España moderna. Vol. 1, 155-173, Málaga.

Bernal Rodríguez, Antonio Miguel (1997), "La aseguración marítima en la Carrera de Indias: seguros, crédito y actividad financiera (ss. XVI-XVIII)", *VI Congreso de la Asociación de Historia Económica*, Girona, 1-15.

Bilbeny, Jordi (2021), *Cristòfol Colom i l'Amèrica catalana*, Librooks Barcelona, S.L., Barcelona.

Busseret, David (2004), *La Revolución Cartográfica en Europa, 1400-1800*, traducció de María Tabuyo i Agustín López, Ediciones Paidós Ibérica, S.A., Barcelona.

Camp, Carles (2025) *La conquesta catalana de Mèxic.* Librooks.

Carrasco González, María Guadalupe (1998), "Los seguros en el comercio marítimo español durante la Edad Moderna, Economía marítima", *Actas de los XIII Encuentros de Historia y Arqueología*, Ajuntament de San Fernando (Cadis), 63-81.

Casado Alonso, Hilario (1992), "El mercado internacional de seguros de Burgos en el siglo XVI", *Boletín de la Institución Fernán González*, año 78, nº 219 (1992/2), 277-306.

Colomar, María Antonia (2000), "La Casa de Contratación de Sevilla y las Ciencias Náuticas, el comercio y los descubrimientos geográficos", dins de *Carlos V, la Náutica y la Navegación*, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Lunwerg Editores, Barcelona-Madrid.

De Yzaguirre i Maura, Lluís (2026) "L'ADN dels escrits de Colom". Ponència dins el *I Simposi sobre En Colom i la descoberta d'Amèrica.* Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 15 d'octubre de 2026.

Duran i Duelt, Daniel (2003), *Kastellórizo, una isla griega bajo el dominio de Alfonso el Magnánimo*, Editorial del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Institución Milá y Fontanals, Departamento de Estudios Medievales, Barcelona.

Duran i Sanpere, Agustí (1973), *Barcelona i la seva història*, Documents de Cultura Curial-4, Curial, Barcelona.

Enciclopedia General del Mar (1982), coordinada per José Mª Martínez-Hidalgo y Terán, Ediciones Garriga, S.A., 3a edició, Barcelona.

Febvre, Lucien (1992), *Combats pour l'histoire*, Librairie Armand Colin, París.

Fernández-Rojas, Matilde (2013), *Las Reales Atarazanas de Sevilla*. Sevilla: Arte Hispalense, Diputación de Sevilla, Sevilla.

García-Baquero González, Antonio (2002), *Andalucía y la Carrera de Indias. 1492-1824*, Universidad de Granada, Granada.

Gortari, Eli (1965), *Lógica General*, Editorial Grijalbo, Ciutat de Mèxic, Mèxic.

Gran Enciclopèdia Catalana (1994), segona edició, setena reimpressió actualitzada, Enciclopèdia Catalana, S.A., Barcelona.

Heredia Herrera, Antonia (1970), "Los corredores de Lonja en Sevilla y Cádiz", *Separata d'Archivo Hispalense*, LII-LIII, n. 159-164.

Humboldt, Alexander von (1866-1867), *Cosmos. Essai d'une description physique du monde*, Gide et J. Baudry, Éditeurs, París.

Laredo Quesada, Miguel Ángel (2002), *El primer oro de América. Los comienzos de la Casa de Contratación de las Indias (1503-1511)*, Real Academia de la Historia, Serie Minor-4, Madrid.

Le Flem, Jean-Paul (1984), "Los aspectos económicos de la España Moderna", dins *Historia de España*, dirigida per en Manuel Tuñón de Lara, Editorial Labor, S.A., Barcelona.

López Beltrán, María Teresa (1999), "Financiación de los viajes y cobertura de los riesgos en el tráfico marítimo malagueño en época de los Reyes Católicos". *II: Seguros marítimos, Baetica. Estudios de Arte, Geografía e Historia*, núm. 21, 281-300, edita Universidad de Málaga, Màlaga.

Maestro, Manuel (1991), *De Los Riesgos y Seguros De La Carrera De Indias. Orígenes del Seguro español e iberoamericano*, SEDE Editorial, S.A., Madrid.

Martinis i Mafé, Joan Carles (2010), *València, Terra d'Òc,* (Les migracions occitanes al regne de València), edita Oc-València, CIRD'OC, València.

Mikaberidze, Alexander (2011), *Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia*, Editorial ABC-CLIO, Santa Barbara, Califòrnia, USA.

Muñoz Bolaños, Roberto (2015), *La campaña naval del Estrecho (1340-1344): el fin de la amenaza norteafricana*, Revista Universitaria de Historia Militar, Universidad Camilo José Cela – Universidad Francisco de Vitoria- Instituto Gutiérrez Mellado - Universidad Nacional de Educación a Distancia, Vol. 4/8/2015, 114-133, Madrid.

Nadal, Jordi & Giralt (2000), Emili, *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Eumo Editorial, Vic, traducció de *La population catalane*

de 1553 à 1717. L'émigration française et les autres facteurs de son développement, SEYPES, París, 1960.

Piernas Hurtado, J. (1907), *La Casa de la Contratación de las Indias*, Librería de Don Victoriano Suárez, Madrid.

Ryder, Alan (2024), *Alfons el Magnànim, Rei d'Aragó, de Nàpols i de Sicília. Expansió catalana al sud d'Itàlia*, Edicions Sidillà, La Bisbal d'Empordà.

Sales, Núria (1989), *Història de Catalunya, Vol. IV, Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII)*, dirigida per Pierre Vilar, Edicions 62, Barcelona.

Soldevila i Zubizuru, Ferran (1962), *Història de Catalunya*, Editorial Alpha, Barcelona.

Ulloa Cisneros, Luis (1927), *Cristòfor Colom fou català: La meva descoberta de la catalanitat del descobridor d'Amèrica*, Editat a París per la *Llibreria Oriental-Americana Maisonneuve Frères* i distribuït a Barcelona per la *Llibreria Catalònia*.

Vicens Vives, Jaime (1967), *Manual de Historia Económica de España*, Editorial Vicens-Vives, 7a edició, Barcelona.

Estudis sobre l'ADN de Colom

José Antonio Lorente Acosta
Catedràtic de Medicina Legal i Forense
Director – LABIGEN-UGR
Universitat de Granada
jlorente@ugr.es

RESUM
Entre el **2003 i el 2024** es va desenvolupar un complex procés de recerca amb la participació de més de **70 científics** i professionals de **14 universitats** i centres de recerca de **7 països** diferents.

L'objectiu era utilitzar l'anàlisi genètica (ADN) per intentar aportar als historiadors i experts colombinistes informació sobre els dos grans dubtes al voltant de la seva figura. Una, sobre els seus orígens; l'altra sobre el lloc de descans de les restes mortals.

Les dades actuals (a la fase final de publicació científica) confirmen que **les restes que hi ha a Sevilla són del descobridor** (no es van poder estudiar les restes que hi ha a República Dominicana, que també podrien ser-ho).

Pel que fa als seus orígens, cap de les mostres de possibles familiars que es van comparar directament a través de l'estudi de cromosoma Y van coincidir amb el de la família Colom. Les dades poblacionals el situen amb més probabilitat a la **Mediterrània occidental**, per la qual cosa aquesta informació hauria de ser referència objectiva de suport a historiadors i estudiosos del tema per refinar possibles hipòtesis sobre l'origen de l'Almirall i el Descobridor.

1. INTRODUCCIÓ ALS MISTERIS AL VOLTANT DEL DESCOBRIDOR

Sobre la figura de Cristòfor Colom (d'ara endavant, CC) planegen des de fa més de cinc-cents anys dos misteris. El primer i universal, el de la seva tomba, ja que oficialment hi ha dos llocs que reclamen aixoplugar les restes del gran navegant: Sevilla, a la seva Catedral, i Santo Domingo a la República Dominicana, concretament a l'impressionant monument anomenat Faro de las Américas.

El motiu pel qual les restes de CC poden estar fins a dos llocs diferents obeeix als avatars de la història i està perfectament recollit en textos i cròniques de les diferents èpoques. Des que CC va morir un 20 de maig de 1506 Valladolid, fins que les seves restes van ser definitivament enterrades a la catedral sevillana el 1899, aquests van patir diversos trasllats.

El 1509 van sortir de Valladolid, sent traslladats a Sevilla (Illa de la Cartoixa); d'aquí a la Catedral de Santo Domingo a la Rep. Dominicana, posteriorment des d'aquest lloc a la Catedral de l'Havana a Cuba, on van arribar el 1796; i -finalment- el 1899 (després de la pèrdua de Cuba com a últim territori d'ultramar juntament amb les Filipines i Puerto Rico) es van traslladar des de l'allà fins a la península i es van dipositar a la seva actual ubicació a Sevilla (així doncs i com hem vist, a Sevilla va estar el seu cos en dues ocasions, encara que en llocs diferents).

Com dèiem prèviament, els canvis d'un lloc als altres obeeixen a sòlides raons històriques i estan perfectament documentades, i la disputa sobre on són els veritables ossos de Colom data de l'any 1877, ja que en aquell moment havien de ser a l'Havana, però en unes obres que es van fer en aquella època a la catedral de Santo Domingo, es van trobar tenia escrit el nom de Cristòfor Colom. Amb aquestes dades, per a les autoritats dominicanes de l'època la conclusió va ser que els ossos no en van sortir mai cap a l'Havana el 1796, mentre que les autoritats espanyoles de l'època donaven fe que les restes de Colom sí que van ser portades a Cuba.

Cal indicar que a les caixes que guarden les restes de Colom a Santo Domingo i a Sevilla no contenen, cap, l'esquelet complet d'una persona dins d'aquestes; pot ser que es dividissin el 1796 i part del cos es quedés a Santo Domingo i l'altra acabés a Sevilla després de ser enviada a l'Havana?

Poder, potser. De fet, tant el 2003 com posteriorment el nostre equip de la Universitat de Granada va sol·licitar el permís oportú a les autoritats dominicanes per poder estudiar les restes que ells custodien, però fins ara mai no vam tenir l'autorització definitiva.

El segon misteri al voltant de Colom, menys transcendent al segle XXI però d'interès per a historiadors i experts colombinistes, el del seu origen. La més universal i comunament acceptada de les teories sobre el seu origen l'ubiquen a Gènova, a Itàlia, com a nen nascut en una família humil a prop del port d'aquesta preciosa i marinera ciutat.

Va ser en aquest context quan l'any 2001, i a proposta del professor d'història Marcial Castro, vam començar un complex i difícil projecte de recerca que recentment ha donat resultats que serveixen per clarificar els aspectes esmentats.

La primera fase operativa del projecte per identificar el lloc de descans de les restes de Colom es va executar el juny de 2003, quan –com a fita principal- vam tenir accés a les restes de Cristòfor Colom i del seu fill Ferran (Hernando), tots dos enterrats en llocs diferents a la Catedral de Sevilla, la Santa, Metropolitana i Patriarcal Església Catedral de Santa Maria de la Seu i de l' Assumpció.

Les restes més importants per poder establir una comparació directa són les del seu fill Ferran (Hernando), ja que són les úniques indubtades de tots els familiars coneguts. En ser el seu fill home, Ferran (Hernando) té la meitat dels cromosomes de l'1 al 22 (autosòmics) idèntics

a CC, i el "cromosoma Y" igualment idèntic. A partir d´aquí es podien establir comparacions segures i fiables.

Els resultats que hem obtingut al nostre estudi mostren que hi ha una relació biològica de primer grau entre les restes de Sevilla de Cristòfor Colom i les del seu fill Ferran (Hernando). Aquest tipus de relació es dóna a la descendència entre pare-fill (o fill-pare si parlem d'ascendència).

Com que Ferran (Hernando) Colom no va tenir fills, i el seu germà Jaume (Diego) era fill d'una altra mare, l'únic familiar de primer grau (conegut) que podria haver-hi és el seu pare. Això permet identificar les restes que hi ha a Sevilla com les de Cristòfor Colom, i a partir d'aquí, amb les dades de l'ADN del cromosoma Y i de l'ADN mitocondrial de Ferran (Hernando), oferir dades per a la interpretació dels historiadors.

2. ELS ORÍGENS DE L'ALMIRALL

Al llarg del temps transcorregut entre el 2003 i el 2021, van ser molts els experts que ens van abordar a la Universitat de Granada advocant per teories diferents sobre l'origen de CC. Depenent de la possibilitat de fer estudis comparatius directes (el que podem anomenar comparació directa no individualitzant), aquestes teories les dividim en els dos grups que a continuació assenyalem.

Un grup de teories, que anomenem específiques o concretes, aportaven restes òssies de possibles familiars de Colom l'ADN dels quals podia ser comparat per mitjà de l'estudi del "cromosoma Y". Entre aquestes es troben 2 teories que reclamen un origen **português**, una l'origen **gallec** i una altra l'origen **mallorquí**, en aquest cas proposant al Príncep de Viana com a pare de CC, sent la mare una mallorquina de Felanitx anomenada Margalida Colom.

Després de les comparacions de les dades del cromosoma Y, **no hi va haver coincidència en cap dels casos**. Nosaltres com a genetistes no podem dir que aquestes teories no són vertaderes perquè no coincideix l'ADN del "cromosoma Y" de la família Colom amb qui sí que havia de coincidir d'acord amb els arbres genealògics que en principi proven aquesta relació.

El que nosaltres podem afirmar és que, si l'ADN es volia fer servir com a mitjà de donar consistència i demostració d'una teoria d'aquestes determinades teories, això **no ha estat així**.

I això pot ser perquè la teoria no sigui certa, però també que els ossos de –per exemple- un oncle avi de CC que hauria de servir de comparació, no fossin realment els ossos d'aquest personatge, o perquè hi va haver una infidelitat i no porta el "cromosoma Y" de la família.

L'alternativa és que, un cop estiguin publicades les dades, les persones interessades a seguir mantenint i recolzant aquestes diferents teories facin anàlisis i estableixin les comparacions

oportunes i veure si en un moment determinat hi ha algun tipus de coincidència amb un valor estadístic suficient per confirmar una relació biològica familiar.

L'altre grup de teories, que anomenem inespecífiques o obertes, aportaven dades històriques sòlides, però genèriques pel que és la perspectiva genètica. Aquí encaixen la clàssica teoria de l'origen italià **genovès**, la de l'origen **català** o **valencià** amb ascendència jueva o -en certa mesura- la d'origen **agot**, i fins i tot moltes altres (origen **noruec** o **polonès**, que no hem considerat al nostre estudi).

Per exemple, la teoria genovesa no aporta dades genètiques, excepte que va néixer a Gènova. Cal fer notar que el cognom Colombo era -a la Itàlia del nord de l'època- un cognom molt comú, que se li assignava a molts nens i nenes que naixien de pares desconeguts o que eren deixats en orfenats o abandonem al carrer. Això limita molt l'estudi de l'ADN del crom. Y, fins i tot en poblacions actuals.

Com calia esperar, dins de l'ADN de crom. Y de persones que viuen actualment i tenen el cognom Colombo hi ha una gran variabilitat perquè en ser de persones dels orígens molt diversos, sota aquest cognom Colombo hi ha amagat ADN de persones els ancestres dels quals tenien realment cognoms molt diferents. És més fàcil fer un estudi sobre persones que tenen cognoms poc freqüents, on l'ADN del crom. Y és més homogeni, que fer-ho obre cognoms més freqüents en general, o sobre cognoms que com Colombo (o el cognom Expósito en èpoques prèvies de la història d'Espanya) tenen orígens molt diferents.

Depenent de les bases de dades amb què es comparin i la interpretació que per part dels historiadors es faci, **la idea d'un Colom mediterrani amb algunes característiques compatibles i descrites a poblacions jueves és encertada.**

Però la genètica no pot dir més, no pot aportar més dades objectives, com ja hem valorat al començament del text, i tot això per les limitacions que ja coneixem. Colom podria haver nascut a qualsevol lloc, però l'ADN de qualsevol persona no deixa de ser el dels seus progenitors, i si parlem de crom. Y, el del pare. Per tant, si els seus pares estaven en un lloc al moment del naixement on aquest haplotip o l'haplogrup de crom. Y és freqüent, les dades genètiques apunten al lloc adequat. Però si els pares eren en un altre lloc, l'ADN generaria certa confusió.

3. CONCLUSIONS

Les conclusions -fins ara- del nostre estudi demostren que **els ossos que hi ha a Sevilla són els de Cristóbal Colón**, i donen informació molt rellevant de l'ADN d'aquesta família, però també hem aconseguit obtenir part de l'ADN del crom. Y de la important família reial espanyola dels Trastàmara. Tota aquesta informació podrà ser usada lliurement per a comparacions per part de tots els experts i historiadors interessats en aquestes èpoques de la història d'Espanya.

I com sempre, la història continua; tots nosaltres continuem a la història de les nostres vides, que és part de la història dels nostres pobles i països. I l'ésser humà continuarà volent saber-ne més, més dades, més detalls, menys incerteses, menys dubtes; més exactitud i més precisió, encara que mai la ciència no podrà plasmar, passats uns anys, el que van ser els sentiments i sensacions (els temors i esperances) que van sentir els diversos personatges a l'hora de prendre les decisions i abordar gestes que van canviar la història.

REFERÈNCIES

Alvarez-Cubero, M. J. *et al.*(2012) Genetic identification of missing persons: DNA analysis of human remains and compromised samples. *Pathobiology* 79, 228–238

Cortada, J. W. (1974) Who Was Christopher Columbus? *Renaiss. Reform.* 10, 99–102

Davidson, M. H. (1997) *Columbus then and now: a life reexamined.* University of Oklahoma Press.

Rodríguez López-Abadía, A. (2014) The origins of Christopher Columbus, a never-ending controversy. *DIGILEC Rev. Int. Leng. Cult.*

Rohrlach, A. B., Tuke, J., Popli, D. R. & Haak, W. (2025) BREADR: An R package for the Bayesian estimation of genetic relatedness from low-coverage genotype data. *J. Open Source Softw.* 10, 7916.

Documental de RTVE *"Colón ADN. Su verdadero origen"*

Antoni Homs[1] i Francesc Robusté[2]

[1] Dr. Enginyeria Biomèdica, Eng. de Telecomunicacions, Màsters en Biomedicina, Bioenginyeria i Nanomaterials, MBA, *antoni.homs@gmail.com*

[2]Dr. Eng. de Camins, Canals i Ports, Màster de Ciència en Investigació Operativa, Màster d'Enginyeria en Transport per la Universitat de Califòrnia a Berkeley, *f.robuste@upc.edu*

RESUM

Aquesta ponència és només un **resum del documental** del RTVE *«Colón ADN. Su verdadero origen»* que complementa com a annex la ponència anterior del Dr. José Antonio Lorente i, naturalment, no es va presentar al Simposi.

1. INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS

El 12 d'octubre de 2024, RTVE va estrenar, després de gran difusió mediàtica, el documental «**Colón ADN. Su verdadero origen**». El documental va estar dirigit per Regis Francisco López, qui també va estar a la cura del guió. Sintetitzava la tasca feta per l'equip del Dr. José Antonio Lorente, catedràtic de Medicina Legal i Forense de la Universitat de Granada.

El documental dura 1 hora i 46 minuts, és públic i pot trobar-se en l'enllaç següent:
https://www.rtve.es/play/videos/somos-cine/colon-adn-verdadero-origen/16281015/

Fig. 1. *Capçalera d'inici del documental de RTVE Colón ADN.*

En no haver-se publicat encara l'article científic del Dr. Lorente a la data de celebració d'aquest *I Simposi sobre En Colom i la Descoberta d'Amèrica* (15 d'octubre de 2026), i atès que l'equip ha signat clàusules de confidencialitat relacionades amb l'article, actualment en procés de revisió, aquesta ponència simplement descriu i analitza el documental sense més informació tècnica que la que s'hi fa pública.

Qualsevol anàlisi ha de fer-se amb la precaució de no disposar del detall de les dades ni de les anàlisis de les restes òssies que l'equip del Dr. Lorente ha anat analitzant durant dos decennis. Per tant, nosaltres només descrivim el contingut del documental i reproduïm entre cometes frases literals que s'hi pronuncien. A partir d'ara, abreujarem Cristòfor Colom amb l'acrònim "CC."

2. EPISODI 1 – L'ORIGEN

Tots coneixem la història que ens han explicat segons la qual que Colom havia nascut a Gènova i era d'una família humil. *«Em pensava conèixer bé la història, però m'equivocava... hi ha seqüències en negre que sempre estaven relacionades amb el seu veritable origen.»*

A Colom *«se li atribueixen més de 25 orígens o identitats diferents»*. El documental selecciona finalment diverses hipòtesis per sotmetre-les a comparació, entre les quals hi ha la gallega, la portuguesa (Pedro Ataide), la castellana, la jueva, la basc-navarresa (agot), la mallorquina (fill del príncep de Viana) i, naturalment, la genovesa, que correspon a l'origen tradicionalment acceptat.

El documental esmenta també les restes atribuïdes a CC conservades a la catedral de Santo Domingo. Però el govern dominicà mai no ha autoritzat l'exhumació d'aquestes restes per poder-les analitzar i comparar.

Cristòfor Colom de Carvajal, duc de Veragua, és descendent directe de CC, però a partir d'un cert moment la genealogia deixa de seguir una línia estrictament masculina, de manera que no permet una comparació directa del cromosoma Y de CC.

Fig. 2. *El Dr. Lorente i les despulles malmeses del "germà" Jaume (Diego) Colom.*

Les restes atribuïdes a Jaume (Diego) Colom, tradicionalment considerat germà de CC, es trobaven a l'antic Convent de la Cartoixa de Sevilla. Van ficar les seves restes dins una caixa metàl·lica que s'utilitzava com a escala per assolir els arxius superiors. Després, van enterrar la caixa. En obrir-la, es va trobar plena d'aigua i amb trossos d'ossos molt petits (Fig. 2). Els anàlisis d'ADN van demostrar que aquests ossos no eren d'un germà de Colom sinó d'un parent en cinquè o sisè grau.

En canvi, el documental presenta com a ben establerta la identitat de les restes del seu segon fill de CC, **Ferran (Hernando) Colom**.

Fig. 3. *Despulles en bon estat del fill Ferran (Hernando) Colom.*

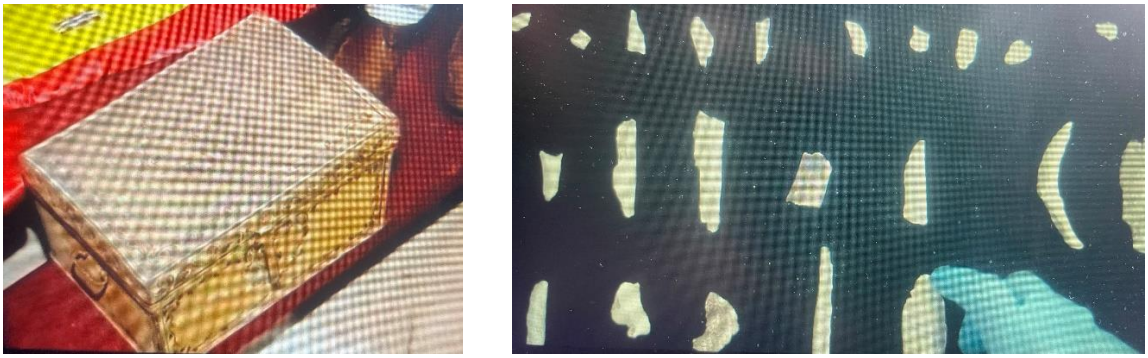

Fig. 4. *Despulles de Colom que es conserven a la Catedral de Sevilla.*

3. EPISODI 2 – EL VIATGE

Cristóbal Colón de Carvajal, duc de Veragua, descriu la història oficial. El documental mostra que, juntament amb els ossos de Ferran (Hernando) Colom, es van trobar diversos elements estranys, com un perdigó, unes llavors i fils d'or i de plata que podrien venir del vestuari o dels draps on es van embolicar les restes.

Un dels punts que el documental presenta com a controvertits respecte de l'origen genovès de CC és la llengua dels seus escrits conservats (a banda de l'origen humil de CC). El documental subratlla que no es coneixen escrits seus en genovès o italià i que, en canvi, **les**

cartes conservades adreçades a interlocutors genovesos estan redactades en castellà.

Entre aquestes hi ha les dirigides al Banco di San Giorgio de Gènova. Aquest banc era la *Casa delle compere e dei banchi di San Giorgio* (en llatí, *Officium comperarum et bancorum Sancti Georgii*, comunament i històricament conegut com a *Banco di San Giorgio* o *Ufficio di San Giorgio*).

Fig. 5. *Suposada casa de Colombo a Gènova.*

Les cartes conservades de Cristòfor Colom adreçades als *Protectori* (els protectors o administradors) del Banco di San Giorgio de Gènova estan **redactades en castellà**. Un dels exemples més coneguts és la carta que Colom va escriure des de Sevilla el 2 d'abril de 1502, poc abans de partir en el seu quart viatge.

El documental esmenta igualment diverses teories que proposen **diferents orígens de Colom dins de la península itàlica.** Tots aquests dubtes i incongruències, juntament amb el fet de no disposar d'un retrat coetani d'un personatge de la talla de CC, porten el guionista del documental a afirmar que *«ens han explicat unes històries que no són les veritables, i les històries veritables s'han amagat»*.

4. APORTACIONS CLAU DEL DOCUMENTAL

Aquí citem algunes aportacions clau del documental, indicant els minuts i segons en què apareixen.

00:44:39–00:44:47.
Lorente afirma que l'equip ha demostrat clarament la **relació pare-fill** entre els ossos atribuïts a Cristòfor Colom i Ferran (Hernando) Colom.

00:45:06–00:45:23.
A partir d'aquesta relació, conclou que els ossos conservats a Sevilla i atribuïts a CC corresponen efectivament a Cristòfor Colom.

00:45:35–00:45:49.
Explica que això els proporciona informació genètica de la línia paterna de la família de

l'Almirall i permet fer les comparacions posteriors.

00:48:23–00:48:57.
Declara que les restes atribuïdes a **Jaume (Diego) Colom no corresponen a un germà biològic** de Cristòfor, sinó que podrien correspondre a un parent aproximadament de de cinquè ó sisè grau.

00:55:52–00:56:10.
Informa que l'ADN d'Aldonza de Mendoza no coincideix amb el de la família Colom; d'aquesta manera, segons la comparació presentada, **queda descartada la identitat castellana** concreta de Rodrigo de Mendoza.

01:04:58–01:05:12.
Indica que **les mostres portugueses examinades no coincideixen** amb la família Colom.

01:05:29–01:05:54.
Mostra específicament que el cromosoma Y d'Antonio Ataide és diferent del de Colom; segons la genealogia utilitzada per a la comparació, això permet descartar **descartada la identificació de Colom amb Pedro Ataide.**

01:15:48–01:16:19.
Comunica que l'ADN de la família Colom no coincideix amb el de la família Sotomayor; aquesta comparació **descarta,** segons el documental, **la teoria gallega** tal com havia estat formulada, és a dir, Colom = Pedro Madruga/Sotomayor.

01:24:15–01:24:38.
Explica que el cromosoma Y dels agots analitzats és diferent del de la família Colom; per tant, aquestes **mostres no aporten suport a la hipòtesi que Colom fos agot.**

01:24:38–01:24:46.
Afegeix que tampoc no hi apareix l'HLA-B27, fet que el documental presenta com un argument addicional contra **la hipòtesi basc-navarresa**.

01:30:54–01:31:23.
Declara que l'ADN de la família Colom no coincideix amb la línia Trastàmara representada per Don Tello i Joan II de Castella; segons la comparació presentada, queda **descartada la paternitat del príncep de Viana.**

01:34:41–01:35:08.
Resumeix que totes les identitats genealògiques concretes examinades, del tipus «fill de tal persona» han estat **descartades** i diu a Francesc Albardaner✞ que la seva hipòtesi és la que queda més a prop.

01:35:47–01:35:57.
*«Tanto en el cromosoma Y como en el mitocondrial de Hernando hay rasgos compatibles con **origen judío**.»* És important remarcar la formulació emprada: es parla de trets "compatibles" amb un origen jueu, no d'una identificació genètica exclusiva o inequívoca d'aquest origen.

01:36:17–01:36:23.
La localització geogràfica general que proposa Lorente és: ***«Mediterráneo occidental.»***

01:40:56–01:41:07
Diu a Francesc Albardaner✞ que la seva proposta o hipòtesi de vint anys abans coincideix amb els resultats i que existeix una "**convergència**".

01:41:09–01:41:57
El documental conclou que l'origen més probable seria **l'arc mediterrani espanyol o les Balears**. La península Itàlica i Sicília són considerades menys probables a partir no només dels resultats genètics exposats, sinó també d'arguments demogràfics i lingüístics.

5. CONCLUSIONS

El documental *«Colón ADN. Su verdadero origen»* aporta, sobretot, un conjunt de resultats genètics que permeten descartar diverses hipòtesis concretes sobre la identitat de Cristòfor Colom, si s'accepta la identificació de les restes de Ferran (Hernando) Colom i, a partir de la **relació pare-fill demostrada genèticament**, l'atribució de les altres restes conservades a Sevilla a Cristòfor Colom. Tanmateix, aquests resultats no permeten encara establir de manera inequívoca un lloc exacte de naixement.

La base principal és històrica i arqueològica. Ferran (Hernando) va morir a Sevilla el 12 de juliol de 1539; se'n conserva l'acta d'obertura del testament d'aquell mateix dia, i documentació històrica assenyala que els seus marmessors el van enterrar, segons la seva voluntat, a la catedral de Sevilla.

En primer lloc, el resultat probablement més important és la confirmació de la relació pare-fill entre les restes atribuïdes a Cristòfor Colom i les de Ferran (Hernando) Colom. Aquesta concordança constitueix la base sobre la qual el documental identifica les restes conservades a Sevilla com les de l'Almirall i estableix un perfil genètic familiar de referència.

En segon lloc, l'estudi produeix resultats especialment robustos pel que fa a l'exclusió de les identitats concretes examinades. Les comparacions genètiques presentades al documental descarten les identificacions concretes de Colom amb Rodrigo de Mendoza, Pedro Ataide i Pedro Madruga/Sotomayor, així com la paternitat atribuïda al príncep de Viana. Igualment, els cromosomes Y analitzats no permeten relacionar la família Colom amb els agots estudiats.

Resulta també especialment rellevant que les restes tradicionalment atribuïdes a Jaume **(Diego) Colom no correspondrien**, segons el documental, **a un germà biològic de Cristòfor Colom.** Aquesta observació obliga a revisar qualsevol reconstrucció genealògica que utilitzi aquestes restes com a representació directa de la línia paterna de la família.

Una vegada descartades aquestes identitats individuals, el documental passa d'una recerca

basada en genealogies concretes a una inferència sobre l'origen poblacional. Lorente afirma que tant el cromosoma Y com l'ADN mitocondrial observats en Ferran presenten trets compatibles amb un **origen jueu** i situa l'origen geogràfic general en el ***«Mediterráneo occidental».***

Aquest és probablement el canvi conceptual més important que aporta el documental: els resultats no identifiquen una persona o una família històrica concreta com a origen de Colom, però restringeixen l'espai de les hipòtesis compatibles amb les dades presentades.

Fig. 6. *José Antonio Lorente i Francesc Albardaner✞.*

El documental assenyala, finalment, una convergència entre aquests resultats i la hipòtesi defensada per Francesc Albardaner✞, i situa com a escenari preferent **l'arc mediterrani de la península Ibèrica o les Balears, l'antiga Corona d'Aragó**. Tanmateix, aquesta darrera delimitació no deriva exclusivament de l'ADN: el mateix documental hi incorpora arguments demogràfics i lingüístics per considerar menys probables la península Itàlica i Sicília.

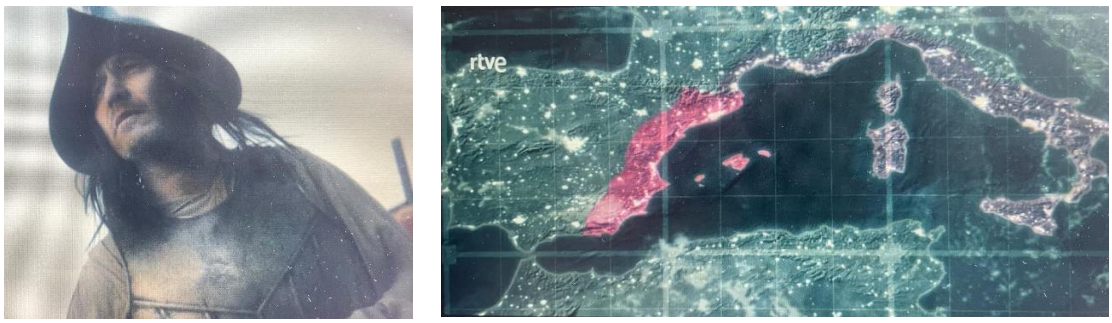

Fig. 7. *Arc Mediterrani de la Península Ibèrica probable origen de Colom.*

Per tant, a partir exclusivament del que es fa públic al documental, no es pot afirmar científicament que Colom fos català, valencià, mallorquí, genovès o originari d'un altre territori concret. El que sí que es pot afirmar és que els resultats presentats restringeixen substancialment el conjunt d'hipòtesis examinades i orienten la investigació cap a una població del **Mediterrani occidental** amb trets genètics que Lorente considera compatibles amb un **origen jueu**. Aquest factor **descarta encara més la relació amb Gènova** segons Francesc Albardaner✞, doncs **els jueus van ser expulsats de Gènova el segle XII** (1134) **i**

se'ls va impedir l'establiment permanent.

Els resultats negatius —les incompatibilitats genètiques amb famílies o individus concrets— són molt més específics que la identificació positiva de l'origen geogràfic. La publicació de les dades genètiques, els marcadors estudiats, les seqüències obtingudes, les poblacions de referència i els procediments estadístics serà, per tant, imprescindible per a determinar fins a quin punt es pot restringir l'origen de Cristòfor Colom més enllà del Mediterrani occidental.

REFERÈNCIA

RTVE (2024) *Colón ADN. Su verdadero origen.* https://www.rtve.es/play/videos/somos-cine/colon-adn-verdadero-origen/16281015/.

NOTA

El documental *Colón ADN. Su verdadero origen* de RTVE (2024) no permet fer captures de pantalla del vídeo per il·lustrar la ponència. Segurament hi ha manera de desbloquejar aquesta opció, però hem optat per la via pragmàtica i expeditiva de fer fotos amb el telèfon mòbil d'una pantalla gran, retallar-les i incorporar-les com a figures. Naturalment, la qualitat d'aquestes figures és dolenta, però serveixen per il·lustrar mínimament el text: qui vulgui imatges millors i seguir l'argumentari del guió del documental, ha d'invertir 1 hora i 46 minuts veient-lo i escoltant-lo.

L'ADN dels escrits de Colom

Lluís de Yzaguirre i Maura
Membre corresponent de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans
lluis@deyzaguirre.cat

RESUM

Amb aquesta ponència pretenc agrupar les conclusions que diversos treballs dispersos en el temps i en les fonts de publicació m'han permès obtenir sobre els indicis que els escrits en castellà de Cristòfol Colom poden aportar quant a la seva llengua materna. Aquesta recopilació també ha de permetre mostrar la metodologia lexicomètrica emprada i suggerir millores en les transcripcions en què s'ha basat.

1. INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS

Les pàgines següents aspiren a oferir als estudiosos de les hipòtesis colombines una versió refosa de treballs anteriors, la majoria dels quals només existeixen en format audiovisual o de presentacions (.ptt). I també a donar eines per a valorar la metodologia emprada o, fins i tot, poder verificar o falsar els meus assoliments. Doncs, situaré les meves aportacions en un itinerari de vint-i-cinc anys, en sintetizaré els resultats, donaré claus per a entendre el procés d'obtenció d'aquests resultats i suggeriré vies per a aprofundir-hi.

2. PRECEDENTS

A les darreries del segle XX, Discovery Channel (DC), un canal de TV via cable de Warner Bross va promoure un documental ficcionat sobre l'origen de Cristòfol Colom que incorporava l'estudi de l'ADN dels ossos suposadament de Colom conservats en indrets controvertits. Quan els resultats promesos no arribaven al ritme habitual en la producció d'aquest tipus de productes, l'empresa que intermediava a l'estat espanyol per a DC (la productora Tráfico de Ideas) va mirar de complementar-ho i es va interessar pels escrits de Colom, tant des d'un punt de vista paleogràfic com estrictament filològic. En aquest context, Tráfico de Ideas va contactar amb el Centre d'Estudis Colombins d'Òmnium Cultural, que tenia de president en Joaquim Arenas i en Francesc Albardaner de vicepresident. Ells es van encarregar, per una banda, d'implicar-hi el doctor Gabriel Roura, de la Universitat de Girona, per tal que fes l'estudi paleogràfic i, per l'altra, em van demanar si podria aportar-hi quelcom que satisfés el requisit de la productora de veure aplicats mètodes moderns a enigmes antics, que era el *leitmotiv* de la sèrie on s'incardinaria el docudrama amb l'objectiu d'aportar llum

sobre l'origen de Colom a partir dels seus escrits.

La lectura dels treballs precedents favorables a una hipòtesi catalana em va fer observar que majoritàriament es basaven en observacions sobre l'ús de mots, de topònims o de construccions sintàctiques suposadament catalanes, i que ningú no havia explorat aspectes fonològics.

Doncs, vaig partir de l'axioma gens qüestionat en el món acadèmic que **el castellà no era la llengua materna de Colom** i vaig plantejar la hipòtesi que l'anàlisi lexicomètrica de les peculiaritats del castellà dels escrits de Colom (concebudes com a interferències de la seva L_1) ens podria aportar indicis sobre la seva llengua materna. Tot aquest plantejament es troba desenvolupat a De Yzaguirre (2006a). he titulat metafòricament aquesta ponència «L'ADN dels escrits de Colom» en consonància amb el fet que el que va motivar que se'ns sol·licités l'estudi filològic fou justament que els resultats sobre l'ADN biològic no avançaven tan prestament com era de desitjar.

3. ASSOLIMENTS

L'estudi que se'm proposà per a DC havia de fer-se sobre la transcripció publicada per la doctora Varela (Varela 1982), amb un conjunt de documents que van del 4 de gener de 1493 fins al 5 de febrer de 1505, un període de més de deu anys en què qualsevol aprenent d'una L_2 té moltes probabilitats de mostrar una evolució de l'error a l'encert, bo i passant sovint per una etapa d'hipercorreccions (com quan hom diu *javia* per *hi havia*).

La divulgació dels resultats a través d'un docudrama va deixar molts estudiosos orfes dels detalls i en els anys successius vaig ser requerit en diverses ocasions a aparcar les meves recerques per a reprendre el tema colombí i divulgar-ne aspectes. Només en un cas podem dir que es tracta d'una publicació seguint els estàndards acadèmics, la resta de materials accessibles són les diapositives de les presentacions.

A continuació repassaré diversos aspectes rellevants, començant per l'esca del pecat, el docudrama de DC, i em basaré en treballs propis on el lector podrà trobar els detalls: De Yzaguirre (2006a, 2006b, 2006c i 2019). Les seves referències són:

- COLUMBUS, Secrets from the Grave, https://www.imdb.com/title/tt0893320/
- De Yzaguirre, Lluís (2006a): Aproximació lexicomètrica a les interferències de base fonològica en els escrits autògrafs de Cristòfor Colom, dins de *Consell interinsular d'Eivissa i Formentera*, "La lengua materna de Cristóbal Colón, Eivissa, 2006, Dipòsit Legal I-283-2006 (annexos 1, 2, 3)
- De Yzaguirre, Lluís (2006b): De Varcelona a Sebilla amb Cristòfor Colom, transparències de la conferència pronunciada en l'acte de commemoració del 500è aniversari del decés de Cristòfor Colom, a Barcelona, el 20 de maig del 2006, organitzat pel Centre d'Estudis Colombins (annex 1)
- De Yzaguirre, Lluís (2006c): Badava Colom?, transparències de la conferència

organitzada pel Rotary Club de Barcelona, al CosmoCaixa de Barcelona, el 27 de juny del 2006, organitzada amb el Centre d'Estudis Colombins

- De Yzaguirre, Lluís (2019): Materials de la conferència presentada a l'Ateneu Barcelonès, el 2019, organitzada pel Centre d'Estudis Colombins

3.1 La llengua materna de Colom no podia ser el ligur o genovès

Vaig triar quatre fenòmens a observar, en què el ligur manté la diferència que el català oriental central ja havia eliminat. Aquests quatre fenòmens són:

- neutralització (confusió) d'o i u àtones,
- neutralització (confusió) d'a i e àtones,
- betacisme (confusió de b i v),
- variacions gràfiques d'essa sorda i sonora ("c, ç, s, ss").

i es manifesten en vacil·lacions en els seus propis escrits i discrepàncies en els usos majoritaris dels seus coetanis que es troben al CORDE (Corpus Diacrónico del Español, de la Real Academia Española). El motiu de triar aquests quatre fenòmens fou que segons autoritats en romanística (Badia i Margarit, Martinet, Lausberg, Alsina, Blecua), aquestes **confusions eren vives al català oriental del S. XV** mentre que **el ligur les desconeixia** radicalment. Cal dir que DC va voler tenir una segona opinió d'un auditor extern i va facilitar el corpus analitzat i les conclusions obtingudes al Pfr. Dr. Dr. Max Pfister, eminent romanista de la Universitat de Saarland, que no va plantejar el més mínim retret a la metodologia emprada.

3.2 Podria ser català oriental central

En cap dels meus treballs he afirmat que Colom fos català, sinó que **les interferències en el seu castellà podrien ser les d'un catalanoparlant.** En concret, vaig afirmar: «*Cal dir que el nostre objectiu inicial (determinar si* ***la llengua materna de Colom podria haver estat el català) està àmpliament corroborat*** *(...) però això no exclou que altres llengües que presentin les mateixes oposicions fonològiques que el català en relació als sons estudiats també podrien considerar-se candidates a llengua materna de Colom; (...)* ***això exclou el protoitalià parlat a Gènova***». També exclou les variants abetacistes del català. I pel principi científic de la Navalla d'Occam, **el català oriental central** resta com el candidat més plausible mentre no apareguin altres hipòtesis compatibles amb les meves troballes.

3.3 Textos autògrafs vs propis

En observar que a les cartes LXIII i LXIV no es detectaven les variables que he observat a tot el corpus i, a més, hi ha altres pautes que es modifiquen des d'aquell moment, em vaig plantejar que aquestes cartes no fossin autògrafes. Totes les variables analitzades presenten una reducció (quasi absoluta) a les dues cartes esmentades.

A tall d'exemple del *forat negre*, reproduïm dos histogrames; primer (Fig. 1), el de la

distribució dels mots amb interferència b/v:

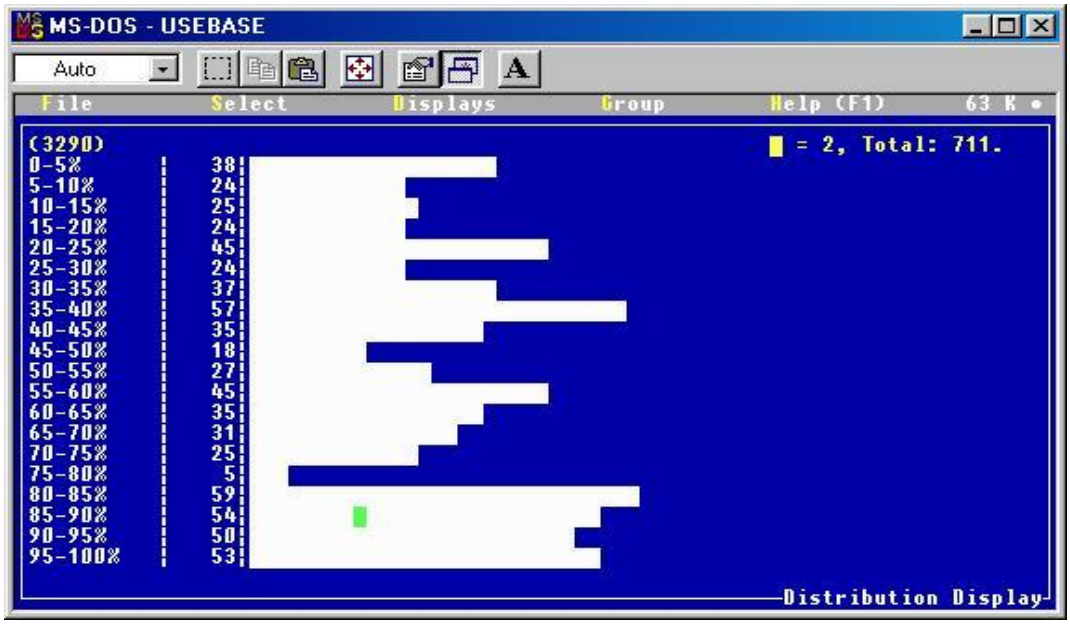

Fig. 1. *Histograma amb la distribució dels mots amb interferència b/v.*

I com a segon exemple (Fig. 2), els mots amb interferència "çe/çi" o "ç=z":

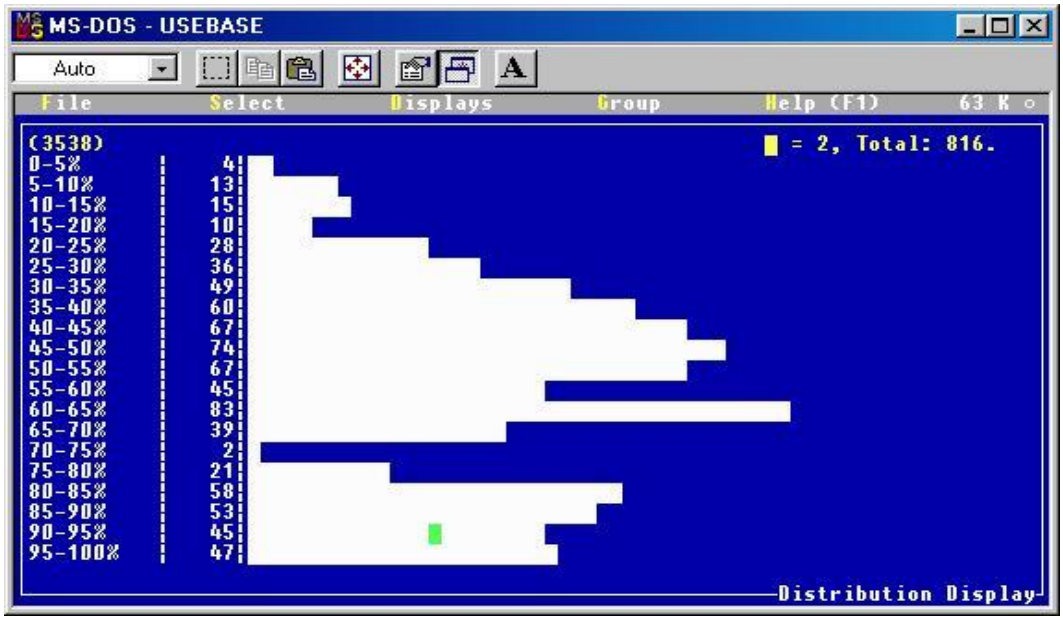

Fig. 2. *Distribució dels mots amb interferència "çe/çi" o "ç=z".*

Vaig demanar al Francesc Albardaner que ho consultés en confiança amb la doctora Varela, la qual es va reafirmar a considerar que són cartes autògrafes, però es va plantejar la possibilitat que haguessin estat fetes a partir d'esborranys revisats o dictades.

En paraules del Sr. Albardaner, *"es produeix en un moment històric decisiu: la seva detenció per Bobadilla i la seva caiguda en desgràcia. Colom fa el tercer viatge de 1498 al 1500 i fa*

el quart viatge del 1502 al 1504. Els textos 63 i 64 són per reclamar els seus drets. A més a més que la raó de la Dra. Varela sigui encertada, que Colom va copiar autogràficament un informe fet per una tercera persona, resulta que Colom perd la confiança, la poca confiança que tenia, en els reis. Per tant està escarmentat i es torna molt cuidadós, recelós i caut en tot el que fa. Doncs, no fóra d'estranyar que a partir del desembre del 1500 els textos colombins tinguin moltes més hipercorrecions que no pas abans de 1500 !"

Em va semblar important poder atribuir l'afirmació a la pròpia doctora Varela, de manera que reprodueixo, amb el seu permís, l'intercanvi de correus que vàrem tenir un cop ella va ser notificada d'aquesta anomalia (que vaig denominar "forat negre", en la mesura que les variables a observar hi deixen de presentar resultats homogenis amb els precedents). Ella no afirma categòricament que siguin textos que Colom va transcriure, però quan fou confrontada l'evidència dels resultats que a mi em suscitaven el dubte de si realment eren cartes escrites per l'Almirall, va sorgir d'ella la hipòtesi que en Colom s'hagués limitat a fer per al seu ús personal, una còpia d'un escrit preparat per algun "leguleyo".

> To: "Consuelo Varela" xxxxx@eehaa.csic.es. Sent: Wednesday, April 05, 2006 11:06am. Subject: Comunicación Ibiza
>
> Estimada Dra. Varela:
>
> por mediación del Sr. Albardaner he recibido respuesta a mis dudas sobre las cartas LXIII i LXIV (edición 92) en el sentido que Ud. ratifica que son de puño y letra de Colón, pero que le parece verosímil que el Almirante actuara aconsejado o que pusiera en limpio un texto revisado por la importancia que tenían estos escritos. (…)
>
> En cualquier caso, mi investigación también revela un cambio en la pauta "orto"gráfica de Colón desde ese momento, cosa que podría dar juego a futuras investigaciones. Una vez tenga su respuesta y cierre el redactado de mi comunicación se la mandaré y sepa de antemano que me encantará cualquier colaboración histórico-lingüística para profundizar en la cuestión.
>
> Reciba el más cordial de los saludos de Lluís de Yzaguirre i Maura (…)

primera resposta

De: "Consuelo Varela" xxxxxx@eehaa.csic.es. Fecha: 7 abril 2006 11:38:38 GMT+02:00 Para: Lluís de Yzaguirre i Maura lluis.deyzaguirre@upf.edu. Asunto: Re: Comunicación Ibiza

Querido amigo. Hasta hoy no he visto el correo, el CICA (centro Informático andaluz) es un servidor pésimo, que o está roto o lo están limpiando. Como le comenté a Francesc, yo tengo la seguridad -dentro de lo que es posible- que esos Memoriales son autógrafos colombinos. Y solo se me ocurre que el almirante estuviera copiando un texto que le había dado algún leguleyo y que, además, no dejara deslizar alguna de las formas que se nos escapan al redactar. Habría que compararlo con la carta que copió de Toscanelli a Martins, que todos dicen que es buena, pero no con la que. según dijo, le escribió Toscanelli a él, que es probable que se la inventara. Siento no poder ayudar mas. Un saludo Consuelo

segon correu

Fecha: 8 abril 2006 19:14:28 GMT+02:00. Para: Lluís de Yzaguirre i Maura lluis.deyzaguirre@upf.edu. Asunto: Re: Comunicación Ibiza

Querido amigo. He tenido estropeado el e-mail de la Escuela. El servidos de la Junta se estropea o lo están arreglando continuamente. Ayer me dio Francesc tu teléfono, pero debí de tomarlo mal porque no logro contactar. Vamos a ver. Yo estoy convencida de que los dos Memoriales escritos por Colón son autógrafos. Para arreglar ese agujero negro **se me ocurre que pueda tratarse de una copia que hizo el almirante de algún documento de sus leguleyos**. De todas formas, aun copiando, es fácil que se produzcan errores, todos tenemos normas que repetimos sin darnos cuenta. Habría que ver, digo yo que soy lega en esa materia, que convendría ver cómo hizo Colón la transcripción de la carta de Toscanelli a Martins, no las otras que parece que se inventó. **Por supuesto que puede citarme.** Me hubiera gustado poder estar en Menorca, pero no se puede estar en todas partes, ´lastima. Un saludo y que disfruten Consuelo

(NB: negretes meves)

Aquesta resposta també ens confirma que les variables triades són significatives. Hem de recordar que no solament hi ha el *forat negre*, sinó que el canvi es detecta, per exemple, en el conjunt del vocabulari amb 'b' (que decreix des d'aquell punt) i amb 'v' (que creix), és a dir que els escrits posteriors intensifiquen les tendències que s'observen al primer 70% del corpus.

4. LA METODOLOGIA LEXICOMÈTRICA

L'aportació del mètode lexicomètric, donant per bona la datació gens dubtosa de tots els escrits analitzats, és que ens permet determinar que els primers escrits discrepen força –pel que fa a les variables observades– del castellà coetani, mentre que en el decurs dels anys van

reduint-se les discrepàncies i fins i tot es detecten hipercorreccions pròpies del procés de presa de consciència de les interferències de la L_1.

He aplicat l'anàlisi de particions, en 20 blocs del mateix nombre de mots, anàlisi que mostra els resultats en histogrames com els de la pàgina 4. Entre els lexicòmetres hi ha diferents escoles en funció de si els mots s'homogeneïtzen gràficament i si es lematitzen:

- en el nostre cas, homogeneïtzar gràficament hauria destruït les diferències que volíem analitzar; hauria tingut sentit p.e. en una recerca semàntica, però no pas en una de fonològica;
- pel que fa a la lematització (substituir cada mot pel seu lema (l'infinitiu en el cas dels verbs, el singular en el cas dels noms...) fou descartada pel calendari atropellat de DC, però a la vista dels resultats no s'ha trobat a faltar.

Per a qui en vulgui una presentació sumària, la proposo tot seguit; per a aprofundir-hi, he incorporat un apartat a les referències amb aplicacions a diferents branques de les ciències socials.

> La lexicométrie est l'alliance des sciences du langage, des statistiques et de l'informatique. Elle permet de traiter de vastes ensembles de textes (corpus), d'établir leur vocabulaire, de classer les vocables en fonction de leur fréquence, de leur répartition, de leurs catégories grammaticales. Elle établit les contextes d'emploi d'un vocable et les combinaisons les plus fréquentes dans lesquelles il entre, ce qui permet de déterminer le ou les sens de ce vocable. Elle retrouve les principaux thèmes présents dans un corpus, son genre et son style. Elle segmente ce corpus en fonction des ruptures thématiques ou stylistiques. Pour obtenir ces résultats, des traitements préalables sont nécessaires : balisage des textes, correction et standardisation orthographiques, étiquetage des mots. Le texte peut alors entrer dans une bibliothèque électronique à la disposition des chercheurs.
>
> Cyril Labbé, Dominique Labbé. Lexicométrie: quels outils pour les sciences humaines et sociales?. *Usages de la lexicométrie en sociologie*, Jun 2013, Guyancourt, France. ⟨hal-00834039⟩

Han passat 25 anys des que vaig començar aquestes recerques (un eó, en l'univers informàtic) i ja no es pot disposar de l'eina que empràvem, el paquet TACT (Text Analizing Computer Tools) del **Centre de càlcul per a les humanitats** de la Universitat de Toronto (Canadà); he cregut que calia fornir alguna manera de validar o falsar les recerques que em van permetre assolir les conclusions del conjunt de treballs sintetitzats en aquesta ponència. Per aquest motiu, he desenvolupat una aplicació web que integra les principals funcionalitats del TACT que em van ser tant útils.

Tot seguit mostro un exemple d'interrogació a neoTACT: li he demanat dues distribucions en particions del 5% (20 en total) del corpus colombí (Fig. 3); la primera expressió regular (ab|b[ií])a[ns]?$ ens recupera 77 mots acabats en aba/abas/aban/bia/bias/bian (**amb** i **sense**

accent gràfic, mentre que la segona ens recupera 165 mots amb les mateixes desinències però escrites amb ve baixa. Fins i tot si no teniu cap intenció d'esmerçar estones a desafiar les meves troballes, si heu estat interessats en aquest tema fins aquí, segurament us vindrà de gust de fer-hi provatures, especialment si compreneu el funcionament de les REGEX o expressions regulars.

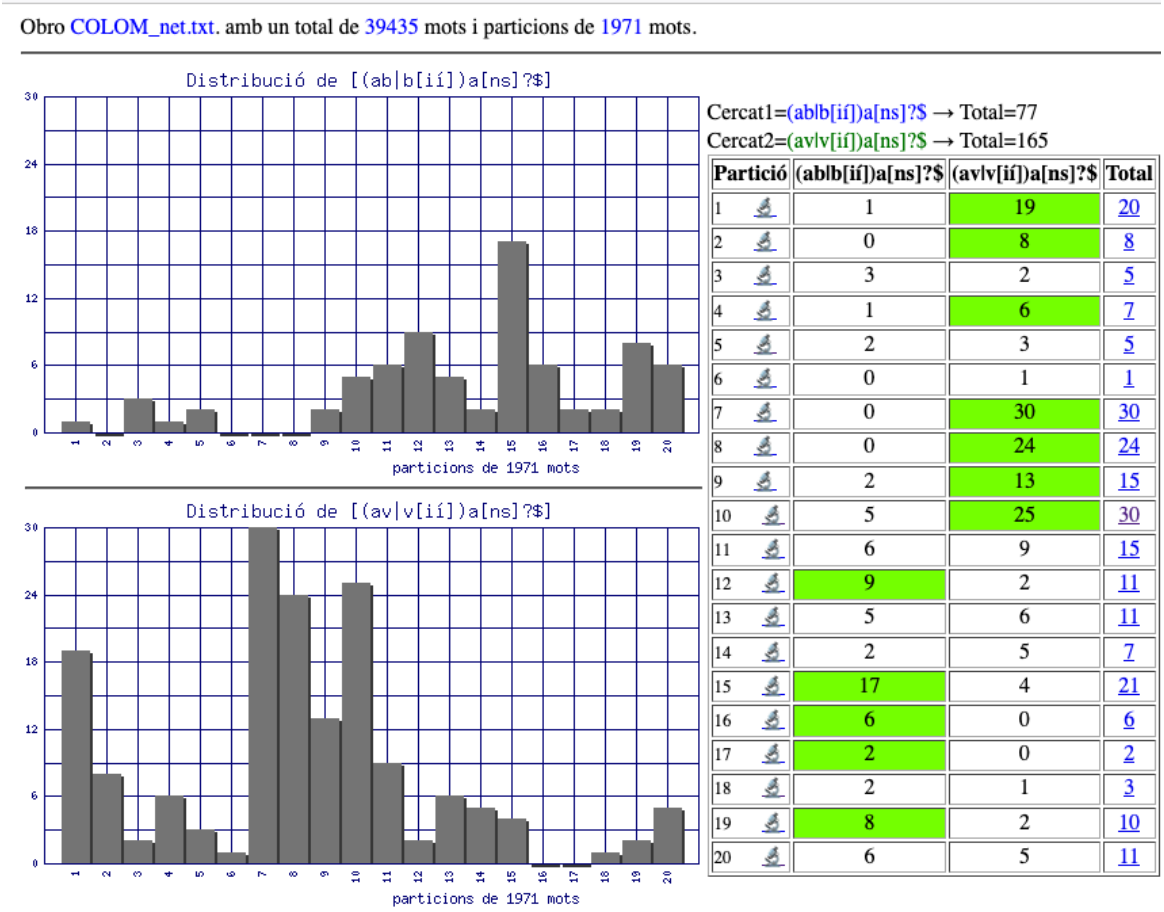

Partició	(ab|b[ií])a[ns]?$	(av|v[ií])a[ns]?$	Total
1	1	19	20
2	0	8	8
3	3	2	5
4	1	6	7
5	2	3	5
6	0	1	1
7	0	30	30
8	0	24	24
9	2	13	15
10	5	25	30
11	6	9	15
12	9	2	11
13	5	6	11
14	2	5	7
15	17	4	21
16	6	0	6
17	2	0	2
18	2	1	3
19	8	2	10
20	6	5	11

Fig. 3. *Dues distribucions en particions del 5% del corpus colombí.*

5. CONCLUSIONS

D'acord amb el propòsit de partida, he aplegat sintèticament les conclusions i aportacions disperses sobre la nostra aplicació de la metodologia lexicomètrica als escrits autògrafs de Cristòfor Colom i he fornit una manera còmoda d'accedir a tots els treballs anteriors, de manera que quedi clar que la hipòtesi sobre si la llengua materna de Cristòfol Colom podria explicar les **interferències en el seu castellà**, queda **validada per al català oriental central** i **falsada per al lígur** o genovès.

Per a qui vulgui sotmetre aquestes aportacions a una verificació pròpia, he seleccionat unes quantes fonts que mostren l'aplicació de la lexicometria a diversos àmbits de les ciències socials i, finalment, he preparat una aplicació web, neoTACT, que permet emular les eines que ens oferia el programa TACT, amb què vaig tractar els escrits colombins fa decennis.

REFERÈNCIES GENERALS

Alcina Franch, Juan i José Manuel Blecua (1979) *Gramática española*, Ariel, Barcelona,

Badia i Margarit, Antoni M. (1981), *Gramàtica històrica catalana*, Valencia, Tres i Quatre.

Colón, Cristóbal; Varela, Consuelo, editor (1982). T*extos y documentos completos: relaciones de viajes, cartas y memoriales*, Alianza, Madrid, ISBN 84-206-2320-2.

Diversos (2004). *COLUMBUS, Secrets from the Grave*, recuperat el 7 de juliol del 2026 de https://vimeo.com/353669429?fl=pl&fe=cm#t=40m45s.

Lausberg, Heinrich (1976), *Lingüística románica*, Madrid, Editorial Gredos, 2a reimpr. (ed. orig. *Romanische Sprachwissenschaft*, Berlin, Mouton de Gruyter, 1956-1962, 3 vol.).

Martinet, André (1974), *Economía de los cambios fonéticos: tratado de fonología diacrónica*, Madrid, Editorial Gredos.

ACCÉS A LES APORTACIONS DE L'AUTOR

- versions electròniques dels articles, amb alguns annexos: https://latel.upf.edu/terminotica/membres/DE_YZA/publi/colom2006/articlesColom.htm
- aplicació neoTACT: http://latel.upf.edu/cgi-bin/neoTACT.cgi

REFERÈNCIES SOBRE EL MÈTODE LEXICOMÈTRIC

Brunet, Étienne (2011). *Le Vocabulaire de Giraudoux*. Introduction. Céline Poudat. Ce qui compte, Champion, 2011, 978-2-7453-2225-8. ⟨hal-01575144⟩ Recuperat el 8 de juliol del 2026 de

https://hal.science/hal-01575144v1/preview/02_Introduction_th%C3%A8se.pdf#page=2

Diversos autors d'un blog col·lectiu: https://devhist.hypotheses.org/category/a-propos/les-auteurs

- *Utiliser la lexicométrie en histoire (1) : panorama historiographique* Recuperat el 20 de juny del 2026 de https://devhist.hypotheses.org/898.
- *Utiliser la lexicométrie en histoire (2) : les aspects concrets* Recuperat el 20 de juny del 2026 de https://devhist.hypotheses.org/1068.

Labbé, Cyril i Dominique Labbé (2013). *Lexicométrie : quels outils pour les sciences humaines et sociales?* Usages de la lexicométrie en sociologie, Jun 2013, Guyancourt, France. ⟨hal-00834039⟩. Recuperat el 25 de juny del 2026 de https://hal.science/hal-

00834039v1.

Leimdorfer, François et André Salem (1995) *Usages de la lexicométrie en analyse de discours* Cah. Sci. hum. 31 (7) : 131-143 Recuperat el 26 de juny del 2026 de https://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_4/sci_hum/41740.pdf

Errors de Cristòfor Colom que van donar lloc al descobriment d'Amèrica

Manuel Camino Martínez
Marí Mercant
caminomartinezmanuel@gmail.com

RESUM

Colom va néixer presumiblement el 31 d'octubre de 1451 i va dedicar la major part de la seva vida a dur a terme el seu projecte d'arribar a Àsia navegant per l'Atlàntic cap a l'oest, tal com indicava el cosmògraf italià Paolo Toscanelli.

Va signar les Capitulacions de Santa Fe amb els Reis Catòlics el 17 d'abril de 1492, que li atorgaven enormes privilegis, personals i econòmics, per a ell i la seva descendència.

Va fer quatre viatges a les noves terres descobertes, però mai no va trobar el pas que li permetés travessar el continent americà i viatjar cap a les Índies.

1. OBJECTIU DE LA PONÈNCIA

La ponència pretén demostrar que una sèrie d'errors en els **càlculs matemàtics i geogràfics** van portar Colom a creure que la terra era molt més petita, i per tant les distàncies també serien més petites.

Paradoxalment, aquests errors van conduir al descobriment del continent americà. Colom, fins al dia de la seva mort, i en contra de les evidències, seguia assegurant que havia arribat a les Índies, i d'aquesta manera, hauria complert amb allò que s'havia acordat a les Capitulacions de Santa Fe (arribar a les Índies).

2. ANTECEDENTS

2.1 Les rutes de las espècies

La dissolució de l'estat mongol i la conquesta de la Mediterrània oriental per l'imperi otomà al segle XV van fer inviable la ruta de la seda, i van haver de buscar rutes alternatives per arribar a orient a la recerca de les espècies.

Els portuguesos van optar per vorejar l'Àfrica per arribar a Àsia i els castellans a través de

Colom van viatjar cap a l'oest per l'Atlàntic.

Les rutes més importants per anar a buscar les cobejades espècies eren combinacions de viatjar en caravanes terrestres i navegar.

Des d'Europa la millor ruta era navegar pel Mediterrani fins a Egipte (tot i que allà hi havia els mamelucs, que van augmentar impostos al pebre, canyella, clau i nou moscada) i un cop a Alexandria es dirigien en caravana per terra al Caire. Després navegaven pel mar Roig fins al mar Índic, i finalment es dirigien a l'Índia.

Una altra ruta era arribar a Bagdad o Besora per després navegar pel Golf Pèrsic fins a sortir al mar Índic i continuar fins a l'Índia. Un cop a l'Índia es dirigien a Ceilan-Xina.

El 1453, comptant Colom amb dos anys d'edat, el jove sultà otomà Mehmed II va prendre Constantinoble (porta d'orient) i posteriorment el Bòsfor, tancant l'accés al Mar Negre. Aleshores Colom ja era adolescent.

El sultà otomà va aconseguir el control de les rutes terrestres i marítimes, amb la qual cosa va dificultar, encarir i controlar el pas als cercadors d'espècies, posant uns impostos altíssims. Des d'aquell moment, Europa deixa de tenir accés a les espècies.

La ruta Alexandria-el Caire-Mar Rojo seguia oberta, però era ruïnosa pels impostos. I la ruta Acre-Alep-Bagdad era insegura i difícil de dur a terme.

El 1475, quan Colom tenia 24 anys, els otomans van conquerir Catfa, la principal base genovesa, danyant encara més el mercat europeu de les espècies, quedant totes les rutes existents per buscar espècies tancades.

-Ruta de la seda.
-Ruta del mar negre.
-Ruta del llevant.
-Ruta egípcia-mar vermell.
-Ruta del golf pèrsic.
-Ruta de l'Índic-monsònic.

Colom, basant-se en la rodonesa de la terra i aprofitant el descontrol a les antigues rutes, va veure el moment oportú per dur a terme el seu projecte, que no era altre que navegar per l'Atlàntic cap a l'oest per arribar a Àsia. Colom veu clar que si Castella arribés a l'Àsia per l'oest, dominaria el comerç mundial.

Colom es reuneix amb el Rei de Portugal Joan II per demanar-li finançament per al seu projecte. El rei reuneix una junta d'experts perquè ho analitzin. Els assessors del Rei van desaconsellar el finançament del projecte per errors greus als càlculs.

A més, Portugal estava intentant arribar al Mar Índic fent la volta per Àfrica, per la qual cosa Joan II tampoc va mostrar gaire interès.

Colom, enfadat, es va dirigir a Castella per oferir el projecte als Reis Catòlics. I igual que Joan II, Isabel i Ferran reuneixen una junta d'experts i matemàtics de la Universitat de Salamanca, amb Fra Hernando de Talavera al capdavant, que també van advertir els Reis Catòlics dels errors en les distàncies del projecte.

Colom va comentar als Reis Catòlics que tenia la certesa que en poc més d'un mes navegant cap a occident per l'atlàntic arribarien a Àsia, d'on portarien espècies, seda i molt d'or.

Els Reis Catòlics, després de tants anys de guerra i amb les arques buides, decideixen recolzar el projecte i signar les Capitulacions de Santa Fe el 17 d'abril del 1492.

Segons manifesten alguns autors, les capitulacions de Santa Fe van ser ratificades a la tornada del Primer Viatge per confirmar tots i cadascun dels privilegis de Colom.

Fra Bartomeu de las Casas deia que Colom sabia que a l'altra banda de l'Atlàntic hi havia terres.

Durant el Primer Viatge, Colom es va trobar amb el continent americà que li va impedir el pas, ja que si no fos així haurien mort els 90 tripulants, ja que ja no portaven ni aigua ni menjar per continuar el viatge ni per tornar a Castella.

Colom no va iniciar el Primer Viatge pensant a descobrir un nou continent (coneixia Europa, Àsia i Àfrica), sinó pensant a arribar a Àsia com així s'havia compromès a les Capitulacions de Santa Fe.

2.2 Sobre les Capitulacions de Santa Fe (17 d'abril de 1492)

Se'n van signar dues còpies. Una còpia podia haver estat registrada per Juan Ruiz de Calçena (Registrador de la Cancelleria d'Aragó). A l'arxiu general d'Índies es conserven dues transcripcions de l'original de les Capitulacions de Santa Fe.

A Colom se li devia entregar l'original, que avui està perdut. Colom abans de morir va dipositar una còpia de les Capitulacions al monestir de la Cartoixa de Sevilla.

Bartomeu de las Casas va transcriure una còpia de les capitulacions a la seva *"Història general de les Índies"* i va introduir una modificació en el primer paràgraf: En lloc de "ha descobert" va anotar "ha de descobrir" o "havia de descobrir".

"Ha descobert" a l'encapçalament de les Capitulacions, suggereix que Colom es va atribuir descobriments i terres anteriors a 1492 (com a hipòtesi) i no com a teoria del predescobriment.

A les Capitulacions de Santa Fe s'hi va afegir una carta de confirmació després del retorn del

Primer Viatge, i una carta de privilegi el 23 d'abril de 1497 a la tornada del Segon Viatge.

3. ERRORS DE CÀLCUL DE COLOM

Per als seus càlculs nàutics es va basar en:

- Les referències del venecià Marco Polo (1254-1324), ja que sempre portava a sobre *"el llibre de les Meravelles".*
- La carta, el mapa i les distàncies de Toscanelli que va dibuixar Àsia gran i més a l'Est, per la qual cosa va disminuir l'oceà Atlàntic.
- Els càlculs de Ptolemeu (segle II a.C.), que va calcular que el perímetre de la Terra eren 29.000 km.
- Els càlculs de l'astrònom Al-Fargani (800 anys aC).
- Ignorà els càlculs del savi grec Eratòstenes (segle III aC), que va calcular en uns 40.000 km (39.375 km) el cercle terrestre.
- I el més important, va **confondre les milles àrabs d'Al-Fargani (1.973m) amb les milles romanes** (1.480m), de menor longitud, i amb aquesta greu confusió **va reduir la Terra un 25%.**
- Però a més Colom feia servir habitualment en els seus càlculs la **"llegua"** (1.250m), per la qual cosa va empetitir, encara més, el perímetre de la Terra. **Va reduir la Terra un 36% aproximadament.**

Per a Al-Farghani:
1 grau de meridià = 56 milles àrabs (exactament 56,667 milles).
56,667 milles àrabs x 360 º = 20.400 km (perímetre de la Terra).

Recordem les equivalències d'unitats de distància:

1 milla àrab = 1.973m.
1 milla romana = 1.480m.
1 llegua = 1.250m.

Càlcul del perímetre de la Terra (real = 40.075 km).

- Per a Al-Fargani: 20.400 milles àrabs x 1,973 km = 40.200 km.
- Per a Colom: 20.400 milles àrabs x 1,480 km = 30.192 km.
- Per a Colom usant la llegua: 20.400 milles àrabs x 1,250 km = 25.500 km.

Càlcul del perímetre de la Terra, tenint en compte els km per grau terrestre:

Per a Al-Fargani:
56,667 milles àrabs x 1,973 km = 111,8 km/grau terrestre.
111,8 km/grau terrestre x 360 º = 40.248 km.

Segons Colom amb l'equivocació de les milles:
56,667 milles àrabs x 1,480 km = 83,87 km/grau terrestre.
83,87 km/grau terrestre x 360º = 30.193 km.

Segons Colom usant la llegua en lloc de la milla:
56,667 milles àrabs x 1,250 km = 70,83375 km/grau terrestre.
70,83375 km/grau terrestre x 360 º = 25.500 km.

Colom acceptava com a perímetre de la Terra les 20.400 milles d'Al-Fargani, però **per a Al-Fargani eren milles àrabs i Colom els va donar el valor de milles romanes.** I aquesta confusió el va fer creure que la Terra era més petita.

Aclariment:
56 2/3 (56,667) milles àrabs té com a origen un mesurament fet pels àrabs a l'època del Califa Al-Mamun (sobre l'any 830), per determinar el valor d'un grau de meridià terrestre. Hi va haver diversos resultats, però Al-Fargani va utilitzar 56 2/6 = 5.

1r de meridià terrestre són 56,667 milles àrabs (ma).
56,667 milles àrabs x 360 º = 20.400 milles àrabs (ma).

Colom, basant-se en les distàncies de Toscanelli, anotades a la carta que va enviar el 1.474 a Ferñao Martins i que Colom es va fer amb una còpia, on deia:
Que entre Antilia i Cipango hi havia 2.500 milles (10 espais de 250 milles).
Colom va assegurar que la distància entre les Canàries i Cipango era de 2.400 milles, quan la distància real és de 10.600 milles (4,5 vegades més gran).

2.400 milles / 10.660 milles = 22,6%

Colom estava tan equivocat, que deia que per arribar de les Canàries a Cipango havia de navegar un 22,6% de la distància real.

En resum, Colom va interpretar:

- Les milles més curtes i per tant distàncies més curtes.
- La Terra un 36% més petita.
- Àsia més gran, amb una longitud de 10.000 km (un 54% més gran) i les va situar molt més cap a l'est.
- L'Atlàntic un 77% més petit. El va reduir i el va estrènyer.
- Ignorà el continent americà.
- Ignorà el Pacífic (l'oceà més gran del món).

El seu fill Ferran (Hernando) va reconèixer que el seu pare va defensar xifres inferiors a les acceptades pels cosmògrafs del seu temps.

I tots aquests errors van donar lloc al descobriment més gran de la història.

Colom sempre va estar influenciat per les idees de Toscanelli (1397-1482).

Totes les decisions de Colom es basaven en la carta, el pla (avui perduts els originals) i les distàncies que Toscanelli va enviar el 1474 a Fernao Martins on li explicava que era possible arribar a les Índies navegant cap a l'oest.

El plànol que acompanyava la carta representava el camí més curt per arribar a Cipango passant per la mítica illa **Antilia**.

Colom va tenir coneixement d'aquesta carta i mapa de Toscanelli, i ningú no sap com es va fer amb ella, però tant Colom com el seu fill Hernando asseguren que Toscanelli va enviar a Colom una còpia.

El seu fill Ferran (Hernando), a *"La història de l'Almirall"* va dir que Toscanelli va enviar una carta a Colom amb un mapa i un esquema de la ruta.

Posteriorment Colom va copiar el text al llatí en un exemplar d'història *Rerum Ubique Gestarum* que actualment es conserva a la biblioteca capitular i colombina de Sevilla.

En el 3er viatge, quan Colom va descobrir la desembocadura del Riu Orinoco, es va haver d'adonar que tota aquella enorme quantitat d'aigua no podia procedir més que d'un continent i no se li va acudir res més a dir, estirant la seva espiritualitat, que era l'entrada del paradís terrenal. Colom en aquests moments ja devia ser conscient dels errors de càlcul i geogràfics que arrossegava, encara que mai no els va reconèixer.

El seu fill Ferran (Hernando), a "*el llibre de les Profecies",* va dir que perquè Colom arribés a les Índies no li va aprofitar ni raó, ni matemàtiques ni mapamundis.

Principalment el que va motivar Colom per sol·licitar un quart viatge era poder escodrinyar personalment les costes americanes fins a trobar un pas que li permetés continuar el viatge cap a occident.

Colom, com mai no va trobar el pas, no li quedava cap altra opció que continuar dient que havia arribat a les Índies. I encara que ell tenia molt deteriorada la seva salut i era conscient de la poca vida que li quedava, volia assegurar que els seus fills poguessin heretar tot allò obtingut a les Capitulacions de Santa Fe.

I encara que Joan de la Cosa (propietari i mestre de la nau Santa Maria) havia publicat el 1500 un dels primers mapamundis de la història on ja apareixia el continent americà, Colom poc abans de morir, el 20 de maig de 1506 a Valladolid, seguia dient que havia arribat a les Índies i havia complert amb allò acordat les prebendes i privilegis promesos.

Segurament tenia la sospita que Ferran el Catòlic li volgués reduir les prebendes de les capitulacions ja que la seva defensora la reina Isabel la Catòlica havia mort el 16 de

novembre de 1504 a Medina del Campo, Valladolid.

De fet, els Reis Catòlics el 1494 ja van anomenar Índies occidentals a les noves terres descobertes.

Ferran el Catòlic va seguir sent rei d'Aragó, però la corona de Castella va passar a la seva filla Juana I de Castella. Tot i que el control efectiu va quedar en mans de Felip el Bell.

No obstant això, la Reina Isabel la Catòlica quan va morir, va deixar una disposició en què demana que es respectin els drets i privilegis de Colom.

Colom entre 1504 i 1505 va intentar recuperar els seus privilegis, encara que estava molt decebut tant per haver perdut el govern de la Hispaniola com pel deteriorament de les relacions amb Ferran el Catòlic.

CONCLUSIONS I DISCUSSIÓ

En aquesta ponència hem pretès demostrar que els errors de Colom van ser deguts a:

- Les fonts que va utilitzar: Al-Fargani, Ptolemeu, Marco Polo, Toscanelli.
- Els mapes i instruments de navegació que va utilitzar: mapes portulans, espanyols i portuguesos i mapes teòrics d'Henricus Martello.
- Les dades que va acceptar com a certes i no ho eren.
- I principalment per la seva **confusió del valor de les milles** (àrabs/romanes).

Colom amb aquests càlculs erronis va arribar a la conclusió que Àsia estava definitivament tan a prop com per poder arribar ràpidament navegant per l'Atlàntic cap a l'oest en poc més d'un mes.

Discussions sobre els errors de Colom

- Colom no va partir d'una idea absurda, es va equivocar en els càlculs.
- El seu principal error va ser acceptar que la circumferència de la Terra era més petita i interpretar favorablement el valor de les milles utilitzades de les fonts (confusió de milles àrabs amb les romanes, més petites).
- Marco Polo i Toscanelli li van fer creure que Àsia estava més a l'est, i que navegant cap a l'oest era accessible.
- Subestimar la distància entre Europa i Àsia.

La principal conclusió és que Colom va descobrir el continent americà i, encara que no va ser el primer estranger a trepitjar aquestes terres, si va ser el primer que les va trepitjar solemnement, per prendre possessió en nom dels reis catòlics, i va tornar a Castella per explicar-ho i divulgar-ho.

En aquella època, sabien calcular la latitud per diferents mitjans, però no la longitud, que es

va començar a utilitzar quan es va descobrir el cronòmetre al segle XVII. Colom va observar la declinació magnètica però no es refiava.

Colom basava la seva navegació a:
- el rumb,
- la latitud,
- el temps,
- la velocitat,
- la profunditat,
- la cartografia,
- les taules avançades d'astronomia d'Abraham Zacuto,
- mapes teòrics com el de Henricus Martello.

Va navegar amb instruments simples però eficaços per calcular la latitud i va evitar els instruments més complexos per ser imprecisos a mar obert. No va utilitzar el nocturlabi amb què es podia calcular l'hora per la posició de les estrelles.

Colom navegava per estimació, càlcul de la latitud i amb l'experiència acumulada en anys del que fou un gran navegant.

Va utilitzar:
- Brúixola, que marcava el nord magnètic.
- El quadrant i la ballestina, per mesurar l'alçada dels astres i calcular-ne la latitud.
- L'ampolla, per controlar el temps.
- L'escandall, per calcular la profunditat.

Portava però no va fer servir l'astrolabi.

El descobriment d'Amèrica no va ser només per l'error de Colom, sinó per una cadena d'errors geogràfics i matemàtics que van reduir les distàncies que Colom esperava trobar en el seu primer viatge i tot plegat va donar lloc al descobriment més gran de la història.

REFERENCIES

- Archivo Histórico Nacional y Consejo de las Indias, Pleitu Colombi.
- Bartolomé de las Casas. *Copia del Diario de a bordo de Colón.*
- Bartolome de las Casas (1552-1561) *La historia de las Indias.*
- Christophercolumbus.org.
- Cristóbal Colón (1502-1504). *El libro de las profecías.*
- Jose Ángel Marcos, Biografías.
- Encyclopedia of the History of Arabic Science Volume 1.
- Enseñat de Villalonga, Alfonso (1446-1484). Orígenes, formación y primeros viajes.
- Hernando Colón (1537-1539). *Vida del Almirante D. Cristóbal Colón.*

- M. García Álvarez, Newsletter 30 abril 2024.
- Museo Naval de Madrid.
- Rainer Feldbacher (2024) *Breve historia de la ruta de la seda.*
- Revista sacitamentam.blogspot.com.

El Port de Pals segons les noves aportacions arqueològiques, geològiques i documentals

Eva Sans
Investigadora. Cap de recerca del Cercle Català d'Història
evasans26@yahoo.es

RESUM

La present ponència[1] analitza les noves evidències documentals, cartogràfiques, arqueològiques i geològiques relatives al port històric de Pals (Baix Empordà) i la seva evolució entre els segles XIII i XVIII. La investigació integra fonts primàries procedents d'arxius, cartografia històrica, excavacions arqueològiques, prospeccions geofísiques i estudis geològics amb datacions radiocarbòniques i anàlisis carpològiques.

Els resultats permeten **confirmar l'existència d'un enclavament portuari estable**, amb una intensa activitat pesquera i comercial, així com identificar les principals infraestructures vinculades al seu funcionament, entre les quals destaquen la Torre de Pals i el complex del Molí Gros. Aquest conjunt d'evidències contribueix a reconstruir la configuració històrica de la façana litoral de Pals i aporta noves dades per al coneixement de la navegació i del comerç marítim a la Catalunya baix-medieval i moderna.

Finalment, un cop confirmada la seva existència en actiu durant el segle XV, s'obre la possibilitat de vincles entre Pals i el descobridor d'Amèrica, Cristòfor Colom.

1. CONTEXT HISTÒRIC

En l'actualitat, i en relació amb la qüestió de la recerca històrica colombina, així com amb les eternes discussions i teories sobre el seu origen, sembla evident que hi ha un nou escenari després de la presentació del reportatge *Colón ADN: Su verdadero origen*, fruit del treball i dels resultats sobre l'ADN estudiat pel professor José Antonio Lorente, de la Universitat de Granada, i el seu equip. Veure un resum del documental a Homs i Robusté (2026, aquest mateix llibre d'Actes, pàgina 15).

Com és sabut, els seus estudis van descartar l'origen genovès del navegant i, després que ens oferissin un primer avançament del seu treball científic, en què les altres teories candidates

[1] Aquesta ponència parteix de l'article de la pròpia autora conjuntament amb en Narcís Subirana, *El Port de Pals*, publicat l'any 2013 als *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol. LIV i que ara incorpora noves dades i metodologia (Sans i Subirana, 2013).

principals també van quedar científicament descartades, el reportatge va donar a conèixer que Cristòfor Colom provenia d'algun lloc de l'arc mediterrani.

Unes dades inèdites i un apropament a una zona geogràfica concreta, arran de les conclusions aportades per l'ADN i per la ciència, que obren una nova finestra.

Dins de l'arc mediterrani tenim Catalunya i, dins d'aquest enclavament geogràfic, s'hi troba arrelada la tesi considerada com la més ben fonamentada. Com és conegut, així ho va defensar al llarg de la seva vida l'eminent historiador peruà Luis Ulloa, pare de la teoria catalana, quan l'any 1927 va demostrar aquí, a Barcelona, en les conferències celebrades a l'Ateneu Barcelonès, que l'origen del descobridor era català i que provenia de la família Colom —amb M final—, tal com es troba escrit, en realitat, el seu cognom en els documents primigenis considerats autèntics, com és el cas de l'*Epistola Christophori Colom* (Colom, 1493).

Existeix una nombrosa informació sobre la tesi catalana a través de la lectura de les obres de Luis Ulloa (2006, 2014). El paper transcendent d'Ulloa fou portar la seva tesi al Congrés Internacional Americanista, internacionalitzant-la i provocant una commoció en el món acadèmic. L'entusiasme dels cercles acadèmics catalans van xocar amb l'atac furibund dels cercles historiogràfics oficials i la premsa de Madrid, que van iniciar una croada contra Ulloa i la tesi catalana.

Diaris i acadèmics van refusar i polemitzar contra els seus estudis, i ho continuarien fent a partir d'aquí, mantenint la postura oficial que Colom era genovès (o d'origen castellà), una postura que encara perdura en l'actualitat.

El present treball s'estructura en dos plànols temporals interconnectats com són el context material de l'època moderna (segles XIII-XVIII) i el context historiogràfic de principis del segle XX.

El marc material i geopolític del Port de Pals durant aquests segles es troba vinculat a l'evolució de la façana marítima de l'Empordà i del pes dels territoris sota la sobirania del rei d'Aragò i comte de Barcelona en el Mediterrani occidental.

La realitat portuaria i la dinàmica litoral (segles XIII-XV) fa que aquest sector actuï com un punt d'ancoratge, comerç local i defensa de la costa, inserit en una xarxa de petits ports i rades que donaven sortida a la producció agrícola i artesanal de petites viles com Pals i rodalies a la zona del Baix Empordà (Catalunya).

La transformació de l'espai i el seu posterior declivi (segles XVI-XVIII) es deu a dos factors: la progressiva colmatació geològica del port natural i el canvi de les rutes comercials després de l'apertura de l'Atlàntic així com els conflictes bèl·lics (Guerra Segadors o Guerra de Successió). La documentació i l'arqueologia d'aquests segles reflecteixen l'esforç per a mantenir l'activitat davant d'una geologia en transformació i un nou ordre geopolític.

El context historiogràfic es troba vinculat al debat sobre Colom/Colón amb el naixement de la tesi d'Ulloa (1927) per mostrar com un element de la història marítima local es converteix en objecte de debat identitari i científic.

L'any 1927 mentre Ulloa publica la seva tesi defensant l'origen català de Cristòfor Colom, Espanya es troba sota la dictadura de Primo de Rivera, un règim amb una forta censura i repressió contra les institucions i la llengua catalana.

El context històric a més de reconstruir la història marítima i geològica del Baix Empordà dialoga també, amb la genealogia d'un dels debats més apassionants de la historiografia peninsular així com, permet aportar la *Tesi indiciaria* de la sortida del primer viatge del descobridor.

Donat que per abordar la vinculació històrica entre el Port de Pals i la navegació colombina no disposem d'un document categòric de les cancelleries de l'època, , metodològicament ens adscrivim al paradigma indiciari de Carlo Ginzburg (2008, 185-239). Com apunta l'historiador italià:

> "*Quan la realitat politico-documental és impenetrable o fragmentària, són les anomalies documentals dels segles XIII al XVIII les que permeten desxifrar els fets.*"

2. METODOLOGIA I FONTS

La present investigació s'ha desenvolupat mitjançant una metodologia interdisciplinària, basada en la integració de fonts documentals, cartogràfiques, arqueològiques i geològiques, amb l'objectiu de reconstruir l'evolució històrica de l'enclavament portuari de Pals i contrastar-ne l'existència i la funcionalitat des d'una perspectiva científica.

La recerca documental s'ha fonamentat en l'anàlisi de fonts primàries procedents principalment de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i de l'Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal d'Empordà, així com en documentació notarial, registres administratius i fonts historiogràfiques relacionades amb l'activitat marítima i comercial de la vila.

Paral·lelament, s'ha dut a terme una anàlisi de cartografia històrica, utilitzada com a ciència auxiliar de la història, que ha permès reconstruir la paleogeografia del litoral de Pals, identificar antics topònims i comprendre l'evolució de la línia de costa i dels espais portuaris.

Les evidències documentals han estat contrastades amb els resultats de diverses intervencions arqueològiques, prospeccions geofísiques i estudis geològics desenvolupats entre els anys 2011 i 2018, incloent-hi excavacions estratigràfiques, prospecció magnètica, georadar, datacions radiocarbòniques mitjançant carboni-14 i anàlisis carpològiques.

L'estudi adopta una metodologia de contrast entre disciplines, segons la qual les conclusions només es consideren consolidades quan les evidències documentals, arqueològiques, geològiques i cartogràfiques convergeixen en una mateixa interpretació històrica. Aquest enfocament permet reduir la dependència d'una única tipologia de font i incrementar la solidesa de les conclusions obtingudes.

3. ELS CATALANS I L'ART EN LA NAVEGACIÓ

Pel que fa a l'art de la navegació, des de la cartografia històrica, el geògraf i diplomàtic portuguès Vescomte de Santarém, àmpliament reconegut com un dels pioners en l'estudi de la cartografia històrica (segle XIX), ja va documentar en el seu moment la importància històrica dels catalans, venecians i genovesos en la cartografia i l'expansió marítima medieval.

Santarém reconegué en la seva obra el rol crucial dels navegants de la Corona d'Aragó i destacà com catalans i mallorquins desenvoluparen una excelsa escola cartogràfica, explorant activament les rutes cap a l'Àfrica occidental, les illes Canàries (juntament amb els genovesos) i l'Atlàntic.

Santarém destacà que aquestes nacions mediterrànies van ser les grans pioneres comercials i cartogràfiques que van assentar les bases de les posteriors exploracions atlàntiques ibèriques.

Essent, doncs, els catalans, els venecians i els genovesos les nacions dominants dins la marina militar i les més instruïdes en l'art nàutic, i essent els seus cosmògrafs els de més renom i fama, no és d'estranyar que el *Llibre del Consolat de Mar* fos el model que calia imitar per als altres països.

> "*La primera vegada que França lliurava una guerra marítima tenia contra ella la potència naval més temible*" (Charles de la Roncière, Historiador de la marina. Es refereix a la marina catalana i a la batalla naval de Roses del 1285).

Hi ha una branca de la tesi catalana que estudia el port de sortida del primer viatge de Cristòfor Colom, la qual incorpora una llarga disputa historiogràfica entre defensors i detractors pel fet que aquests darrers sostenien que Pals no havia tingut mai un port, població que es troba allunyada actualment a 3 km de la platja.

Dins d'aquest context, i amb l'objectiu de fer llum sobre aquest port tan qüestionat, en la meva recerca, realitzada des del Cercle Català d'Història, vaig començar a seguir la pista del port de Pals en obres, documents i fonts primàries d'arxiu, principalment, amb alguns dels resultats següents.

L'autora Coral Cuadrada, en el seu llibre *La Mediterrània, cruïlla de mercaders*, de l'editorial

Dalmau, parlant dels ports, diu:

> "*Trobem els ports occitans, […] centres italians- Gènova i Venècia- i ports catalans- Cotlliure, Roses,* ***Pals,*** *Tarragona, Tortosa*".

Les *Memòries* d'Antoni de Campmany ens parlen de Pals com d'una vila marítima:

> *"Villa de Paludibus. Vila de Pals, Villa maritima de Cataluña"* (Campmany, Antoni, 1961).

La cartografia, reconeguda com a ciència auxiliar de la història, és la que acaba mostrant la veritable fesomia de l'antiga línia de costa de segles passats en multitud de mapes antics (veure la Fig. 1). Allà apareix la forma d'un antic golf a la platja de Pals, avui dia inexistent, que, en dies de molt temporal, arribava molt més a l'interior i on se sentia el brogit de les onades, segons esmenta el mateix Pla.

Fig.1 *Nueva descripción geográfica del Principado de Cataluña. D.Josef Aparici. 1769. ICGC.*

Una cartografia que, precisament, descobreix el topònim que indica l'existència d'una població arran de mar pertanyent a Pals. Si avui en dia, pels coneixedors del territori tenim *Pals-Masos de Pals-Torre Mora*, abans es deien *Pals-Sant Fructuós-Torre de Pals.*

En aquesta cartografia també s'hi aprecien els desapareguts **estany de Pals** i **estany Marisc**, alimentats pels dos brancals dels rius Ter i Daró, avui inexistents.

La línia de la costa que tenim en l'actualitat ha avançat uns 300 metres a causa dels sediments que han anat aportant els rius Ter i Daró. Aquest va ser un dels factors que, a més, van provocar l'abandonament de la pesca, ja que acabaren tapant i enterrant el port de Pals.

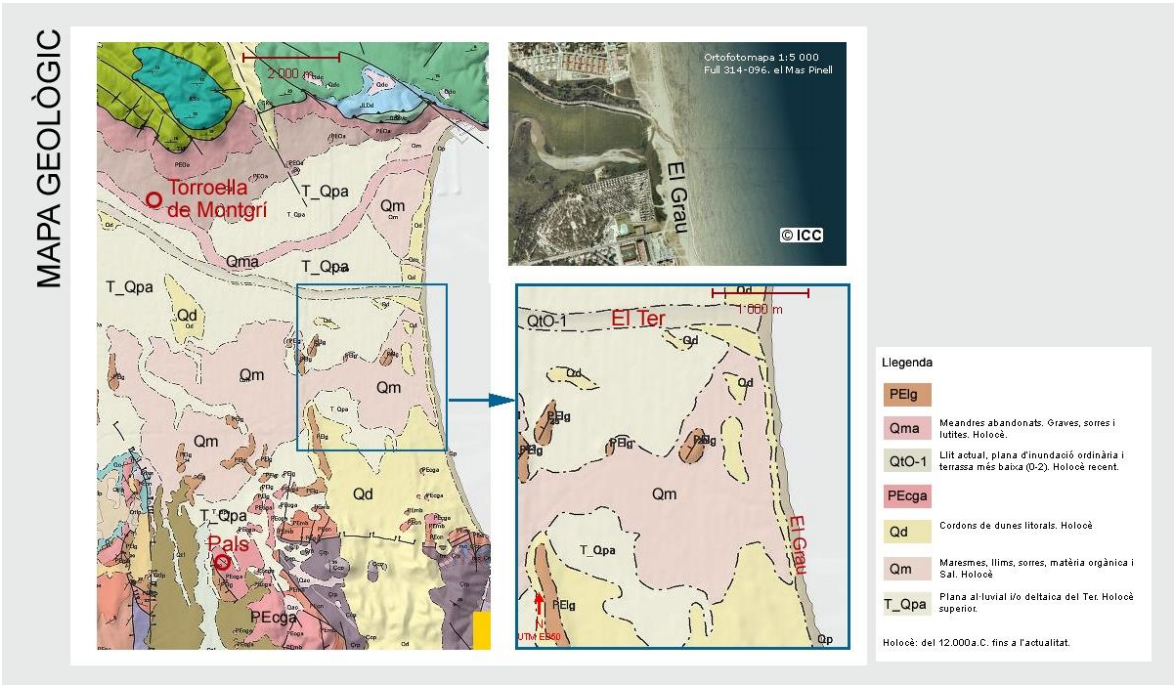

Fig.2 *Mapa geològic de Pals de Lluís Pallí i Buxó i Carles Roqué i Pau.*

Un fenomen de sedimentació estudiat pel geòleg i geògraf Joan Carandell i Pericay, publicat en el llibre *El Bajo Ampurdán* (Carandell, 1978). Carandell assenyala: *«Això és el que passa al Grau del Ter, viver de riquíssima pesca, amb abundància de llisses, llobarros i tota classe de peixos amants de la barreja d'aigua dolça i salada.»* Lluís Pallí i Buxó i Carles Roqué i Pau també van elaborar, l'any 1992, el mapa geològic de Pals, de gran importància per a la recerca (Pallí i Roqué, 1992).

L'esmentada cartografia, reconeguda com a ciència auxiliar de la història, ens va aportar el coneixement sobre l'antiga població dels pescadors de Pals gràcies al topònim *Torre de Pals.*

Com s'aprecia en la imatge de la Fig. 2, aquesta es trobava al costat del grau que donava al gran golf al qual fa referència diversa documentació. La paraula *grau* vol dir «port». Es tracta d'una paraula d'ús habitual en època medieval i moderna, com en el cas del Grau de Castelló o el Grau de València.

Més allunyat de la costa actual, a uns 3 km cap a l'interior, com dèiem, s'hi troba Pals, l'antiga vila medieval esculpida terra endins, entre les roques del Mont-aspre. Com veurem, en el passat havia estat una vila marinera amb port, activitat pesquera, vaixells i comerç internacional. El transport es realitzava majoritàriament per via marítima i fluvial, a través dels llacs, els rius i el mar.

La via marítima era la més utilitzada i la més ràpida per transportar productes com l'arròs, el vi —una de les principals produccions de la zona— o els teixits de lli produïts a l'Empordà. Els camins del Baix Empordà eren gairebé impracticables a causa dels aiguamolls i dels assaltants de camins. L'avantatge del transport marítim era indiscutible, tant per la seguretat

com per la capacitat de càrrega i el tonatge que podien transportar.

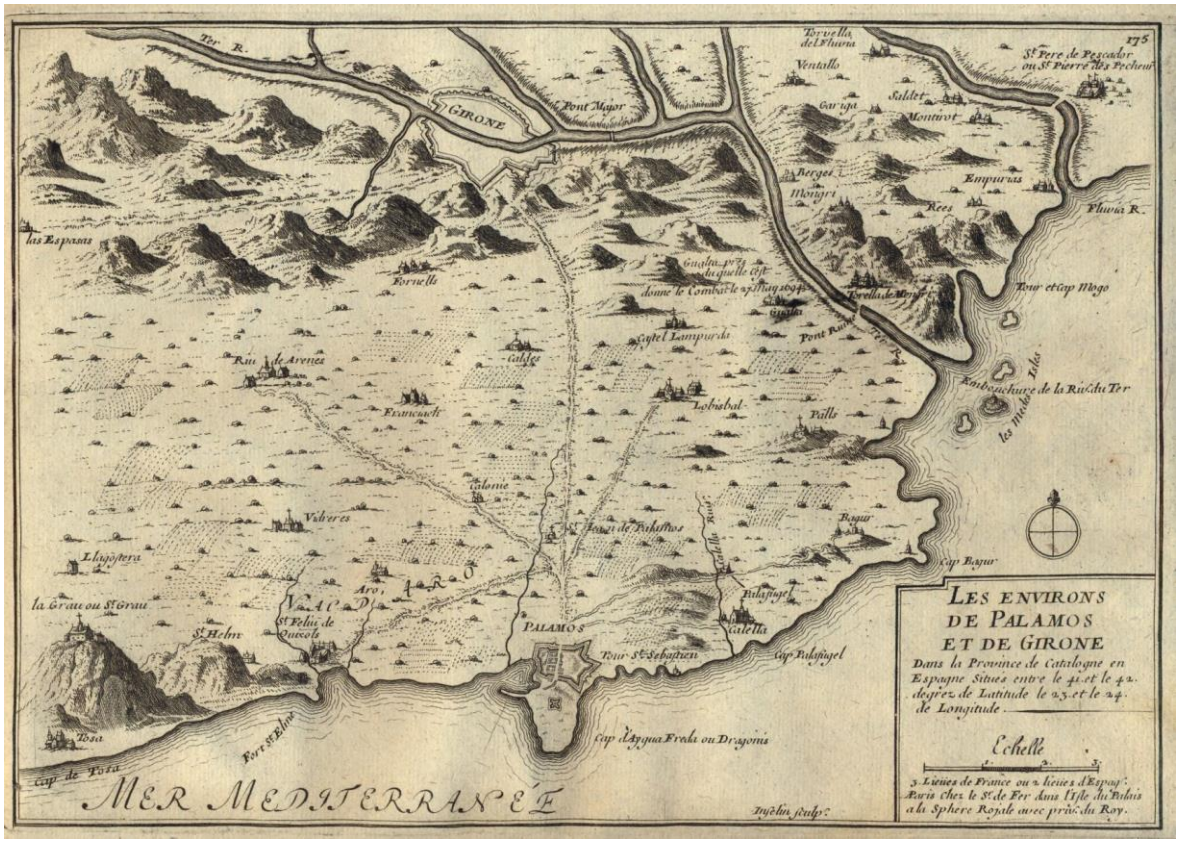

Fig.3 *Mapa Nicolas de Fer, 1705.*

Tenim una descripció de la Bisbal d'Empordà al segle XVII, una població molt propera a Pals, que descriu aquells antics camins (Ferrer i Gironès, 1982).

> *"Los caminos para la comunicación a las poblaciones inmediatas y más grandes, aunque son reales todos, pero están en un pésimo estado, menos el que dirige a la ciudad de Gerona que es pasable; los que guían a las Villas de Calonge, Palamós y Sant Feliu de Guíxols sitas por la parte de mediodía son angostísimos y malos por ser el terreno montuoso sin poder transitarse por ellos con ruedas".*

4. REDESCOBRINT L'ÀREA DEL PORT DE PALS

La Torre Mora o Torre de Pals es troba a uns 300 metres de la costa, enmig de les pinedes, a l'exterior i a ponent de les antigues instal·lacions de **Ràdio Liberty**. Es construí amb autorització reial per a la defensa del port. Les restes arqueològiques catalogades com a BCIN que l'envolten estan estretament vinculades amb les conegudes com a botigues de pescadors, que es troben dins dels terrenys de Ràdio Liberty, propietat de l'Estat espanyol, una àrea totalment abandonada en l'actualitat.

La primera excavació arqueològica de la Torre de Pals, l'any 2011, va confirmar que la construcció defensiva protegia un port actiu amb una destacada activitat pesquera i

exportadora durant els segles XVII i XVIII, a causa dels seus grans bancs de sardinals. Les dades històriques i del fons arxivístic i notarial, gràcies a la investigació del Cercle Català d'Història, documenten una àmplia població marinera i un actiu comerç de peix salat cap a països com Itàlia i França, amb importants exportacions des del port de Pals.

El company de recerques Narcís Subirana va documentar una abundant població marinera, pescadora i d'oficis del mar, amb més de vint mariners documentats i seixanta pescadors, com és el cas d'Antoni Bertran, mariner que va morir l'any 1639, o a través de la defunció de Bartra Martinench —artiller de la torre de mar—, que era natural de Sis Fors, del Regne de França. S'hi suma la troballa d'Anna Maria Corredor, de Pals, qui, entre altres dades, documenta, a través del fons notarial, l'any 1717, un *mariner portus Pals* de nom Joannis Ballesta (Corredor, 1998).

La recerca arxivística primigènia, basada en les fonts primàries i documentals, va donar els seus primers fruits amb els primers documents localitzats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona). El primer d'aquests és un document del segle XVIII, un *Registre de protestes de mar del Consolat de Mar* corresponent al període 1766-1868 (ACA, Reial Audiència). En aquest document trobem que, el 24 de setembre de 1790, el declarant Bartholomé Copelo, capità d'un vaixell polacra anomenat *Nuestra Señora de Monte Negro*, matriculat a Jerusalem i amb càrrega de bóta, feia la ruta Pals- Puerto Fino- Angay- Barcelona-

En la seva declaració Copelo especifica el següent:

> *"Y digo que estando el buque bien estaño, y equipado de todo lo necesario para la navegación salió de Pals el día veinte y dos de julio con cargo de botada y desde dicho puerto hasta Puerto Fino por la mañana, que hallándose sobre Angay en Francia, tuvo un fuerte temporal de viento, mar, lluvia y truenos..."*

En segon lloc, el procés de 1607 (ACA, Reial Patrimoni), trobat també a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, detalla i exposa la denúncia interposada pel mercader Joseph Cerdà contra els jurats de la vila de Pals perquè aquests volien cobrar un nou impost a tots els pescadors, sense fer cap excepció amb els locals, que ja pagaven el delme del peix. En aquesta guerra oberta, ningú no podia pescar en aquesta mar de Pals si abans no havia pagat el nou impost, considerat il·legal.

Una mar que era molt rica en peixos, a causa de la característica que aportava la barreja d'aigua dolça i salada que confluïa en aquest golf.

Així, per exemple, el document aporta el testimoni d'un altre pescador, relatant com ja s'hi havien trobat quinze o setze barques i els jurats volien primer que paguessin l'impost abans de poder pescar; aleshores els van anar a veure:

> *"Anthoni Galua, Joan Galua y Joan Fermia, tots de Palamós y les varen voler fer pagar 24 reals per cada barca."*

En tercer lloc, la troballa d'un segell de la Cort del Castell de Pals, localitzat dins una obra que es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a Barcelona (Segarra, 1916-1932), certifica que l'any 1406 a Pals es realitzaven transaccions comercials. El segell, de 40 mm, té un escut amb tres barres, les reials, amb la llegenda: «+ S DE LA CORT DEL CASTELL DE PALS» [segell de la Cort del Castell de Pals]. Empremtat amb paper i cera vermella, acompanya un albarà en lletra manuscrita atorgat per *«En Joan Abril, batlle de Pals, a n'Antoni Vinyals, patró de llagut de Palamós, d'haver carregat en el* ***port de Pals*** *una saca de farina que ha de descarregar a Barcelona. Datat en el castell de Pals, a 29 de juliol de 1406, sigillo curie nostre munitum»* (ACA, Col·lecció de Segells).

En els darrers temps han anat apareixent noves referències que demostren l'**existència activa del port de Pals des del segle XIV fins al segle XVIII.**

El treball de Maubert Claude-Guy (1980), per exemple, aporta noves referències de càrregues de blat des dels ports catalans i esmenta també diverses sortides des del port de Pals amb càrrega de cereals durant el segle XIV. En el seu article explica com l'Empordà era un dels graners de Catalunya i una de les zones privilegiades de sortida dels cereals cap a Barcelona, que posteriorment els redistribuïa.

Amb l'objectiu de documentar millor l'existència del port, l'any 2011 es va decidir iniciar un estudi transversal arqueològic i geològic que permetés l'obtenció de noves dades científiques que corroboressin, de manera científica, l'existència del port de Pals, com així va ser.

5. INFORME HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC DEL JACIMENT DE LA "TORRE DE PALS" I L'ENTORN DE RÀDIO LIBERTY (2011-2018)

5.1. Introducció i Context Històric (Segles XIII - XVIII)

Les investigacions documentals i arqueològiques dutes a terme evidencien que l'enclavament de Pals va constituir un nucli portuari, pesquer i comercial de primer ordre a la façana marítima catalana, amb una cronologia d'ocupació continuada que s'estén des del segle XIII fins al segle XVIII.

- **Activitat halieútica i comercial:** La zona acollia els principals bancs de sardinals del Principat, fet que motivava el desplaçament estacional de comunitats pesqueres des de l'Alt Empordà i el Rosselló. L'activitat no es limitava a l'autoconsum; la producció es processava mitjançant el salat, que es duia a terme a la Torre de Pals, i s'exportava per via marítima cap a mercats internacionals com Itàlia, França i la resta de la península Ibèrica.
- **Demografia i Oficis de la Mar:** El fons notarial i els registres històrics documenten una població estable i activa durant tot l'any, vinculada a la marina i a la defensa. S'ha constatat la presència de desenes de mariners i pescadors autòctons (com Antoni Bertran o Joannis Ballesta), així com de professionals estrangers que integraven la guarnició militar.

5.2. Intervencions Arqueològiques a la "Torre de Pals" (Campanya 2011)

La primera campanya d'excavació, promoguda pel Cercle Català d'Història en col·laboració amb l'Ajuntament de Pals i dirigida per l'arqueòloga Maria José Caja, va aportar dades científiques fonamentals per a la comprensió del lloc:

- Arquitectura Defensiva: Es va determinar que la torre es construí sota empara i autorització reial amb l'objectiu específic de protegir el port.
- Descobriment del Perímetre: Es va posar al descobert un mur de planta rectangular que emmarcava la torre. Aquesta estructura funcionava com una primera línia de contenció o muralla defensiva, adscrita al mateix moment cronològic que la torre (baixa edat mitjana - edat moderna, segles XV-XVII).
- Evolució Funcional: Es va constatar que, en fases posteriors, aquest mur defensiu va ser amortitzat i reutilitzat com a element de suport estructural per a l'edificació de botigues comercials.

5.3. Prospecció Geofísica (Campanya 2017)

Amb l'objectiu de delimitar l'extensió del jaciment i aprofundir en la topografia històrica, el Cercle Català d'Història va impulsar una prospecció geofísica mitjançant mètodes no destructius (prospecció magnètica i georadar) a l'interior del recinte de l'antiga estació de Ràdio Liberty. Els treballs, executats per l'empresa SOT, van aportar els resultats següents:

- Anomalies Subsuperficials: Es van identificar estructures soterrades sota els estrats de sorra, pendents de confirmació arqueològica.
- Paleogeografia: Es va aconseguir traçar la morfologia de l'antiga cala dels pescadors i es van registrar indicis d'un antic cap que continuava la línia rocosa de la cinglera.

5.4. Excavacions al Recinte de Ràdio Liberty (Campanya 2018)

Els indicis obtinguts el 2017 van motivar una nova intervenció arqueològica l'any 2018 (Augé; Codina, 2020), coorganitzada pel Cercle Català d'Història i el Servei de Patrimoni Arqueològic de la Generalitat de Catalunya. L'actuació va consistir en l'obertura de quatre sondejos en dues edificacions:

- **Datació Cronològica:** L'anàlisi de mostres de morter obtingudes a les fonamentacions va fixar l'antiguitat de les estructures entre els segles XIII i XVII.
- **Cultura Material:** El registre ceràmic recuperat inclou tipologies vidrades policromes (plats i escudelles), vidrades monocromes (gibrelles, cobertores, servidores i una sitra) i ceràmiques de cocció reduïda (olles i cobertores). Així mateix, es van localitzar restes paleonutricionals (aliments) datades del segle XVIII.
- **Confirmació Geomorfològica i Antròpica:** Es confirma que el complex de Ràdio Liberty s'assenta sobre un promontori o cap rocós històric (actualment cobert per dunes). Als seus peus se situava la cala on operaven els pescadors de Pals, la qual cosa ratifica el model d'ocupació humana permanent i l'ús continuat d'aquest espai marítim.

5.5. Prospecció geològica (Campanya 2018) - Informe Tècnic: Anàlisi cronològica i carpològica del sondatge RLL-1

- **Datació Radiocarbònica (Carboni 14):** Durant els treballs al sondatge RLL-1 es va interceptar un estrat de sediments torbosos de color gris fosc, de 20 cm de gruix, localitzat a una profunditat de 3,63 m (equivalent a 1,03 m per sota del nivell del mar actual). Aquest nivell, ric en matèria orgànica, va permetre la recuperació de restes de fusta carbonitzades. Les mostres van ser trameses a un laboratori homologat per a la seva posterior anàlisi radiocarbònica, els resultats de la qual adscriuen l'estrat a una cronologia compresa entre els segles XVII i XVIII (Geoservei, 2018).
- **Anàlisi carpològica i evidències antròpiques:** L'estudi de les restes vegetals macroscòpiques no carbonitzades (llavors i closques) ha estat realitzat per la Dra. Alexandra Livarda, de la Universitat de Nottingham (Anglaterra). La identificació taxonòmica ha determinat la presència de les espècies següents (Livarda, 2018):
  - *Prunus avium/cerasus*: pinyols de cirera borda o dolça.
  - *Vitis vinifera*: pinyols de raïm.
  - *Olea europaea*: fragments de pinyol d'oliva.
  - *Corylus avellana*: fragments de pericarpi (closca) d'avellana.
  - *Quercus* sp.: diversos involucres (cúpules) d'aglans d'alzina o garric.
- **Interpretació socioeconòmica i logística marítima:** La tipologia del conjunt carpològic —composta exclusivament per fruits i llavors comestibles— confirma que es tracta d'un residu d'origen antròpic vinculat a pautes d'alimentació. L'alta representació de productes aptes per a una llarga conservació (com ara panses, cireres seques, olives en salaó i fruits secs) suggereix l'emmagatzematge de provisions especialment adequades per al transport marítim. Aquestes restes podrien correspondre tant a la dieta de subsistència de la tripulació com a part d'una càrrega comercialitzable associada a l'enclavament portuari.

L'estudi geològic també confirma l'existència de la cala protegida pel cap rocós on s'eleva Ràdio Liberty.

6. EL COMPLEX DE L'ANTIC MOLÍ DE PALS I LA SEVA INFRAESTRUCTURA PORTUÀRIA

6.1. Propietat i Context Institucional

L'enclavament de Pals disposava de múltiples infraestructures portuàries, entre les quals destacava la del Molí Gros. Aquest complex era propietat de la influent família Pere, una nissaga de notaris reials de Girona amb membres que ocuparen càrrecs de màxima confiança a la cort. Entre ells destaca Miquel Pere, registrat en els fogatges de l'època com a protonotari del rei Ferran el Catòlic.

6.2. El Contracte d'Emfiteusi de 1452 i la Funció de Transport Marítim

El 9 de setembre de 1452 es va formalitzar a Barcelona un contracte d'emfiteusi per a la reconversió i construcció del molí arrosser (originalment destinat a la molta de blat). El

document fou signat per Jaume Giner, representant del rei d'Aragó, davant testimonis d'alta rellevància social, com el noble Guillem Spital, el mercader Nicolau Exerrat i Pere Bartomeu Valls, lloctinent del batlle general de Catalunya.

Les clàusules del contracte establien obligacions i drets jurídics de caràcter logístic de gran rellevància:

- **Canalització i dragatge:** Es concedia el dret d'intervenir en els cursos fluvials per garantir que l'aigua desemboqués al mar sense obstacles.
- **Navegabilitat comercial:** S'establia l'obligació de mantenir el cabal obert i canalitzat per permetre l'accés directe d'embarcacions (llaguts, llaüts i fustes) des de la línia de costa fins al mateix molí.
- **Control del grau:** Miquel Pere va rebre l'autorització reial per a l'administració de les aigües del rec i el manteniment obert del «grau» (terme toponímic equivalent a port) de la platja.

6.3. Connexió Hidrogràfica del Rec

La documentació de l'Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal d'Empordà ratifica la connexió directa del molí amb el mar a través del riu «Adaró» (actual Daró). Segons les fonts topogràfiques, el curs del riu —aprofitat històricament per sis molins fariners— discorria des del seu naixement a les Gavarres, passava per l'estany d'Ullastret i, mitjançant una sèquia, es dirigia cap a Gualta i el Molí de Pals, i desguassava finalment a la platja d'aquest municipi.

7. APUNT COMPARATIU ENTRE PALS I PALOS (HUELVA)

Es vol posar fer notar l'**absència de documentació de l'època en els arxius històrics municipals de Pals i Begur**, els quals no conserven documentació per exemple, del segle XV, sinó que els seus fons propis comencen a partir de la segona meitat del segle XVI (tot i que la documentació administrativa ordinària hi abunda sobretot a partir del segle XIX).

En canvi, l'arxiu de la Bisbal d'Empordà sí que en custòdia en abundància així com en moltes altres viles empordaneses. Així mateix, s'ha mantingut documentació dispersa en altres grans dipòsits, com l'antic Arxiu Reial de Barcelona —rebatejat oficialment com a Arxiu de la Corona d'Aragó l'any 1754— i en diversos fons notarials i comarcals.

Malauradament, una part molt important dels fons d'aquesta zona (Pals, Begur, Regencós...) es va perdre al llarg del temps a causa de diversos factors històrics. Per aquest motiu, ha calgut fer una veritable *arqueologia d'arxiu* per localitzar els documents que permeten reconstruir com era la vida quotidiana a la façana litoral empordanesa durant l'edat mitjana i moderna.

Demostrada fins aquí doncs, l'existència del port de Pals, farem l'esment a l'apunt d'un dels temes més controvertits en la historiografia actual.

Es tracta de la possible sortida del port de Pals del primer viatge de Cristòfor Colom cap a les Índies. Si bé, no existeix actualment cap prova que ho pugui demostrar, sí que existeixen certes dades que han de servir per reflexionar. Per exemple, la Fig. 4.

1

2

Portada de la *Historia General de los Hechos de los Castellanos*, de 1601 (1 i 2).

3

La vila empordanesa de Pals vers el 1940.

Fig. 4 *Comparativa Palos-Pals.*

Fig. 5 *Fotografia aèria de Pals.*

Amb la confirmació derivada de les excavacions arqueològiques promogudes per la Universitat de Huelva a Palos per a localitzar el port i el castell, es van dur a terme durant els anys 2014 a 2019, dues publicacions molt interessants:

> *Puerto histórico y castillo de Palos de la Frontera (Huelva) protagonistas de la gesta colombina.* Juan Manuel Campos Carrasco (2014), Universidad de Huelva. Collectánea, 191.
>
> *La recuperación geoarqueológica del puerto histórico de Palos de la Frontera (ss. XIV-XVI) Medio natural e instalaciones portuarias.* Jose Manuel Campos Carrasco (2020), Universidad de Huelva. Collectánea, 224.

D'aquests treballs, la conclusió més important que aporten, és que **Palos de la Frontera no tenia muralles.**

També el fill del descobridor, Ferran Colom, a partir de 1517 quan viatja per a realitzar la seva *Cosmografia d'Espanya* inacabada - i de la que només ens n'ha arribat un recull parcial i fragmentat-, sí que realitza la descripció de Palos, població que descriu com a "Lugar" que té una "fortaleza", la qual efectivament concorda amb el castell de Palos localitzat pels treballs arqueològics de la Universitat de Huelva. Un castell o fortalesa situat en una població sense muralles (Laborda, 2002: 143).

Per altra banda, tenim representacions de gravats de diversos artistes que mostren la sortida des de Palos del descobridor mostrant sempre també, una **vila murallada**. Un dels més coneguts és el del seu coetani, Theodor de Bry.

Fig. 6. *Gravat de Theodor de Bry (1594)- Forma part de les famoses sèries de cròniques i publicacions sobre els viatges dels descobridors editades per la família de Bry.*

Aquest apunt serveixi per a veure més enllà de les aparences i del discurs oficial establert, i per seguir avançant a favor de la veritat històrica.

8. CONCLUSIONS

La meva entitat porta anys realitzant recerca al voltant de la qüestió colombina, especialitzant-se en la recerca documental, cartogràfica i arxivística. Ha participat en dues edicions del Congrés Internacional d'Americanistes -com Luis Ulloa-, concretament en el 54è ICA (Viena, 2012) i el 56è ICA (Salamanca, 2018), amb l'objectiu d' elevar els resultats de les seves recerques a l'àmbit acadèmic internacional.

La recerca desenvolupada mitjançant l'anàlisi integrada de fonts documentals, cartografia

històrica, arqueologia i geologia permet **confirmar l'existència d'un enclavament portuari actiu a Pals**, almenys entre els segles XIII i XVIII. La convergència de les diferents disciplines utilitzades reforça la solidesa dels resultats obtinguts i permet reconstruir amb un elevat grau de fiabilitat l'evolució històrica d'aquest espai litoral.

Les fonts documentals evidencien una intensa activitat pesquera, comercial i marítima, mentre que les intervencions arqueològiques, les prospeccions geofísiques i els estudis geològics corroboren l'existència d'infraestructures portuàries, d'una ocupació humana continuada i d'una antiga configuració costanera compatible amb el funcionament d'un port.

L'estudi del Molí Gros i de la seva connexió hidrogràfica aporta, igualment, noves dades sobre l'organització logística i el transport marítim de l'enclavament.

Aquest conjunt d'evidències contribueix a ampliar el coneixement sobre la història marítima de la Catalunya baix-medieval i moderna, recuperant el paper d'un port fins ara poc conegut dins les xarxes comercials del litoral català.

La principal aportació d'aquest estudi és la integració, en una única interpretació històrica, d'evidències documentals, arqueològiques, geofísiques i geològiques que fins ara havien estat analitzades de manera parcial o independent.

Els resultats obtinguts obren noves línies d'investigació orientades a aprofundir en l'estudi de la població marinera de la Torre de Pals, de les seves activitats comercials i de les connexions marítimes de l'enclavament.

Per tant, si del diàleg entre la història marítima i geològica del Baix Empordà, amb la genealogia d'un dels debats més apassionants de la historiografia peninsular com és el colombí, se n'ha derivat una nova perspectiva, la conclusió és que, tot i que la manca d'un document definitiu que ens impedeix certificar de forma irrefutable el lligam de la navegació colombina amb el Baix Empordà, les noves dades arqueològiques, geològiques i documentals (segles XIII-XVIII) canvien radicalment el debat.

Gràcies a aquestes disciplines, s'ha demostrat científicament l'existència i la viabilitat material d'una infraestructura portuària rellevant a Pals.

Seguint el paradigma indiciari, la investigació al llarg dels darrers anys, ha reunit nombroses proves secundàries i peces documentals (Coll, 1950: 513-521; Vallès, 1996: 23-24) que, interconnectades, ofereixen una visió de conjunt altament probable. Així, mentre que la tesi d'Ulloa va obrir el debat sobre la identitat catalana de Colom, l'evidència física d'aquest port aporta la base material necessària per a elevar la **hipòtesi de Pals** de la mera conjectura a un model històric sòlid i digne d'estudi.

REFERÈNCIES

ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó. Col·lecció Sig. 1/213.

ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó. Real Audiencia. C. Comercio, Vol 4/4. 115 r.

ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó. Real Patrimonio. BGC. Procesos 1607, núm.2C.

Aparici, J. (1720). *Nueva descripción geográfica del Principado de Cataluña* [Mapa]. Barcelona: En casa de Iuan Pablo Martí. [Recuperado de https://cartotecadigital.icgc.cat/digital/collection/catalunya/id/1775/].

Augé, A. i F. Codina (2020). Sondeigs arqueològics a la vila marinera de Pals (Baix Empordà). *Quinzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona* (pp. 525-530). Generalitat de Catalunya / Diputació de Girona

Campany i de Montpalau (1961), Vol 4. "Memorias históricas sobre la marina: comercio y artes antiguas de la antigua ciudad de Barcelona". Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona.

Carandell Pericay, Juan (1978). *El Bajo Ampurdán, ensayo geográfico.* Diputación Provincial de Gerona.

Coll i Julià, Núria. «Vicente Yáñez Pinzón, ¿súbdito de la Corona de Aragón?». Boletín de la Real Academia de la Historia, Tom CXXVII, Quadern II, Madrid, 1950, pàgs. 513-521.

COLOM, C., COSCO, L. di y PLANNCK, S., 1493. Epistola Christophori Colom, cui etas nostra multu[m] debet, de insulis Indie supra Gangem nuper inue[n]tis, ad quas perq[ue]rendas octauo antea mense auspiciis [et] ere inuictissemo[rum] Ferna[n]di [et] Helisabet Hispania[rum] regu[m] missus fuerat, ad magnificum d[omi]n[u]m Gabrielem Sanchis, eorunde[m] serenissimo[rum] regum tesaurariu[m], missa [en línea]. Romae: Stephan Plannck. Disponible en: https://copiescofre.bnc.cat/documents/view/4f881318-e9c0-406d-8adb-24c10aa002e6. Recuperat el 12 de juliol de 2026.

Corredor, Anna Maria (1998). Temps de pescadors i comerciants a la platja de Pals. *Estudis del Baix Empordà* núm 17, pag 133.

De Bry, Theodor (1594). *Cristóbal Colón y los hermanos Pinzón saliendo del puerto de Palos en España el 03/08/1492 hacia el Nuevo Mundo. Disponible a: https://www.meisterdrucke.es/impresion-art%C3%ADstica/Theodore-de-Bry/1051351/Crist%C3%B3bal-Col%C3%B3n-y-los-hermanos-Pinz%C3%B3n-saliendo-del-puerto-de-Palos-en-Espa%C3%B1a-el-03-08-1492-hacia-el-Nuevo-Mundo.-A-la-derecha,-el-Rey-y-la-Reina-de-Portugal,-Fernando-II-de-Arag%C3%B3n-e-Isabel-I-de-*

Castilla.-Grabado-de-Theodore-de-Bry-en-%22Admirante%22.html
Recuperat el 13 de setembre de 2026.

Ferrer i Gironès, Francesc (1982-1983). L'estructura econòmica de la Bisbal a finals del Setcents, pg 7. *Annals Institut Estudis Gironins.* Apendix. pg.573-594.

Geoservei, Projectes i Gestió Ambiental S.L. (2018). Memòria tècnica de l'exploració geoarqueològica i del paleopaisatge a l'entorn de les instal·lacions de Ràdio Liberty (Pals) [Informe tècnic de prospecció geofísica i sondejos de Pals, inèdit]. Arxiu del Cercle Català d'Història.

Ginzburg, C. (2008). *Indicios. Raíces de un paradigma de inferencias indiciales. En Mitos, emblemas, indicios. Morfología e historia*. Gedisa, pp. 185-239.

Homs, Antoni i Francesc Robusté (2026) Documental de RTVE *"Colón ADN. Su verdadero origen". Actes del I Simposi sobre En Colom i la Descoberta d'Amèrica,* pàgina 15. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona. ISBN = 978-84-09-92881-1.

Laborda, Antonio (2002). *Descripciones de Don Fernando Colón 1517-1523. Una visión de la España del Renacimiento*. Instituto Nacional de Estadística, Madrid.

Livarda, A. (2018). Estudi carpològic de les restes vegetals no carbonitzades del sondatge RLL-1 (Ràdio Liberty, Pals) [Informe tècnic inèdit]. Departament d'Arqueologia, Universitat de Nottingham / Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC).

Maubert, Claude-Guy (1980). La marine catalane et le trafic des grains (1356-1361). In: *Mélanges de la Casa de Velázquez*, tome 16, pp. 125-139.

Pallí i Buxó, Luis i Carles Roqué i Pau (1992). *Mapa geològic de Pals.* Unitat de geologia de la Universitat de Girona, Ajuntament de Pals i Fundació Girona: Universitat i Futur.

Sans, Eva i Narcís Subirana (2013) El port de Pals. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Volum LIV, pg. 391-408.

Segarra i Síscar, Ferran de (1016-1932). *Sigil·lografia catalana. Inventari, descripció i estudi dels segells de Catalunya.* ACA.

Ulloa, Luis. (2006). *Cristòfor Colom fou Català.* Editorial Base.

Ulloa, Luis. (2014). *Noves proves de la catalanitat de Cristòfor Colom.* Llibres de l'Índex.

Vallès i Formosa, Alba. «Cartes de l'Almirall Colom al seu fill Diego» *Torre de les Hores, Revista d'Informació Municipal i cultural*, Núm. 7, Pals, Agost-Desembre 1996, pp. 23-24.

L'autenticació històrica de les restes atribuïdes a Cristòfor Colom: revisió crítica de les evidències documentals i científiques

Joaquim Ullan Martorell
Historiador i Gestor Cultural. President del Cercle Català d'Història
Joaquim.ullan@gmail.com

RESUM

La identificació de les restes mortals atribuïdes a Cristòfor Colom constitueix una de les qüestions més controvertides de la historiografia colombina. Malgrat l'ampli reconeixement institucional de les despulles conservades a la Catedral de Sevilla, la seva autenticació presenta dificultats derivades de la reconstrucció documental de la trajectòria de les restes i de l'abast probatori de les evidències científiques disponibles, sovint més limitat del que es dona a entendre quan es presenten públicament com a definitives.

Aquesta ponència[2] avalua fins a quin punt la identificació tradicional pot considerar-se històricament acreditada mitjançant una anàlisi interdisciplinària de les fonts relatives a la mort, l'enterrament i els successius trasllats atribuïts a les despulles, contrastades amb les aportacions de la genètica, l'antropologia física i altres disciplines auxiliars. La recerca aplica els principis de la crítica documental i examina la independència i coherència de les fonts, la continuïtat de la cadena de custòdia i la convergència entre evidències documentals, materials i científiques. El treball parteix de la premissa que aquesta autenticació és, metodològicament, una qüestió prèvia i independent de la controvèrsia sobre la localització de les despulles entre Sevilla i Santo Domingo, i que cal resoldre-la abans de prendre partit en aquell debat.

Els resultats mostren que la reconstrucció tradicional disposa d'elements compatibles amb l'atribució, però presenta discontinuïtats documentals, dependències entre testimonis i limitacions en la capacitat identificativa de les proves científiques. Aquestes dificultats no permeten rebutjar l'atribució de les restes conservades a Sevilla, però tampoc considerar-la històricament acreditada mitjançant una convergència suficient d'evidències independents.

Es conclou que la identificació tradicional és plausible, però no suficientment acreditada en

[2] Aquesta ponència pren com a punt de partida el treball final de grau de l'autor, *Estudi sobre l'autenticitat de les restes mortals atribuïdes a Cristòfor Colom, dipositades a la Catedral de Sevilla* (Universitat Oberta de Catalunya, 2023). La recerca presentada aquí revisa, amplia i reformula aquell estudi mitjançant un nou marc metodològic centrat en la crítica documental, la reconstrucció de la cadena de custòdia i l'avaluació de la convergència entre evidències documentals, materials i científiques.

l'estat actual de les evidències, i que l'autenticació constitueix una qüestió metodològicament prèvia a la controvèrsia sobre la localització de les despulles entre Sevilla i Santo Domingo.

1. INTRODUCCIÓ

Pocs personatges històrics han generat una producció bibliogràfica tan extensa com Cristòfor Colom. Més de cinc segles després de la descoberta d'Amèrica, la seva figura continua suscitant debats sobre qüestions tan diverses com l'origen, la llengua, la formació cultural o els coneixements nàutics. Entre aquestes controvèrsies persisteix una qüestió aparentment més concreta, però historiogràficament complexa: la identificació de les seves restes mortals.

La versió tradicional sosté que l'almirall va morir a Valladolid el 20 de maig de 1506 i que les seves despulles foren objecte de diversos trasllats fins a quedar dipositades a la Catedral de Sevilla. Tanmateix, l'examen de la documentació relativa a la mort, l'enterrament i els successius trasllats revela discontinuïtats, discrepàncies cronològiques i problemes de transmissió que dificulten considerar plenament demostrada la continuïtat entre el personatge històric i les restes que li són atribuïdes.

Aquesta dificultat planteja un problema metodològic central: la identificació d'unes restes històriques no depèn únicament de la compatibilitat biològica o genètica, sinó també de la solidesa de la documentació que en permet reconstruir la procedència i la cadena de custòdia. La present recerca analitza, per tant, fins a quin punt les evidències documentals, materials i científiques disponibles permeten considerar històricament acreditada l'atribució de les restes conservades a Sevilla.

L'estudi no pretén establir una localització alternativa de les despulles de l'almirall, sinó determinar el grau de certesa històrica que permeten assolir les proves disponibles. Aquesta recerca pren com a punt de partida un estudi anterior de l'autor sobre l'autenticitat de les restes atribuïdes a Cristòfor Colom (Ullan, 2023), que aquí és revisat i ampliat mitjançant un marc metodològic centrat en la crítica documental, la reconstrucció de la cadena de custòdia i la convergència entre evidències independents.

Des d'aquesta perspectiva, la controvèrsia transcendeix l'àmbit estrictament funerari o arqueològic i planteja una qüestió historiogràfica més àmplia: els criteris mitjançant els quals una tradició documental, repetida i institucionalitzada al llarg del temps, arriba a adquirir la condició de certesa històrica. L'autenticació de les restes atribuïdes a Colom esdevé així un cas d'estudi sobre la relació entre documentació, memòria, evidència científica i construcció historiogràfica.

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ I MARC HISTORIOGRÀFIC

La qüestió de les restes mortals de Cristòfor Colom ha generat una abundant producció historiogràfica des del segle XIX, articulada sobretot al voltant d'una alternativa: si les despulles reposen a la Catedral de Sevilla o si corresponen a les restes descobertes l'any 1877 a la Catedral Primada de Santo Domingo. Aquesta dicotomia ha tendit a situar en un segon pla una qüestió metodològicament anterior: la solidesa de les fonts que permeten reconstruir la trajectòria atribuïda a les restes. La interpretació predominant, sistematitzada per Antonio Ballesteros Beretta, sosté que Colom hauria mort a Valladolid el 1506, hauria estat traslladat al monestir sevillà de Santa María de las Cuevas, conduït a Santo Domingo a mitjan segle XVI, traslladat a l'Havana el 1795 i retornat finalment a Sevilla el 1898; aquesta seqüència trobà suport en l'informe de Manuel Colmeiro per a la Real Academia de la Historia, que en defensà la legitimitat.

Davant d'aquesta interpretació, la descoberta de 1877 originà una línia alternativa: Emiliano Tejera argumentà que les restes exhumades pels espanyols el 1795 corresponien no a l'almirall sinó al seu fill Diego, i que les autèntiques haurien romàs a Santo Domingo. Al llarg del segle XX el debat es desplaçà progressivament cap a l'anàlisi crítica de la documentació: Anunciada Colón de Carvajal i Guadalupe Chocano Higueras posaren de manifest contradiccions en els enterraments i trasllats, Carlos Serra Pickman qüestionà la solidesa de les proves de la trajectòria funerària tradicional, i Consuelo Varela, Juan Gil i Antonio Rumeu de Armas revisaren la transmissió i genuïnitat de les fonts biogràfiques colombines —una línia especialment pertinent, ja que la fiabilitat de la identificació funerària depèn en part de la solidesa del relat biogràfic previ.

En les darreres dècades, la incorporació de les ciències experimentals —particularment el projecte genètic dirigit per José Antonio Lorente a la Universidad de Granada, juntament amb estudis antropològics, forenses i edafològics— ha ampliat el corpus d'evidències sense eliminar la controvèrsia, ja que la interpretació dels resultats continua vinculada a la identificació prèvia de les mostres. S'hi han afegit també recerques paleogràfiques, lingüístiques, lexicomètriques, mèdiques i psicològiques que, sense tenir per objecte directe les despulles, permeten contrastar la coherència interna del relat tradicional amb el personatge històric.

Malgrat l'amplitud d'aquesta bibliografia, es detecta una limitació recurrent: bona part dels estudis ha assumit com a marc inicial la validesa essencial de la seqüència documental de la mort, l'enterrament i els trasllats, de manera que la controvèrsia s'ha concentrat a determinar quines restes són les autèntiques —les de Sevilla o les de Santo Domingo— sense sotmetre sempre la cadena documental prèvia al mateix grau d'exigència crítica. És en aquest buit on se situa la present recerca: es considera l'autenticació com un problema previ al de la localització, la qual cosa implica examinar conjuntament la fiabilitat de les fonts, la continuïtat de la cadena de custòdia i la capacitat real de les proves científiques, en lloc de decidir anticipadament entre Sevilla i Santo Domingo.

3. OBJECTIUS I PLANTEJAMENT METODOLÒGIC

La present recerca té com a objectiu general avaluar fins a quin punt les evidències disponibles permeten considerar històricament acreditada l'autenticitat de les restes atribuïdes a Cristòfor Colom conservades a la Catedral de Sevilla, mitjançant cinc objectius específics: (1) analitzar críticament les fonts relatives als darrers anys de vida, la mort i l'enterrament de Colom; (2) reconstruir documentalment els successius trasllats atribuïts a les seves despulles; (3) valorar l'autenticitat, la independència i la coherència de les principals fonts; (4) contrastar el relat documental amb les aportacions de la genètica, l'antropologia física i altres disciplines auxiliars; i (5) determinar fins a quin punt les diferents línies d'evidència convergeixen de manera independent en favor de la identificació tradicional.

Metodològicament, la investigació confronta sistemàticament fonts documentals, evidències materials i resultats científics, aplicant els principis de la crítica documental externa i interna (Bloch, 2022; Aróstegui, 2001) i valorant la força probatòria de cada font segons la seva proximitat temporal als fets, independència respecte d'altres testimonis, coherència interna i concordança amb fonts externes. En aquest marc es distingeix entre absència documental —que no equival, per si sola, a prova d'inexistència— i contradicció o incompatibilitat probatòria positives. Un segon eix és la reconstrucció de la cadena de custòdia: la seqüència verificable d'identificacions, enterraments, exhumacions i trasllats que hauria d'unir el personatge històric amb les restes conservades, entesa no com una exigència de continuïtat documental absoluta sinó com una successió prou coherent i verificable. Les evidències científiques, finalment, s'avaluen segons la seva capacitat identificativa real: una coincidència genètica o antropològica pot reforçar una hipòtesi —corroboració— sense equivaler a una identificació nominal si les mostres de referència no han estat identificades de manera independent. D'acord amb aquests criteris, es distingeix entre plausibilitat —compatibilitat amb una part significativa de les evidències— i acreditació històrica, que exigeix la convergència independent, coherent i robusta d'aquestes línies de prova.

4. LES INCERTESES SOBRE LA MORT DE CRISTÒFOR COLOM

La versió tradicionalment acceptada sosté que Cristòfor Colom va morir a Valladolid el 20 de maig de 1506 i que fou enterrat al convent de San Francisco d'aquella ciutat. Els principals testimonis —Hernando Colón (1984: 349), Bartolomé de Las Casas (1986: 329) i Diego Ortiz de Zúñiga (1795: 205)— coincideixen en aquesta data, festivitat de l'Ascensió; altres cronistes com Fernández de Oviedo (1959: 75), López de Gómara (1877: 172) i Martí de Viciana (1882: 274) també situen la mort a Valladolid, sense precisar-ne el dia. Es tracta, però, d'un conjunt limitat de testimonis, de valor i independència desiguals, amb diversos problemes de verificació documental (Arranz, 2006: 336-342; Castro Sánchez, 2020: 13-30).

La documentació dels darrers mesos de vida de l'almirall presenta, tanmateix, discontinuïtats rellevants. Colom va arribar a Sevilla el 7 de novembre de 1504, molt malalt (Colón; Varela, 1992b: 29), i des d'allà manifesta al seu fill Diego la impossibilitat de desplaçar-se per veure els monarques (Colón et al., 1992a: 515-520); les seves darreres cartes conegudes continuen datades a Sevilla almenys fins al juny de 1505 (Colón et al., 1992a: 526-528), coincidint amb les descripcions d'un home greument afectat per la gota i pràcticament immobilitzat (Madariaga, 1984: 481; Arranz, 2006: 326; Eliot Morison, 1992: 225; Irving, 1961: 305). Bartolomé de Las Casas (1986: 325) recull encara una carta al rei Ferran en què l'almirall promet servir-lo els pocs dies de vida que li resten.

Un element significatiu és l'afirmació d'Hernando Colón (1984: 349) segons la qual el rei Ferran el Catòlic va decidir sortir de Valladolid per rebre personalment el seu pare a causa de la gravetat del seu estat —cosa que indicaria que l'almirall encara no havia arribat a la ciutat. Aquesta reconstrucció planteja, a més, una dificultat pràctica no resolta: si Colom estava, com s'acaba de veure, greument malalt i pràcticament immobilitzat almenys fins al juny de 1505, la versió que el situa morint a Valladolid onze mesos després pressuposa un desplaçament de diverses setmanes entre dues ciutats separades per més de 500 quilòmetres. Cap font examinada —ni les de l'entorn familiar o cortesà— en documenta les circumstàncies, la data o els motius, ni explica com un home descrit com a pràcticament impedit hauria pogut sobreviure-hi. Això no permet, per si sol, descartar l'arribada a Valladolid, però constitueix una llacuna que la historiografia tradicional no ha abordat amb el mateix rigor aplicat a altres episodis.

A aquestes dificultats s'afegeixen diversos silencis i contradiccions documentals. Els Anales Breves del Reinado de los Reyes Católicos de Galíndez de Carvajal, que recullen les principals defuncions del període, no esmenten la mort de Colom (Galíndez de Carvajal, 1953; Fernández Duro, 1890: 161), com tampoc ho fa Pedro Mártir de Angleria en les cartes que escrivia des de la mateixa Valladolid aquells dies (Winsor, 1892: 491); la mort no apareix ni a les actes municipals de la ciutat (Arranz, 2006: 342). Les fonts posteriors —Las Casas (1986: 329), Fernández de Oviedo (1959: 75), López de Gómara (1877: 172) i Serra Postius (1712: 95)— afirmen que el cos fou traslladat a Sevilla, però cap no esmenta el període de tres anys durant el qual, segons la tradició, les despulles haurien romàs sepultades a Valladolid, període del qual tampoc es conserva documentació d'enterrament.

L'origen d'aquesta tradició descansa fonamentalment en la Historia del Almirante, atribuïda a Hernando Colón, i la Historia de las Indias de Bartolomé de Las Casas —que en depèn àmpliament. Antonio Rumeu de Armas (1970: 17-18) qualifica la primera com una de les obres més controvertides de la historiografia colombina: el manuscrit original s'ha perdut, la primera edició coneguda és de Venècia, 1571, en traducció italiana, i els primers capítols constituirien una redacció apòcrifa de mans desconegudes, mentre que només la part relativa als viatges es pot atribuir amb certa seguretat a Hernando Colón (Rumeu de Armas, 1970: 22-26).

Finalment, la mateixa data presenta un problema cronològic: tant Hernando Colón com Las

Casas situen la mort el dia de l'Ascensió, però el 1506 aquesta festivitat va caure el 21 de maig, no el 20 com afirmen les fonts tradicionals (Castro Sánchez, 2020: 27; Arranz, 2006: 336-337) —una discrepància que, per si sola, no permet qüestionar ni el lloc ni l'any de la mort, però sí avaluar la precisió de la transmissió textual. En conjunt, la mort de Colom a Valladolid el 1506 constitueix una atribució plausible i sostinguda per diversos testimonis, però alguns detalls de l'episodi —la data exacta, les circumstàncies finals i la independència de les fonts— presenten problemes de verificació reals.

5. ENTERRAMENT I PRIMERS TRASLLATS

Si la documentació relativa a la mort de Colom presenta zones d'ombra, la del seu enterrament i primers trasllats no ho és menys: és precisament aquí on apareixen algunes de les contradiccions més significatives del relat tradicional. Aquest sosté que, després de morir a Valladolid, l'almirall fou enterrat al convent franciscà de San Francisco i que les restes hi van romandre fins al trasllat a Sevilla el 1509 (Ballesteros Beretta, 1945), però les proves documentals directes i contemporànies que ho confirmarien són limitades.

Diversos autors —Giménez Fernández (1954: 14), Justin Winsor (1892: 491), Enrique Gandía (1951: 375)— han assenyalat que no es conserva cap registre funerari contemporani que acrediti la inhumació al convent de San Francisco, i que bona part de les afirmacions es basen en tradicions posteriors. La identificació de la capella funerària es fonamenta en els Extractos del Diario de los Verdesotos, coneguts per la publicació de José Vargas Ponce, segons els quals Colom hauria estat enterrat a la capella de Luis de la Cerda (Castro Sánchez, 2020: 13-15); el document original, però, no s'ha conservat i només ens ha arribat per transcripcions posteriors. La documentació conservada sobre la capella no aporta, doncs, una corroboració explícita i independent de la inhumació, encara que aquest silenci no la invalida (Cuartero, 1963: 26; Castro Sánchez, 2020: 20-22).

Segons la versió generalment acceptada, les despulles haurien estat traslladades posteriorment al monestir cartoixà de Santa María de las Cuevas, a Sevilla, però la cronologia no és tan clara com es presenta: Diego Ortiz de Zúñiga (1795: 205) situa el trasllat el mateix 1506, mentre que altres autors el daten el 1509 (Ballesteros Beretta, 1945; Arranz, 2006). La discrepància no és menor: si el trasllat fou immediat, desapareix el període de tres anys que la historiografia situa a Valladolid; si va ser el 1509, continua sense existir documentació concloent per seguir-ne la traça durant l'interval.

Un altre problema fonamental és l'absència de qualsevol disposició testamentària en què Colom manifesti la voluntat de ser enterrat a Santa María de las Cuevas (Colón et al., 1992a: 534-536). Els testimonis dels descendents tampoc coincideixen del tot: en el seu testament de 1539, Hernando Colón afirma que el seu pare i el seu germà Diego havien estat enterrats durant molt de temps al monestir sevillà[3], mentre que altres documents contemporanis

[3] El document (AGI, signatura: Patronato 11) no està digitalitzat però la seva transcripció està disponible en el llibre de l'Anunciada Colón i la Guadalupe Chocano Higueras (1992b: 37).

suggereixen un trasllat anterior, generant una incompatibilitat cronològica encara no resolta.

La relativa escassetat de referències documentals sevillanes sobre la presència de les restes al monestir cartoixà constitueix una limitació addicional (Serra Pickman, 1992: 220-225), a la qual s'afegeixen les observacions edafològiques desenvolupades a l'apartat 7, que tampoc permeten, per si soles, identificar les restes ni refutar la tradició (Castro Sánchez, 2020: 29).

Les incerteses relatives a l'enterrament inicial, la manca de registres contemporanis concloents, les discrepàncies cronològiques i les dificultats per reconstruir documentalment els primers trasllats impedeixen establir una cadena de custòdia històrica contínua des del moment de la mort de Cristòfor Colom.

6. CONFLICTE SEVILLA – SANTO DOMINGO

La controvèrsia sobre la localització de les restes de Colom és un dels debats més persistents de la historiografia colombina. Tot i que les discussions es remunten al segle XVIII, adquirí una nova dimensió amb el descobriment efectuat a la Catedral de Santo Domingo el 10 de setembre de 1877, quan unes obres de restauració localitzaren una caixa de plom amb restes humanes i una inscripció interpretada com a referència directa a Colom (Deive; García Arévalo, 2006: 21-22). El descobriment posava en qüestió la versió tradicional segons la qual les restes havien estat traslladades de Santo Domingo a l'Havana el 1795, arran del Tractat de Basilea, i a Sevilla el 1898 (Salva, 1899: 16-17): si les de 1877 eren realment les de Colom, les traslladades per les autoritats espanyoles no hi podien correspondre.

La resposta espanyola fou ràpida: la Real Academia de la Historia encarregà un informe a Manuel Colmeiro (1879), que defensà la correcció de les exhumacions de 1795 i en rebutjà la identificació dominicana. La posició contrària fou articulada per Emiliano Tejera (1928), segons el qual les autoritats espanyoles haurien identificat erròniament la sepultura de Colom i traslladat les restes d'un altre membre de la família, probablement el seu fill Diego, mentre que les autèntiques haurien romàs a Santo Domingo fins al 1877.

L'anàlisi d'aquest debat revela, tanmateix, una circumstància metodològica rellevant: tant la tesi espanyola com la dominicana comparteixen el pressupòsit que les restes localitzades en algun dels dos emplaçaments corresponen efectivament a Colom, i la discrepància es limita a determinar quina identificació és correcta. Totes dues disposen d'arguments documentals, però també depenen de la correcta identificació de les restes en fases anteriors de la cadena funerària: la controvèrsia de 1877 i la discussió sobre l'exhumació de 1795 no es poden desvincular, per tant, de les incerteses relatives als enterraments i trasllats precedents.

7. LES PROVES CIENTÍFIQUES

Les limitacions de la documentació històrica han impulsat diversos investigadors a buscar

en les ciències experimentals una via alternativa: la genètica, l'antropologia física i altres disciplines auxiliars com a fonts d'evidència independents dels testimonis documentals. La iniciativa més destacada és el projecte dirigit pel professor José Antonio Lorente a la Universitat de Granada, iniciat el 2003 per analitzar les restes conservades a Sevilla i comparar-ne l'ADN amb el d'altres membres de la família Colom, especialment Hernando i Diego Colón (Harney, 2004). Homs i Robusté (2026) resumeixen el documental de RTVE.

L'avaluació de les proves genètiques exigeix distingir entre l'existència d'anàlisis científiques i la disponibilitat pública d'un corpus de resultats prou complet per a un examen independent. Lorente va publicar el 2007 una exposició dels estudis genètics segons la qual la comparació de l'ADN mitocondrial dels ossos de Sevilla amb els atribuïts a Diego Colón donava una resposta favorable a la identificació (Lorente Acosta, 2007). Les afirmacions posteriors presentades públicament com a confirmació definitiva, especialment les difoses el 2024, no han anat acompanyades, fins on ha pogut determinar aquesta recerca, d'una publicació científica completa que en permeti l'avaluació independent[4], la qual cosa limita els mecanismes ordinaris de contrast i reproduïbilitat científica.

Una relació biològica establerta entre mostres constitueix una evidència favorable, però el seu abast depèn de la naturalesa del marcador, la qualitat de l'ADN recuperat —molt reduïda, segons els mateixos investigadors, per l'estat de conservació dels ossos (Harney, 2004)— i, sobretot, de la identificació independent dels individus de referència: la compatibilitat genètica pot corroborar una hipòtesi, però no equival automàticament a una identificació nominal. Com assenyala Guadalupe Chocano Higueras (2006: 710), les proves disponibles permeten establir relacions biològiques, però no demostren de manera absoluta la identitat històrica dels individus analitzats; fins i tot si les relacions genètiques són correctes, continua essent necessari demostrar documentalment que les restes comparades corresponen a les persones històriques que se'ls atribueixen.

Els estudis antropològics han aportat també informació rellevant: les anàlisis osteològiques determinen sexe, edat aproximada i patologies compatibles amb l'estat de salut tradicionalment atribuït a Colom, entre les quals una probable poliartropatia gotosa crònica (Maresma, 2017), coherent amb la correspondència i els testimonis contemporanis (de Las Casas, 1986: 324-329). Els estudis edafològics de Rafael Delgado Calvo López i col·laboradors, per la seva banda, han detectat en la pols associada a les restes característiques que no sempre coincideixen amb un enterrament directe en terra, així com

[4] La constatació es basa en la revisió de la literatura científica i de la documentació públicament accessible localitzada sobre el projecte genètic dirigit per José Antonio Lorente i les restes atribuïdes a Cristòfor Colom. Aquesta revisió ha permès identificar publicacions prèvies sobre el projecte i els seus resultats, entre les quals Lorente Acosta (2007), però no, fins allà on ha pogut determinar aquesta recerca i amb documentació disponible fins al juliol de 2026, una publicació científica posterior que exposi de manera suficient les dades primàries, els marcadors analitzats, els protocols aplicats, els criteris estadístics d'interpretació i els resultats necessaris per sotmetre les afirmacions públiques més recents sobre la identificació de les restes a una avaluació independent. Aquesta constatació no equival a demostrar la inexistència absoluta de qualsevol comunicació o document tècnic no localitzat o no accessible públicament, sinó que delimita l'estat de la documentació científica examinada en aquesta recerca.

fils metàl·lics compatibles amb vestidures funeràries de certa categoria (Castro Sánchez, 2020: 29).

Les aportacions més interessants per a aquesta recerca, tanmateix, provenen de les anomenades recerques transversals: sense tenir per objecte directe les restes, permeten contrastar la coherència del relat tradicional. Els estudis paleogràfics del pare Gabriel Maria Roura (1993: 6), aprofundits per Jesús Delgado (2012) amb tècniques modernes d'anàlisi gràfica, identifiquen similituds entre l'escriptura colombina i la tradició de la Cancelleria Reial Catalana; els estudis lingüístics i lexicomètrics de Lluís de Yzaguirre (2006: 17) assenyalen que les interferències fonològiques dels escrits autògrafs de Colom s'expliquen satisfactòriament per un substrat català. Considerades individualment, cap d'aquestes investigacions permet identificar unes restes concretes, i la seva incidència probatòria sobre l'autenticació és només indirecta —no s'utilitzen aquí com a evidència identificativa, sinó com a element de contrast sobre la coherència del perfil històric atribuït al navegant. La seva rellevància metodològica és, tanmateix, real: si components estructurals del perfil de Colom —com la llengua materna— no coincideixen amb la biografia convencional, la incertesa afecta no només la trajectòria de les despulles sinó també la caracterització històrica del subjecte que es pretén identificar.

En conjunt, les proves genètiques, antropològiques, edafològiques i forenses han contribuït al coneixement de les restes atribuïdes a Colom, però no han resolt la qüestió de la seva autenticitat: poden aportar compatibilitat i, en determinades condicions, corroboració independent, però no substitueixen la crítica històrica ni permeten establir automàticament una identificació nominal quan la vinculació de les mostres amb els personatges històrics depèn d'una cadena documental incompleta. L'aportació de les ciències experimentals només pot valorar-se, doncs, dins una anàlisi convergent amb les evidències documentals i materials.

8. LÍMITS DOCUMENTALS I CONSTRUCCIÓ DEL RELAT HISTORIOGRÀFIC

Les dificultats que envolten la identificació de les restes atribuïdes a Cristòfor Colom no deriven exclusivament de la manca de proves materials concloents, sinó també de la naturalesa mateixa de la documentació que sustenta el relat tradicional. La Historia del Almirante, atribuïda a Hernando Colón, n'és un exemple paradigmàtic: tot i ser una de les fonts més utilitzades per la historiografia colombina, el manuscrit original no s'ha conservat i la seva transmissió textual ha estat objecte de debat des de fa dècades (Rumeu de Armas, 1970: 17-26), i la dependència que Bartolomé de Las Casas en manté reforça la necessitat d'avaluar-ne críticament l'origen (Rumeu de Armas, 1970: 22-26). Problemes semblants apareixen en relació amb l'enterrament, els primers trasllats i les certificacions posteriors: en nombroses ocasions, els investigadors han de treballar amb còpies tardanes, transcripcions parcials o referències indirectes a documents avui desapareguts (Colón et al., 1992a: 535-538).

Aquestes circumstàncies no constitueixen, per si mateixes, una prova de manipulació documental —la pèrdua de documents és habitual en la recerca històrica—, però la reiteració de les anomalies en moments especialment rellevants de la biografia colombina justifica distingir entre la seqüència narrativa consolidada per la tradició historiogràfica (mort a Valladolid, enterrament a San Francisco, trasllat a Sevilla, a Santo Domingo, exhumació a l'Havana i retorn final a Sevilla) i el grau efectiu de verificació independent de cadascun dels seus episodis, que no és homogeni: alguns disposen d'una base documental més sòlida, mentre que d'altres depenen de testimonis indirectes, còpies tardanes o inferències destinades a salvar discontinuïtats.

A aquesta feblesa intrínseca de les fonts cal afegir-hi un factor sovint absent de la discussió historiogràfica sobre la mort de Colom: la totalitat dels relats narratius que sustenten la versió tradicional —Historia del Almirante inclosa, malgrat presentar-se com un relat familiar redactat pel mateix fill de l'almirall— es va fixar per escrit dècades després dels fets, en el marc d'un aparell de control documental que la Corona espanyola va exercir, de manera sostinguda durant generacions, sobre tota la informació relativa al Nou Món, reforçat en els casos més greus amb la pena de mort per a llibreters i mercaders de llibres (Peñarroya, 1997; Friede, 1959: 48). Aquest control no es limitava a obres de caràcter oficial: el mateix any 1571 en què es publicava a Venècia la Historia del Almirante, els documents originals de Bartolomé de Las Casas —l'altra font cabdal del relat funerari— van passar a mans del cronista reial Juan López de Velasco, que els va custodiar sota secret fins al 1597 en virtut d'una Reial Cèdula de 1579 que en prohibia la consulta sense llicència especial (Friede, 1959: 58; Hanke, 1986: LIII). Com adverteix el mateix Friede (1959: 45), els manuscrits que avui es consideren originals poden ser, en realitat, còpies en net elaborades després que la censura n'hagués eliminat les parts incòmodes, sense deixar-ne cap rastre visible —una circumstància que rebaixa encara més la independència i la fiabilitat que es pot atribuir a un corpus documental, inclosos els testimonis de caràcter aparentment familiar o privat, que ja presentava, per si mateix, problemes greus de transmissió.

Aquest fenomen adquireix una dimensió addicional si es considera el context polític de la transmissió documental colombina: els plets colombins, les disputes jurisdiccionals entre la Corona i els descendents de l'almirall, i la creixent significació simbòlica de la figura de Colom constitueixen contextos rellevants per estudiar la producció i selecció de la documentació (Arranz, 2006; Varela, 1992), tot i que les evidències examinades no permeten establir-hi una relació causal directa. La possibilitat de processos posteriors de reinterpretació o selecció documental s'ha de mantenir, per tant, com una hipòtesi de recerca —no com una explicació demostrada—, la verificació de la qual exigiria estudis específics sobre la genealogia de cada document i els contextos institucionals en què fou copiat o mobilitzat.

Des d'aquesta perspectiva, la qüestió de les restes de Colom transcendeix el problema estrictament funerari i qüestiona també, en un sentit més ampli, aspectes rellevants del perfil biogràfic tradicional: com s'ha exposat a l'apartat 7 a propòsit dels estudis d'Yzaguirre (2006) sobre el substrat català dels escrits autògrafs, si la reconstrucció convencional del

personatge presenta incerteses en qüestions estructurals com la llengua materna o la formació cultural, el problema de l'autenticació de les restes no es pot desvincular completament del problema previ de la identificació històrica del subjecte, i condiciona també els criteris amb què s'interpreten les evidències documentals, antropològiques i genètiques.

9. CONCLUSIONS

L'objectiu d'aquesta recerca ha estat avaluar fins a quin punt les evidències actualment disponibles permeten considerar històricament acreditada l'autenticitat de les restes atribuïdes a Cristòfor Colom conservades a la Catedral de Sevilla. Com es desprèn de l'anàlisi realitzada, això no implica negar que les restes puguin pertànyer a l'Almirall, sinó delimitar amb precisió el grau de certesa que permeten sostenir les evidències examinades.

La reconstrucció documental dels darrers anys de vida, la mort, l'enterrament i els successius trasllats presenta una solidesa desigual. La mort a Valladolid l'any 1506 és àmpliament acceptada, tot i alguns problemes de verificació; més significatives per a l'autenticació són les discontinuïtats en els primers enterraments i trasllats: la manca de registres contemporanis sobre la sepultura inicial, la discrepància cronològica entre 1506 i 1509 per al trasllat a Sevilla i les dificultats per documentar la permanència de les restes a Santa María de las Cuevas.

L'examen crític de les fonts confirma, igualment, que la reconstrucció tradicional es fonamenta en testimonis de força probatòria desigual: algunes fonts són pròximes als fets o concorden amb altres evidències, mentre que d'altres presenten dependències textuals, còpies tardanes o discrepàncies cronològiques. Això no demostra que el relat sigui fals, però obliga a distingir entre la coherència narrativa de la seqüència historiogràfica i la verificació independent dels episodis que la integren.

Les proves genètiques, antropològiques i materials constitueixen una línia d'evidència rellevant, però tampoc resolen per si soles el problema de l'autenticació: la seva capacitat identificativa depèn de la qualitat de les mostres, de la força discriminant dels resultats i, especialment, de la identificació independent dels individus de referència. Una compatibilitat biològica pot reforçar una hipòtesi, però no equival a una identificació nominal si aquesta darrera condició no s'ha establert per vies independents. A això s'hi afegeix, per a les afirmacions més recents presentades públicament com a confirmació definitiva, l'absència d'una publicació científica completa que en permeti l'avaluació independent.

La confrontació conjunta d'aquestes línies d'evidència constitueix el resultat central de la recerca: no convergeixen encara amb prou independència i força probatòria per establir una vinculació raonablement segura entre les restes conservades a Sevilla i Cristòfor Colom, però l'existència de testimonis documentals, indicis històrics i compatibilitats biològiques

impedeix considerar l'atribució mancada de fonament. La formulació més ajustada a l'estat actual de la recerca és que la identificació tradicional resulta **plausible, però no suficientment acreditada**.

Aquest resultat obliga a reconsiderar els termes de la controvèrsia entre Sevilla i Santo Domingo: abans de determinar on descansen les restes, cal establir si poden ser autenticades mitjançant una convergència independent d'evidències. La qüestió de la localització resta, per tant, metodològicament subordinada al problema previ de la identificació.

La recerca assenyala, a més, una dificultat d'abast més general: l'autenticació d'unes restes pressuposa un referent biogràfic prou estable amb què contrastar les evidències. En el cas de Colom, les controvèrsies sobre l'origen, la llengua materna i la formació cultural indiquen que aquesta condició no es pot donar plenament per resolta. En conseqüència, **el problema no es limita a establir si les restes conservades a Sevilla pertanyen a Colom, sinó que afecta també la solidesa de la reconstrucció històrica del subjecte que es pretén identificar**, i obliga a considerar conjuntament la crítica de les restes i la crítica del relat biogràfic que n'ha sustentat la identificació.

La principal aportació d'aquest estudi consisteix, doncs, a aplicar aquest canvi en l'ordre de les preguntes a la seqüència funerària colombina: la coherència d'un relat historiogràfic consolidat no equival a una cadena de custòdia verificada, i la reiteració d'una tradició documental no pot substituir l'examen crític de la independència, la transmissió i la capacitat probatòria de les fonts.

Les futures línies de recerca haurien de prioritzar la localització i revisió de documentació original sobre els primers enterraments i trasllats; l'estudi de la filiació i transmissió dels principals testimonis textuals; la reconstrucció prosopogràfica dels agents implicats en les exhumacions i trasllats; i la revisió crítica de la identificació de les mostres genètiques de referència, sempre que sigui possible sota protocols transparents, reproduïbles i independents.

REFERÈNCIES

ARÓSTEGUI, Julio. *La investigación histórica: teoría y método*. Ed. Crítica, 2001.

ARRANZ MÁRQUEZ, Luis. *Cristóbal Colón, misterio y grandeza*. Madrid: Marcial Pons, 2006.

BALLESTEROS BERETTA, Antonio. *Cristóbal Colón y el descubrimiento de América*. Tomo V. Barcelona - Buenos Aires: Salvat Editores S.A, 1945.

BLOCH, Marc. *Apologia per a la història o l'ofici d'historiador*. Fondo de Cultura Economica de España, S.L., 2022.

CASTRO SÁNCHEZ, Marcial. *La tumba de Colón en Valladolid: ubicación y propietarios*.

[en línea]. A: Universidad de Granada, 2020. [Consulta: 12/03/2023]. Disponible a: <http://hdl.handle.net/10481/65405>.

CHOCANO HIGUERAS, Guadalupe. "Los restos colombinos: análisis científicos y documentación histórica". A: XVII Coloquio de Historia Canario-Americana. V Centenario de la muerte de Cristóbal Colón [en línea]. 2006. pàgs. 708-721. [Consulta: 12/03/2023]. Disponible a: <https://revistas.grancanaria.com/index.php/CHCA/article/view/8827>.

COLMEIRO PENIDO, Manuel. *Los restos de Colon: informe de la Real Academia de la Historia al Gobierno de S.M. sobre el supuesto hallazgo de los verdaderos restos de Cristóbal Colon en la Iglesia Catedral de Santo Domingo* [en línea]. Madrid: Imprenta y fundición de M. Tello, publicat pel Ministerio de Fomento, disponible a la Biblioteca Virtual Miguel de Cervante, 1879. [Consulta: 11/03/2023]. Disponible a: <https://www.cervantesvirtual.com/obra/los-restos-de-colon-informe-de-la-real-academia-de-la-historia-al-gobierno-de-sm-sobre-el-supuesto-hallazgo-de-los-verdaderos-restos-de-cristobal-colon-en-la-iglesia-catedral-1064342/>.

COLÓN, Cristóbal; VARELA Consuelo (Edi); GIL, Juan (Edi). *Textos y documentos completos*. Madrid: Alianza Editorial, segona edició ampliada, 1992a.

COLÓN, Cristóbal; VARELA Consuelo (Edi). *Los cuatro viajes. Testamento*. Madrid: El Libro de Bolsillo-1149, primera reimpressió, Alianza Editorial, S.A., 1992b.

COLÓN, Hernando. *Historia del Almirante. Edición de Luis Arranz*. Madrid: Ed. Historia16, colección Crónicas de América 1, tercera edició, 1984.

COLÓN DE CARVAJAL, Anunciada; CHOCANO HIGUERAS, Guadalupe. Cristóbal Colón. *Incógnitas de su muerte, 1506-1902. Primeros Almirantes de las Indias*, Vol. 1. Madrid: C.S.I.C., 1992a.

COLÓN DE CARVAJAL, Anunciada; CHOCANO HIGUERAS, Guadalupe. Cristóbal Colón. *Incógnitas de su muerte, 1506-1902. Primeros Almirantes de las Indias*, Vol. 2. Madrid: C.S.I.C., 1992b.

CUARTERO HUERTA, Baltasar. *La Prueba Plena. Documentos inéditos demostrativos de la autenticidad de los restos de Cristóbal Colón*. Madrid: Instituto "Gonzalo Fernández de Oviedo", Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1963.

DE LAS CASAS, Bartolomé. *Historia de las Indias. Edición de Agustín Millares Carlo y estudio preliminar de Lewis Hanke*. Mèxic, D.F.: Fondo de Cultura Económica, segona reimpressió, vol. II, 1986.

DEIVE, Carlos Esteban; GARCÍA ARÉVALO, Manuel A. "Los verdaderos restos de Colón están en Santo Domingo". A: *Ponencia presentada en el Congreso Internacional Valladolid-Colón 2006: V Centenario de la Muerte del Almirante [en línea], el 16 de mayo de 2006*. Organizado por: Faro a Colón, la Academia Dominicana de la Historia y la Fundación García Arévalo. [Consulta: 15/05/2023]. Disponible a: <https://es.scribd.com/document/24697490/LOS-VERDADEROS-RESTOS-DE-COLON-ESTAN-EN-SANTO-DOMINGO-Carlos-Esteban-Deive#>.

ELIOT MORISON, Samuel. Cristóbal Colón, marino. Mèxic DF: Editorial Diana, S.A.,

1992.

DELGADO, Jesús. *Cristóbal Colón. Su origen y vida investigados con técnicas policiales del siglo XXI*. Barcelona: Ed. Bubok, 2012.

FERNÁNDEZ DE OVIEDO, Gonzalo. *Historia General y Natural de las Indias. Edición y estudio preliminar de Juan Pérez de Tudela Bueso*. Madrid: Ediciones Atlas, Serie Biblioteca de Autores Españoles-117, 1959.

FERNÁNDEZ DURO, Cesáreo. *Nebulosa de Colón, Según Observaciones Hechas en Ambos Mundos*. Madrid: Est. Tipográfico "Sucesores de Rivadeneyra", 1890.

FRIEDE, Juan. "La Censura Española del Siglo XVI y los Libros de Historia de América". Revista de Historia de América, núm. 57, juny de 1959.

GANDÍA, Enrique. *Historia de Cristóbal Colón. Análisis crítico de las fuentes documentales y de los problemas colombinos*. Buenos Aires: Ed. Claridad, 2a edició, 1951.

GALÍNDEZ DE CARVAJAL, Lorenzo. "Anales breves del reinado de los Reyes Católicos D. Fernando y Doña Isabel, de gloriosa memoria que dejó manuscritos el..." A: Rosell, Cayetano (ed.). *Corónicas de los Reyes de Castilla desde don Alfonso el Sabio hasta los católicos don Fernando y doña Isabel*. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles, 1953.

GIMÉNEZ FERNÁNDEZ, Manuel. *Los restos de Cristóbal Colón en Sevilla, dos ensayos polémicos sobre los restos de Cristóbal Colón en Sevilla*. Sevilla: Imprenta de la Escuela de Estudios Hispano-Americanos, 1954.

HANKE, Lewis. "Estudio preliminar". A: DE LAS CASAS, Bartolomé. *Historia de las Indias*. Edició d'Agustín Millares Carlo. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, vol. I, 1986.

HARNEY, Lisa. *Columbus: Secrets from the grave*. [Video] Atlantic Producciones para Discovery Channel, 2004.

HOMS, Antoni i Francesc ROBUSTÉ (2026) Documental de RTVE *"Colón ADN. Su verdadero origen". Actes del I Simposi sobre En Colom i la Descoberta d'Amèrica,* pàgina 15. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona. ISBN = 978-84-09-92881-1.

IRVING, Washington. *Vida y Viajes de Cristóbal Colón* (versión de Pilar Vera). Barcelona: Editorial Mateu, 1961.

LÓPEZ DE GÓMARA, Francisco. *Hispania Vitrix: Primera y Segunda Parte de la "Historia General de las Indias"; Historiadores Primitivos de Indias, tomo I*. Madrid: Impresión de M. Rivadeneyra, Serie Biblioteca de Autores Españoles-22, 1877.

LORENTE ACOSTA, José Antonio. "Identificación genética de los restos de la familia de Colón". Medicina Balear, vol. 22, núm. 1, 2007, pàg. 43–65.

MADARIAGA, Salvador de. *La vida del muy magnífico señor Don Cristóbal Colón*. Madrid: Espasa, 1984.

MARESMA, Miquel. "Envelliment i mort d'En Cristòfor Colom". A: *Institut Nova Història*, [en línia] 27 de gener de 2017. [Consulta: 13/03/2023]. Disponible a: <https://www.inh.cat/articles/Envelliment-i-mort-d>.

MARTÍ DE VICIANA, Rafael. *Tercera Parte de la Crónica de Valencia*. Valencia: Sociedad Valenciana de Bibliófilos, 1882.

ORTIZ DE ZÚÑIGA, Diego. *Anales Eclesiásticos y Seculares de la Muy Noble y Muy Leal Ciudad de Sevilla, Metrópoli de la Andalucía. Ilustrados y corregidos por Antonio María Espinosa y Carzel*. Madrid: Imprenta Real, vol. III, 1795.

PEÑARROYA, Jaime. *La prohibición de las Indias. Los libros perseguidos (1492-1541)*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1997.

ROURA, Gabriel. "A propòsito de l'escriptura de Cristòfor Colom". A: *I Col·loqui internacional d'Estudis Colombins de Barcelona, Vol. IV*. Barcelona: Ed. Centre d'Estudis Colombins, 1993.

RUMEU DE ARMAS, Antonio. "Discurso". A: RUMEU DE ARMAS, Antonio i SUAREZ DE URBINA, Jesus Pabon. *Hernando Colón, historiador de América*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1970. Discurso leído el día 22 de noviembre de 1970 en el acto de recepción pública por el Excmo. Sr. D. Antonio Rumeu de Armas y contestación por el Excmo. Sr. D. Jesus Pabon y Suarez de Urbina.

SALVA, Melchor. *Necrología del Excmo Señor Don Manuel Colmeiro, individuo de número y bibliotecario que fue*. Madrid: Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, Imprenta del Asilo de Huérfanos del S. C. de Jesús, 1899.

SERRA PICKMAN, Carlos. *Cristóbal Colón, sus estancias y enterramiento en la Cartuja de Sevilla*. Sevilla: Ed. Offo, 1992.

SERRA POSTIUS, Pedro. *Historia Eclesiástica Del Principado de Cataluña*. Manuscrito 190 de la Biblioteca Universitaria de Barcelona, Vol. 5, mayo de 1712.

TEJERA, Emiliano. *Los restos de Colón en Santo Domingo / Los dos restos de Cristóbal Colón exhumados de la Catedral de Santo Domingo en 1795 y 1877*. Santo Domingo (R.D.): Ed. J.R. Vda García, 1928. Tercera edición, preparada por el licenciado C. Armando Rodríguez por encargo de la Junta Nacional Colombina.

ULLAN MARTORELL, Joaquim. *Estudi sobre l'autenticitat de les restes mortals atribuïdes a Cristòfor Colom, dipositades a la Catedral de Sevilla* [en línia]. Treball final de grau. Universitat Oberta de Catalunya, 2023 [consulta: 26 de juny de 2026]. Disponible a: http://hdl.handle.net/10609/148022

VARELA, Consuelo. *Cristóbal Colón. Retrato de un hombre*. Madrid: Alianza Editorial, S.A., 1992.

WINSOR, Justin. *Christopher Columbus. And how He received and imparted the Spirit of Discovery*. Cambridge, Massachusetts: The Riverside Press, 1892.

YZAGUIRRE, Lluís De. "Aproximació lexicomètrica a les interferències de base en els escrits autògrafs de Cristòfor Colom". A: *Simposi internacional colombí sobre la llengua materna de Cristòfor Colom* [línea], Eivissa 2006. [Consulta: 15/05/2023]. Disponible a: <http://latel.upf.edu/terminotica/membres/DE_YZA/publi/colom2006/Eivissa2006.pdf>.

El misteriós promotor de la primera biografia impresa d'En Colom

Pep Mayolas

jprivada94@hotmail.com

RESUM

Una sèrie d'irregularitats en l'arribada a la impremta de Venècia del manuscrit original de la primera biografia de Cristòfor Colom, redactada més de trenta anys abans pel seu fill Ferran ("Hernando"), conviden a investigar la personalitat del promotor d'aquella edició prínceps, el suposat patrici genovès Baliano de Fornari.

L'arbitrarietat de les grafies amb què trobem inscrits els Fornari i els personatges del seu entorn, sumada a la identificació d'un Balian de Forne com a home de confiança de la família Colom en els negocis del Nou Món, obliguen a plantejar-nos on s'hauria volgut imprimir en realitat la Vida de l'Almirall, i si els anomenats Fornari o Forne podien formar part d'una família catalana amb presència documentada a l'Amèrica de l'època.

1. INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS

La ciència forense ha demostrat, a través de proves genètiques incontestables, que el descobridor d'Amèrica no era genovès, sinó que pertanyia a *«el arco mediterráneo occidental»*, és a dir, a la zona costera de la península ibèrica de parla eminentment catalana. Aquesta certesa ens autoritza a presentar la hipòtesi que en Cristòfor Colom era un navegant català, i que com a tal es relacionaria eminentment amb gent del mateix arc mediterrani occidental.

Hi pertanyien sens dubte l'empordanès Pere Bertran Margarit, els valencians Bernat Boïl, Lluís de Santàngel i Antoni de Torres o de la Torre, i també el català Jaume Ferrer de Blanes, per anomenar els més coneguts. Aleshores, si tenim en compte que el veritable descobridor d'Amèrica ha estat assenyalat erròniament durant segles com un llaner de Gènova anomenat Cristoforo Colombo, hom es pot preguntar si tal vegada, per un error innocent o de forma fraudulenta, d'altres personatges catalans relacionats amb la família Colom van ingressar també en la genovesitat.

La imprecisió, la irregularitat o l'error no es poden normalitzar alegrement com un tret característic de les cròniques i els registres del segle XVI. Per això, aquesta ponència aspira,

en primer lloc, a plantejar dubtes raonables sobre la identitat del suposat genovès Baliano de Fornari i, en segon terme, a suggerir la possibilitat que els Colom haguessin volgut imprimir la biografia d'en Cristòfor Colom escrita pel seu fill Ferran a l'altra banda de l'Atlàntic, en un intent de fugir del control de les edicions que exercia el Consell Reial hispànic a la península ibèrica.

2. UN MANUSCRIT QUE PASSA PER MOLTES MANS... I ES PERD

Segons un recull de suposats «documents originals i inèdits» editats pel Decurió de Gènova l'any 1823, el pretès manuscrit castellà d'en Ferran Colom sobre la vida del descobridor d'Amèrica fou lliurat pel seu nebot i hereu Lluís Colom l'any 1568 a Gènova al patrici Baliano de Fornari, i aquest n'encomanà l'edició a un altre patrici, Giambattista de Marini (Harrisse, 1871, 4), el qual feu traduir a l'extremeny Alfonso de Ulloa, empresonat a Venècia, l'obra a l'italià i a la fi s'imprimí a casa d'en Francesco de Franceschi, amb pròleg del matemàtic Giuseppe Moletto.

El pas de l'introbable manuscrit per les mans d'en Colom, en Fornari, en Marini, l'Ulloa, en Moletto i en Franceschi desvetlla els primers recels en comprovar que en Marini ja era mort quan representa que rebia el manuscrit, i que l'anomenat Luis Colón ja feia deu anys que vivia a la presó quan va fer l'hipotètic lliurament al patrici genovès Baliano de Fornari, el personatge al qual va sortir dedicada el 25 d'abril de 1571 la corrupta edició prínceps de la Vida de l'Almirall. En efecte. Segons en Harrisse, en Luís Colón estigué empresonat des de 1558 fins a la seva mort a Orà el 3 de febrer de 1572, de manera que el 1568 no podia viatjar a Gènova per lliurar el manuscrit (Harrisse, 1871, 9). D'altra banda, en Giovanni Battista de Marini, patrici genovès que fou senador de la ciutat entre 1543 i 1556, ja era mort el 1568, atès que es troba enterrat a l'església de santa Brígida amb la seva esposa des de l'any 1565 (Harrisse, 1871, 9-10). «Com es podia fer càrrec de la impressió del llibre el 1568 un home que amb seguretat ja s'havia mort el 1565?» (Harrisse, 1871, 10), es demana l'estudiós colombí.

El primer i únic esment a l'existència de l'original espanyol es llegeix al pròleg de la primera edició coneguda de l'obra, la de l'abril de 1571 a Venècia, on en G. Moletto escriu a l'anomenat Fornari que «no s'ha de dubtar que la història no sigui verídica. Ni tampoc dubtar que no sia escrita de mà del susdit il·lustre D. Ferran» (Harrisse, 1871, 11). Per què s'haurien de manifestar aquests dubtes?, es demana en Harrisse. I per què en Moletto els expressa justament a l'home que va lliurar el manuscrit i l'encàrrec al seu proveïdor «mort», en Marini, i que per tant, en coneixia molt més bé la procedència i la naturalesa? (Harrisse, 1871, 11-12) No cal respondre aquestes preguntes per adonar-nos com el frau s'insinua sense rubor ni subtilesa de cap mena. Avui, però, només intentarem esbrinar qui podia ser aquell Fornari i quina relació tenia amb els Colom.

3. UNA NISSAGA DE COMERCIANTS I PRESTAMISTES AMB UN COGNOM TREMOLÓS

Els Fornari apareixen ben aviat al segle XVI en estreta vinculació amb la casa reial. A l'octubre de 1518 ja figuren al costat dels Fugger, Welser, Grimaldo i d'altres prestamistes de Carles I com a destinataris d'un pagament a compte de quantitats majors que havien de percebre (Alonso García, 2004, 191). A principis dels anys 20, la Corona els fa arrendament de les rendes d'Orà, amb un privilegi addicional que els permet de pagar en productes tèxtils una part dels seus deutes, cosa que els facilitava la col·locació de les seves mercaderies (Alonso García, 2004, 108). Suposar que els Fornari tornaven a ser titulars d'aquest arrendament a l'any 1568, que aquest vincle amb Orà els va permetre de visitar en Lluís Colom a la seva presó i que aquest tenia a mà el manuscrit castellà d'en Ferran Colom —deu anys després d'ingressar a la seva cel·la— per lliurar-lo oportunament al misteriós Baliano, ens demana un acte de fe una mica incompatible amb el pensament científic.

Una de les primeres coses que s'aprenen en resseguir els Fornari és que tant se'ls pot anomenar d'aquesta manera com «Forne». Són nombroses les referències que ho fan palès. En David Alonso esmenta en Tomás de Forne i l'Agustí de Vivaldo com a prestamistes de 30.000 ducats que, a l'hora de fer-se pagadors a Gènova (20.000) i a Milà (10.000), procedeixen de «Vivaldo» i de «Fornari» (Alonso García, 2004, 539). En Hugh Thomas, per la seva banda, n'escriu una variant entre parèntesi quan afirma que «Domingo de Fornari (Fornés), pertanyia a una família genovesa o associació que duia molt de temps dedicada als tractes d'esclaus de tota mena des de Quios, però també era notòria la seva activitat en el comerç portuguès d'esclaus de Guinea com a proveïdor de l'illa de Sant Tomé» (Thomas, 2006, 557). I gairebé a continuació diu que «Agustí de Vivaldi (a qui de vegades anomenaven Ribaldo a Espanya) era un home d'extracció similar que en Fornés» (Thomas, 2006, 557). En menys de dues línies, en Thomas ens demostra que l'anomenat «Vivaldo» per en David Alonso també era escripturat com a «Vivaldi» o «Ribaldo», i el propi hispanista estipula que en Fornari era conegut tanmateix com a «Fornés». I per més inri, aleshores, la nota 60 al capítol 28 ens remet al final del llibre, on ens aclareix que «el nom apareix de vegades com a Forne, Fornes o Fornis» (Thomas, 2006, 885). Resta prou demostrada, doncs, la variabilitat d'escriptura que admeten tots els cognoms, i hom sospita que aquestes alteracions tenien lloc no pas en la redacció dels documents originals —on els actuants havien de tenir ben clar com se deien ells mateixos o els titulars en nom de qui signaven—, sinó més aviat en el període de reescriptura, en funció del grau d'italianització o castellanització del personatge que s'aspirava a fixar.

4. HOMES DE CONFIANÇA DE LA FAMÍLIA COLOM

En Ferran Colom demostra haver tingut tractes amb aquesta nissaga pretesament genovesa quan, en un document datat a Sevilla el 30 de juliol de 1527, reconeix haver rebut uns diners a través d'en Tomás i en Domingo de Forne, en nom de l'Alonso de Ara, un criat de la virreina de les Índies —la cunyada d'en Ferran— que va vendre a subhasta alguns béns de

les deixes «*del Almirante, mi señor*» (Diversos autors, 1892, 99-100). És a dir, els Forne o Fornari, a més de tractants d'esclaus, comerciants de drap, prestamistes de la Corona i mercaders «estadants a la cort» (Hernández Díaz i Muro Orejón, 1941, 25), són canvistes i mitjancers de confiança de la família Colom. Una edició de més documents colombins datada el 1894 transcriu la mateixa notícia, però ara, en Domingo de Forne és anomenat «Diego de Forne» (Diversos autors, 1894, 452). Com es pot comprovar, la fiabilitat científica dels documents «oficials» bascula en un delicat equilibri entre la sàtira memorialística i el drama historiogràfic.

Ara ens interessa saber si va existir un Baliano de Forne. I l'hem trobat, però això sí, sense la "o" final i tan aviat escrit amb "B" com amb "V": «*Oro para la Condesa de Gelbes que lo truxo Balián de Forne de Santo Domingo en el nabío de Joan Enrríquez, maestre, año de 1551*» (Hampe, 1988, 162). Aquí el tenim expressat com a Balián de Forne, i transporta or des de Sant Domingo per a la comtessa de Gelves, que al 1551 era la vídua del comte Jordi de Portugal, l'anomenada Isabel Colón de Toledo. Una referència en un article de la Ruth Pike ens aclareix que «Valián de Forne era el representant al Nou Món de la companyia d'en Fernando Vázquez i en Tomàs i en Domingo de Forne» (Pike, 1962, 365), en data 16 de setembre de 1549, de la qual cosa s'infereix que el dit Valián devia ser un parent dels dos germans que fan companyia amb en Vázquez. Les referències són múltiples al voltant d'aquest Valián o Balián a mitjan segle XVI, i gairebé sempre el veiem tocant or, perles o diners com a intermediari o administrador dels seus associats.

Si acudim a la península ibèrica trobem, en una obra sobre la tan debatuda exclusió catalanoaragonesa de la conquesta d'Amèrica, que «el 2 de gener de 1510 queda registrada la llicència a favor de Gabriel Forné, català, veí d'Ulldecona, mercader tractant, sense cap constància de condició de prohibit» (Pinya, 1990, 110). Sí, no es tracta de cap error. Un Forné català. Al mateix volum, més endavant, hi trobem la confirmació en el castellà «oficial» de l'època: «*Gabriel Forne catalan vecino de Huydecona que es en Catalonia hijo de Gabriel Forne e Isabel Prada e dixo por quanto el queria pasar a las Indias en la nao de que es maestre Diego de Basusto nos pidio le diezemos licencia para ello*» (Pinya, 1990, 178). Coneixíem el cas d'aquest mercader d'Ulldecona, perquè d'ell es diu que va ser el primer català conegut que es va registrar com a passatger cap a les Índies, però l'Iván Armenteros el cita com a Gabriel Forn. La data de registre és clavada, el 2 de gener de 1510 (Armenteros, 2012, 255), i per tant, es tracta del mateix Gabriel Forné que esmenta en Romà Pinya. I se l'anomena «tractant», entenem que d'esclaus, que és el negoci dels «genovesos» Forne o Fornari a principis del segle XVI. Arribats aquí, proposem que l'anomenat Baliano de Fornari podia ser, en realitat, un mercader de nissaga originària d'Ulldecona. O potser no. Però en qualsevol cas, podria ser un català que va actuar durant uns anys com a representant a Sant Domingo de la companyia dels seus ascendents Tomàs i Domingo de Forné o Fornés.

Així, si en Tomàs i en Domingo de Forn, Forné o Fornés, esdevinguts «Fornari» per la vareta que converteix en genovès tot allò que toca, custodiaven diners procedents de les deixes de l'Almirall per en Ferran Colom, i el seu parent Balián(o) transportava or per a l'Isabel Colom, podem deduir que els Forne o Fornés eren la nissaga en la qual la família Colom

dipositava la seva confiança per a traslladar sumes considerables, metalls preciosos o remeses del més alt valor d'una banda a l'altra de l'Atlàntic. Seria possible que l'anomenat Baliano —*Valián, Valent,* qui sap si *Valentí*— de Forné rebés l'encàrrec de dur el valuós manuscrit de la Vida de l'Almirall al Nou Món per mirar d'estampar-lo allí? Pensem-hi.

5. DEL DIFUNT GIAMBATTISTA DE MARINI A UN JUAN BAUTISTA FORNE

Cap a mitjans dels anys 50, amb la publicació del primer *Índex de Llibres Prohibits* (1551, ampliada el 1554) i en un context de pressió inquisitorial creixent, en Forn o Forné hauria rebut la missió confidencial d'editar a les Antilles o a Mèxic, en català i en llatí —no creiem pas que en italià— aquesta obra definitiva sobre la vera identitat del descobridor i la seva família. La versió oficial diu que es desplaçà fins a Venècia i allí delegà l'encàrrec en un genovès anomenat Giambattista de Marini, un personatge, però, que si ens creiem que era genovès, en Harrisse demostra que ja era mort de feia anys. La nostra recerca ens ha permès de trobar, però, un altre Giambattista, curiosament anomenat Juan Baptista Furne.

En declaració de l'any 1560 davant del Sant Ofici, un suposat hispanista britànic (?) anomenat Thomas Nichols, escriu el següent: «*En el annio de N.S. 1556 mis maiores me embiarun encomendado a Gilermo Edge, residente entonces en Tenerif y fator de elios, para que deprendiesse la lengua hispaniola; y siendo asi bossal, estuve tres meses alla y torne despues de los tres mezes a mi terra. Son testigos maistre Domingos, Juna de Carminatis, Antonio Durantez, en casa de quen yo posava, y Juan Baptista Furne y Juan Antonio Botazo y Luis Leall*» (Cioranescu, 1963, 15).

Aquest Thomas Nichols figura com a autor de la traducció de l'obra d'en Francisco López de Gómara a l'anglès, en la qual el conquistador de Mèxic és anomenat «Príncep». *The pleasant Historie of the Conquest of the Weast India, now called New Spayne, atchieved by the worthy Prince Hernando Cortes, Marques of the Valley of Huaxacac, most delectable to reade. Translated out of the Spanish tongue, by T. N. Anno 1578. Imprinted at London, by Henry Bynneman.* L'obra d'en Gómara havia sortit de premses, pretesament en castellà, «l'any 1552, i a l'any següent ja era prohibida. El príncep Felip, aleshores encarregat del regne, signà la cèdula ordenant-ne la recollida, "*porque no conviene que se lea*"; i més tard, en ascendir al tron, la reiteraria. A més, hi hagué una tasca de rastreig a consciència entre els llibreters per a seguir la pista dels exemplars venuts i decomissar-los als compradors» (Miralles, 2004, 556).

Veiem, doncs, un *Juan Baptista Furne* a les Canàries al 1556. Una nota al peu aporta una referència a la Inquisició on ens situen els testimonis que cita en Nichols, i hi trobem llinatges catalans d'antic arrelament a l'arxipèlag, ara ja amb el cognom pervertit. «Maese Domingo Hernández tingué per fill natural a Lázaro Hernández, casat amb Juana Joven de Carminatis, pares, entre d'altres fills, de Pedro Carminatis Jovel, *chantre* de la catedral de Santiago del Otero, en la província de Tucuman, i del llicenciat Alonso Fernández Jovel, beneficiat de l'església del Remei de La Laguna. Juan de Carminatis, pare de la jove de *maese* Domingo,

comerciava en aquell temps amb Sant Domingo, on hi venia vins, sobretot; fou després Jurat de Tenerife (1565), i en restar vidu prengué els ordes, cap el 1575. Antonio Dorantes, hoste d'en Nichols, era genovès, corredor de llotja i mercader a La Laguna, casat amb Ginebra de Amonte, filla d'un metge genovès. Juan Bautista Forne, també corredor de llotja, morí a La Laguna el 21 de juliol de 1573; era ja un "home malalt i vell" en renunciar al seu ofici, el 28 de gener de 1572» (Cioranescu, 1963, 87).

L'Iván Armenteros té àmpliament documentades unes quantes nissagues catalanes establertes des de finals del segle XV a les Canàries que, no cal recordar-ho, constituïen l'últim port d'aprovisionament obligat abans de fer la travessia de l'Atlàntic cap al Nou Món. L'esmentada com a «Juana Joven Carminatis» sembla una filla de la dama catalana Joana Jové i Font, al seu torn filla d'en Jaume Jové, jurat, regidor i alcalde major de Tenerife (Armenteros, 2012, 236), i d'Olaia Font, filla i germana dels Font, mercaders catalans implantats a l'arxipèlag (Armenteros, 2012, 213-235). Joana Jové i Font es casà amb el mercader llombard Giacomo de Carminatis (Armenteros, 2012, 237), i els seus descendents, com mana la tradició historiogràfica, passen als llibres com a Juana Joven o Alonso Fernández Jovel. La molesta catalanitat ha desaparegut.

Veiem que l'esmentat Juan Bautista Forne, doncs, és un home malalt i vell que renuncia al seu ofici de corredor de llotja el 1572, i això també es reflecteix en el dit Baliano de Fornari, que segons la censura era un home de 80 anys que el 1568 s'atribolava per haver de viatjar de Gènova a Venècia (Harrisse, 1871, 11-12), i allí deixava l'encàrrec d'edició del manuscrit dels Colom a l'inexistent, per difunt, Giambattista de Marini. Llegim «en una carta singular, sense lloc ni any, dirigida per en Giuseppe Moletto a en Baliano de Fornari», com el primer diu que el segon, «*non avendo riguardo all'etá sua d'LXXX anni, ne alla stagione, ne alla lunghessa del viaggio, venne da Genova á Venetia con proponimento di far stampare il sudetto libro, cosi nella lingua castigliana nella quale fu scritto, come nell'italiana, et appresso con fine di farlo traddure nella latina*...» (Harrisse, 1871, 11).

És a dir, en Giuseppe Moletto explica al tal Baliano allò que el mateix Baliano va encarregar al difunt Giambattista de Marini. Sembla tan estrany com innecessari, això. I és clar, o bé l'encàrrec va tenir lloc força abans que el genovès Marini es morís al 1565, o bé el patrici Baliano ho va encarregar a un altre Giambattista, tal vegada un parent seu anomenat Joan Baptista Forne que feia de corredor de llotja a les Canàries, i que per l'edat hauria de ser un germà o un cosí del tal Baliano. La carta sense lloc ni data que explica l'operativa de l'encàrrec a l'autor mateix de l'encàrrec com si fos un tercer que ho ignora tot, amb els noms de les persones i els indrets italianitzats i amb la proposta d'estampar en castellà, italià i llatí, aleshores, fa tot l'efecte de ser, no pas el missatge que en Moletto escriuria a en Fornari, sinó una informació per al lector del futur. Una informació que vol deixar clar que l'obra en qüestió fou escrita en llengua castellana, i que fou duta de Gènova a Venècia amb gran esforç per un italià de vuitanta anys. I un G. Moletto que en el pròleg dedicat al mateix Baliano de Fornari l'avisava que «no s'ha de dubtar que la història no sigui verídica. Ni tampoc dubtar que no sia escrita de mà del susdit il·lustre D. Ferran».

6. L'INTENT D'EDICIÓ EN UN CONTEXT DE PERSECUCIÓ I CENSURA SOBRE ELS LLIBRES QUE TRACTEN D'AMÈRICA

A l'inici d'aquesta comunicació vèiem a passar el suposat manuscrit original de la biografia d'en Cristòfor Colom per tot un seguit de mans, entre les quals destacaven la del propietari del manuscrit, hereu dels Colom, que en el moment de fer el lliurament es trobava presoner de feia anys al nord d'Àfrica; la de l'encarregat de dur-la a traduir a l'italià i al llatí, en Giambattista de Marini, que ja era mort en el moment de rebre l'encàrrec; i la del traductor, el súbdit espanyol Alfonso de Ulloa que complia condemna a les presons dels inquisidors de Venècia, i es dedicava a fer traduccions que li encarregaven per distreure's del captiveri i de la tuberculosi que en pocs anys el duria a la tomba (Rumeu de Armas, 1973, 375-377). De la peripècia vital d'aquest dissortat humanista a la presó se'n podrien inferir unes quantes llums per al cas que ens ocupa, però allargarien massa aquesta exposició.

Per tal com hem vist que en Balián de Forne era un personatge de confiança que transportava or, perles i diners per compte dels Colom entre les Antilles i la metròpoli, entenem que la mercaderia valuosa que se li hauria lliurat per part dels Colom seria el preuat manuscrit amb la veritable biografia de l'Almirall i descobridor de les Índies, per dur-la a l'altre costat de l'Atlàntic, com solia fer el dit Balian o Baliano, amb la idea d'imprimir-la en un taller de les Amèriques. Aquest intent d'escapar de la censura peninsular podria ser una conseqüència de la promulgació del primer Índex de Llibres Prohibits a l'any 1551, o tal vegada de la confiscació definitiva de la biblioteca Ferrandina, que el 1552 hauria passat a estar segrestada en una dependència inaccessible de la catedral de Sevilla, segons la versió oficial, o de la seu de Barcelona, més probablement.

Sabem que el dia 17 d'agost de 1554 es va iniciar un procés judicial contra en Lluís Colom, que havia estat detingut i empresonat sota l'acusació de bigàmia (Vallès, 2005, 9). La història diu que l'hereu d'en Ferran Colom romangué sota arrest preventiu als castells d'Arévalo, Medina del Campo i Simancas, en espera d'una sentència definitiva que no arribà fins al 4 d'agost de 1563, condemnant-lo a deu anys de desterrament, els cinc primers dels quals hauria de passar-los fent un servei militar a Orà (Vallès, 2005, 11). A 5 de novembre de 1565, però, la sentència fou revisada per confirmar que hauria de complir els deu anys de desterrament a Orà, d'on ja no es mouria fins a morir, pel febrer de 1572 (Harrisse, 1871, 9).

Més enllà de si ens creiem o no si el procés judicial s'endegà per bigàmia, o si la detenció podia estar motivada per l'intent de publicar una biografia colombina lluny de la supervisió del Consell Reial hispànic, el cas és que després de l'empresonament d'en Lluís Colom a mitjan 1554, «per la Reial Cèdula de 21 de setembre de 1556 (reforçada per la del 14 d'agost de 1560) es prohibeix explícitament la impressió de llibres que tractin d'Amèrica sense llicència especial del Consell, i s'ordena recollir tots aquells que estiguessin en circulació bo i trametent-los al Consell.

Greus penes s'imposen als llibreters que continuessin venent-los; i per una altra [Cèdula], la

del 9 d'octubre del mateix any, s'ordena als oficials reials en els ports americans que reconeguin els llibres que arriben en les naus, i que no deixin passar llibres prohibits en els expurgatoris de la Santa Inquisició» (Friede, 1959, 48).

En aquest context de control d'edicions, de prohibicions d'impressió de llibres que tractin d'Amèrica, de segrests de manuscrits i de recollida d'obres en circulació, sobta molt que, disposant de l'original castellà de l'Hernando Colón, els editors de l'obra no aconseguissin estampar-la en aquesta llengua, com era la intenció, i la Humanitat s'hagi hagut de conformar amb la traducció italiana d'aquell original castellà mai vist com a edició prínceps de la biografia de l'Almirall.

La *Historie del S. D. Fernando Colombo. Nelle quali s'ha particolare et vera relatione dell'Ammiraglio D. Christoforo Colombo, suo padre* s'edità a Venècia el 25 d'abril de 1571 «sense indicis ni precedents de cap mena, gairebé per sorpresa» (Rumeu de Armas, 1973, 30). En Rumeu de Armas es pregunta com «aquesta obra, desconeguda i ignorada a Espanya, va arribar a Venècia», i constata que les «edicions projectades en castellà i en llatí mai no es varen dur a terme. Quant a l'original manuscrit, es perdé amb el temps, sense que en quedés cap rastre, ni de versions similars, en cap biblioteca ni col·lecció d'Espanya o d'Itàlia» (Rumeu de Armas, 1973, 31).

7. DARRERES CONSIDERACIONS

Estem davant d'una jugada mestra de la censura. S'edita només en italià i a l'estranger el llibre que submergeix per sempre la biografia del descobridor d'Amèrica en un pou d'ambigüitat i pobresa de dades, escrit pel seu fill mateix (s'afirma expressament al títol de l'obra), garantia formal de la veracitat de la informació. *«L'èxit de l'edició prínceps fou extraordinari, ja que s'esgotà en poc temps. Això explica que en dues centúries s'endeguessin a Itàlia vuit noves edicions, gràcies a les quals l'obra atribuïda a en Ferran Colom fou de general coneixement per als erudits i de no menys unànime acceptació»* (Rumeu de Armas, 1973, 31).

A les italianes cal sumar les edicions «francesa (1681), les dues angleses (1704 i 1732) i l'espanyola d'en Barcia (1749), *vuelta a traducir en castellano, por no [a]parecer el original*» (Rumeu de Armas, 1973, 32). La ràpida difusió del llibre escampà globalment la mentida sobre la qual se sustentarà gran part del frau històric que desvirtua, encara avui, la crònica del descobriment d'Amèrica i dels seus protagonistes.

Si aquella traducció italiana del 1571 no tingué cap problema de distribució, venda i reedició per part del Consell Reial de Felip II, és que el llibre deia allò que convenia a la monarquia hispànica. L'edició de Venècia, per tant, ha de ser una publicació arranjada subreptíciament pel mateix Consell Reial. El fet que no hagi aparegut mai més l'original, combinat amb les severes condemnes a presó del propietari del manuscrit i del traductor —presons de les quals cap dels dos ja no en sortirà amb vida—, ens convida a pensar que no existí mai cap original

castellà.

Com es va poder perdre el manuscrit colombí, si la traducció s'estava fent dins d'una masmorra inquisitorial, vigilada i vetllada per uns botxins implacables? L'infortunat Ulloa degué traduir a l'italià des d'un original català esporgat, tatxat, farcit de correccions i amb anotacions en fragments de paper interpolats. Un manuscrit inexhibible, impresentable, en suma, i que per això no s'ha trobat mai més. L'original català deuria ser interceptat pels oficials dels ports americans quan arribava en mans del corredor de llotja de les Canàries Joan Baptista Forn o Forné, qui l'hauria rebut del seu parent Balian(o) de Forne, l'home de confiança dels Colom per a les transaccions d'alt valor amb el Nou Món.

La intenció d'en Lluís Colom, entenem, seria estampar l'obra a Amèrica sens que es veiés sotmesa al control de la censura reial hispànica i mirar de difondre-la a Europa des d'allà, amb l'esperança que la veritat escampada per altres països constituís un baluard des d'on fer front a la història manipulada que es coïa en els regnes ibèrics. És evident que no se'n va sortir i l'intent li va costar primer la llibertat i després la vida.

8. CONCLUSIÓ

Aquestes consideracions al marge, hi ha uns fets documentats que són indiscutibles. D'entrada, hem comprovat que els Fornari eren una nissaga de confiança de la família Colom per a traslladar sumes considerables, metalls preciosos o remeses del més alt valor d'una banda a l'altra de l'Atlàntic. També resta a bastament demostrat que el cognom Fornari admetia múltiples variants a l'hora de ser escripturat, variants com ara Forne, Fornés o Fornis, molt similars a cognoms catalans.

A continuació hem vist com un tractant d'Ulldecona present a Amèrica al 1510 anomenat Gabriel Forn apareixia inscrit en determinats registres com a Gabriel Forne. I tot seguit s'ha fet palès com l'ascendència catalana d'alguns personatges rellevants a les Canàries del segle XVI es veia diluïda mitjançant la transformació del cognom Jové en Joven o Jovel per als seus descendents.

La concatenació d'aquests fets contrastats, reforçada pels canvis de mans del manuscrit i les irregularitats, ja referides, que hom detecta en tot el procés d'edició, ens permeten de suggerir l'alta probabilitat que l'anomenat Baliano de Fornari, l'home que va promoure la impressió de la primera biografia d'en Cristòfor Colom, fos un català pertanyent a la família dels Forn d'Ulldecona, amb tot el feix d'implicacions directes i indirectes que es derivarien d'aquesta circumstància.

REFERÈNCIES

Alonso García, David (2004) *Fisco, poder y monarquía en los albores de la modernidad: Castilla, 1504-1525*, Facultad de Geografía e Historia, Universidad Complutense de Madrid, Madrid.

Armenteros Martínez, Iván (2012) *Cataluña en la era de las navegaciones. La participación catalana en la primera economía atlántica (c. 1470-1540)*, Fundació Ernest Lluch i Editorial Milenio, Lleida.

Cioranescu, Alejandro (1963) *Thomas Nichols, mercader de azúcar, hispanista y hereje*, Instituto de Estudios Canarios en la Universidad de La Laguna, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Cabildo Insular de Tenerife, La Laguna de Tenerife, vol. XIX.

Falcó y Osorio, María del Rosario(1892), *Autógrafos de Cristóbal Colón y papeles de América.* Edició de la duquessa de Berwick i d'Alba, comtessa de Siruela, Madrid.

Friede, Juan (1959) "La censura española del siglo XVI y los libros de historia de América", *Revista de Historia de América,* Instituto Panamericano de Geografía e Historia, n. 47, 45-94.

Hampe Martínez, Teodoro (1988) "Oro, plata y moneda de las Indias para el socorro militar de Carlos V (una requisa de 1552)", *Boletín Americanista*, Facultat de Geografia i Història, UB, Barcelona, n. 38.

Harrisse, Henry (1871) *Don Fernando Colón, historiador de su padre. Ensayo crítico*, Imprenta y Librería Española y Estrangera de D. Rafael Tarascó, Sevilla, reeditada el 1989 pel Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Sevilla.

Hernández Díaz, José i Muro Orejón, Antonio (1941) *El Testamento de Don Hernando Colón y otros documentos para su biografía,* Publicaciones del Instituto Hispano-cubano de Historia de América (Fundación Rafael G. Abreu), Sevilla.

Miralles, Juan (2004) *Hernán Cortés, inventor de México*, Ediciones Folio SA, Barcelona, vol. II.

Pike, Ruth (1962) "The Genoese in Seville and the Opening of the New World", *The Journal of Economic History*, Cambridge University Press, 22(3).

Pinya i Homs, Romà (1990) *La debatuda exclusió catalano-aragonesa de la conquesta d'Amèrica,* Generalitat de Catalunya. Comissió Amèrica i Catalunya 1992, Barcelona.

Real Academia de la Historia (1894) *Colección de documentos ineditos relativos al descubrimiento: De los pleitos de Colón*, Est. tip. "Sucesores de Rivadeneyra,", Madrid, vol. 8.

Rumeu de Armas, Antonio (1973) *Hernando Colón, historiador del Descubrimiento de América*, Ediciones Cultura Hispánica, Madrid.

Thomas, Hugh (2006) *El Imperio Español. De Colón a Magallanes*, Editorial Planeta SA, Barcelona.

Vallès i Formosa, Alba (2005) "La cessió a la Corona del ducat de Veragua", *Terra Rubra. Full informatiu de la Vila de Tarroja*, Comissió d'Estudis Tarrogencs, Tarroja de Segarra, 9-11.

El descobriment i conquesta d'Amèrica

Carles Camp Pérez
ccamp@argenta.cat

RESUM

Aquest ponència pretén demostrar que va ser Catalunya qui va realitzar i poder fer la Descoberta i la Conquesta d'Amèrica, atès que tenia els mitjans per a fer-ho, a l'inrevés que el regne de Castella.

1. INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS

L'objectiu d'aquest estudi és fer una comparativa entre les marines castellana i catalana dels segle XV i XVI entre ambdós països per a deduir quin dels dos va poder realitzar la Descoberta i la Conquesta d'Amèrica i l'impacte econòmic de les conquestes americanes a ambdós territoris. Em basaré en el què he publicat en el meu llibre *"La conquesta catalana de Mèxic"* (Camp, 2025).

2. MÈTODE DE TREBALL

Tenint en compte que la documentació que ens ha arribat ens diu que la Descoberta i la Conquesta d'Amèrica va ser feta per castellans en nom del regne de Castella, aquí demostraré, fent servir les tècniques de deducció i inducció que això no és possible.

2.1 Els problemes a la Historiografia

S'han d'afrontar els problemes, sinó la Història no avança. Ja va dir el gran historiador francès del segle XX, en Lucien Febvre (1878-1956), un referent de la historiografia francesa: *"Plantejar un problema és, precisament, el començament i el final de qualsevol història. Sense problemes no hi ha història"*[5]. Aleshores, com enfocar aquests problemes, on la lògica i la realitat, la plausibilitat i la versemblança estan en contra de la informació documental de que ens ha arribat d'aquella època?

2.2 Els raonament inductiu i abductiu

El matemàtic i clergue anglès Thomas Bayes (1701-1761), membre de la *Royal Society*, va voler estudiar la manera de resoldre problemes que d'entrada podrien semblar irresolubles. El seu teorema, el Teorema de Bayes, es refereix a la probabilitat de que es doni un succés condicionat per l'existència d'un altre succés. A mesura que es van acumulant evidències consistents o versemblants, el grau de credibilitat d'una determinada hipòtesi es va modificant, grau que es pot fer o molt alt o molt baix. Així doncs la inferència bayesiana pot ser usada per a descartar o no hipòtesis en conflicte: les hipòtesis amb un molt alt grau de

5 Febvre, 1992, 22.

credibilitat han de ser acceptades com a verdaderes i les d'un molt baix grau de credibilitat han de ser rebutjades com a falses.

Aquesta mena de raonament, l'abducció, ja va ser desenvolupada per l'Aristòtil a la seva obra *Analytica priora* (II, 25). Ho explica molt bé el professor Eli de Gortari (1918-1991), graduat en Enginyeria i doctor en Filosofia, en Lògica, i en Filosofia de la Ciència. Tenia molt clar que qualsevol mena de raonament ha de dur a conclusions versemblants i plausibles. Explicava que quan es proposa una tesi, una solució a un problema donat, que no té una demostració rigorosa ni cap mena de comprovació experimental, és indispensable formular un argument que faci que la tesi proposada sigui admissible[6], és a dir, que sigui lògic, versemblant i plausible.

Segons la seva opinió la inferència per abducció és la forma més comú i senzilla del raonament plausible o argumentat. Són inferències per abducció aquelles inferències o raonaments inductius, transductius o deductius en les quals almenys una de les seves premisses és probable, versemblant o plausible. Si és així la conclusió serà també probable, versemblant o plausible[7].

Aplicaré, en cas de dubte, el mètode reduccionista basat en el principi de la navalla d'Ockham, o Occam, atribuït al filòsof escolàstic i teòleg frare franciscà anglès Gulliem d'Ockham (1285-1349), segons el qual, en igualtat de condicions, la solució més senzilla habitualment és la més probable. Això implica que quan dues teories en igualtat de condicions tenen les mateixes conseqüències, la teoria més simple té més probabilitats de ser correcta que la més complexa.

Per a la Història no és cap problema i és plenament acceptable, per exemple, que la conquesta de Mèxic la fes el fill d'un pagès pobre, el fill d'un *hidalgo* pobre que no podia mantenir un cavall. Que la fes un home que no s'ha demostrat que tingués cap mena d'estudis dignes de tal nom, però que en realitat tenia amplis coneixements de teologia, sabia parlar llatí de forma elegant i fluïda i era un jurista expert, que sabia lluitar amb tota mena d'armes a peu i a cavall, s'envoltava de luxe, **tenia gustos refinats i lluïa un escut d'armes on hi havia el senyal dels comtes de Barcelona**.

2.3 La marina castellana els segles XV i XVI

Sevilla tenia drassanes, però les feia servir a un nivell inferior al què se'ns explica. L'edifici que havia estat drassana en època musulmana, és anomenat *Las Atarazanas*.

La historiografia oficial ens explica que, sobre el paper, es tractaven d'unes drassanes molt potents, on hi treballaven gran quantitat d'homes i s'hi produïen gran quantitat de galeres. Però resulta que quan el rei de Castella va decidir apoderar-se de Tarifa el 1292 va necessitar l'ajut de flotes foranes per a assolir el seu objectiu. Va haver-hi una llarga guerra del 1274 al 1344 entre el regne de Castella i el regne de Granada, coneguda com a Guera de l'Estret, pel control d'aquest estratègic lloc, i tota la vital i imprescindible part marinera d'aquesta guerra va anar a càrrec de flotes catalanes, genoveses i portugueses. En Jaume II en va enviar una el 1292, una altra el 1309, en Pere III una altra el 1338 i tretze més entre 1332 i 1344, totes elles armades i pagades a Barcelona i/o a València[8].

6 Gortari, 1965, 252.
7 Gortari, 1965, 255-256.
8 Bello, 2010, 110-111.

El 1339 la Corona de Castella va signar un pacte amb la Corona de Catalunya en la que aquesta es comprometia a aportar la part naval de la guerra de l'Estret, és a dir, la guerra de Castella contra el regne de Granada pel domini de Tarifa, o sia, del nord de l'Estret de Gibraltar. Era un objectiu comú per a Castella i per a Catalunya controlar la part peninsular de l'Estret, és a dir, les ciutats i ports d'Algeciras, Gibraltar i Tarifa. Sempre era bo per ambdós regnes debilitar el regne musulmà de Granada prenent-li aquest punt tan estratègic. Portugal també hi va ajudar al ser el rei portuguès Alfons IV, sogre del llavors rei de Castella Alfons XI[9], i que tenia, de ben segur, el mateix interès. A Catalunya, i també a Gènova, els interessava, de la mateixa manera que a Catalunya, perquè així podria obrir les portes del seu comerç cap a l'Atlàntic, sobretot cap a Anglaterra i Flandes.

La historiografia explica de forma molt ampul·losa la creació d'una flota reial castellana des del segle XIII[10]. Ara bé, quan varen haver d'afrontar la primera batalla naval seriosa varen menester l'ajuda de Gènova. Un genovès, Benedeto Zaccaria va comandar la flota castellana, formada tota ella per embarcacions genoveses, i varen obtenir la victòria sobre els musulmans el 6 d'agost de 1291[11].

La part naval d'aquesta guerra va anar a càrrec de quatre flotes: la flota castellana, ineficient i inoperant, que només va obtenir derrotes, la catalana, la genovesa i la portuguesa[12], aquestes tres sí, efectives i triomfadores.

A finals del segle XV la flota castellana no havia millorat pas gens, amb les *Atarazanas de Sevilla* tancades, la flota catalana va ser determinant per aconseguir la conquesta de Granada el 1492. Ho resumeix l'Ángel Luís de Santos en el seu article al diari *La Razón* del 31 de gener de 2022, qui explica que en Galceran de Requesens amb la seva flota, formada per galeres catalanes, va exercir un bloqueig total de la costa granadina per a impedir l'arribada de reforços i de subministres des del nord d'Àfrica, va tenir un important paper a la conquesta de Màlaga i duia subministres a l'exèrcit conquistador.

On era la suposada potent i flamant flota castellana ubicada a Andalusia que poc després descobriria Amèrica i en realitzaria la conquesta ? La resposta és òbvia: només existia sobre els papers fabricats pels censors. Perquè varen haver de menester la flota catalana si ells ja en tenien una de tan potent ? Com varen poder fer la conquesta de les Canàries, la descoberta d'Amèrica, la primera volta al món i la conquesta de les Índies ?

2.3.1 Indústria naval

És molt sorprenent el fet de que, mentre la historiografia diu que a les *Atarazanas* hi treballaven entre 400 i 500 artesans, xifra descomunal i per tant més que probablement inventada, i que tenien una gran activitat i gaudien d'una complexa i acurada organització durant al final del segle XIV i les primeres dècades del XV[13], a l'hora de la veritat resulta que en aquestes dècades les drassanes sevillanes en qüestió es van fer servir per a celebrar-hi assemblees i diverses festivitats públiques. Es feien servir també com a magatzems de botí de guerra i com a lloc per a guardar-hi presoners de guerra. Algunes vegades es va fer servir com a presó d'elit, com per exemple per a empresonar-hi partidaris de Pere I el Cruel després

9 Muñoz, 2015, 115-116.
10 Muñoz, 2015, 119-121.
11 Muñoz, 2015, 121.
12 Muñoz, 2015, 123-124.
13 Fernández-Rojas, 2013, 44-46.

de la victòria d'Enric II en la guerra civil castellana del 1351-1369 per la possessió del tron de Castella[14].

Ens diuen igualment que el 1420 s'hi van construir 15 galeres per anar a combatre en la guerra contra Anglaterra, i un número indeterminat per anar a combatre contra Catalunya el 1430. La historiografia acaba reconeixent que a partir de 1430 les drassanes sevillanes es van deixar de fer servir, si és que havien servit gaire, almenys en època de domini castellà, i cap el 1450 s'hi podrien els cascs d'unes vint galeres[15]. La Fig. 1 mostra una galera d'aquells temps, i la Fig. 2 mostra les mides de les Atarazanas de Sevilla.

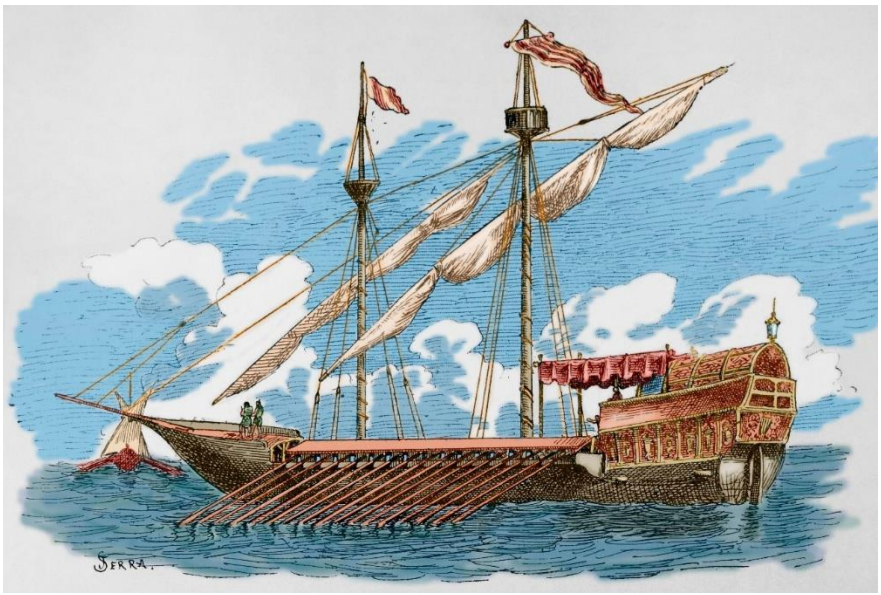

Fig. 1. *Galera catalana del segle XVI.*

Fig. 2. *Las Atarazanas de Sevilla.*

El 1493, a les *Atarazanas* s'hi va instal·lar el mercat del peix de la ciutat. S'hi van instal·lar

[14] Pérez-Mallaina, 2012, 349-367.
[14] Pérez-Mallaina, 2012, 349-367.

diverses llotges de peix i uns quants habitatges[16]. Al llarg del segle XVI es va llogar una nau com a magatzem d'oli i una altra com a magatzem de llanes. Una altra nau es va llogar com a magatzem de mercuri provinent d'Almadén per a les mines d'or i plata d'Amèrica[17]. El 1587 tres naus van ser ocupades com a duana de la ciutat[18]. El flamant Alcaid de les *Atarazanas* només tenia la feina d'organitzar la vigilància i de cobrar els lloguers[19]. Una altra nau es va destinar fins el 1549 a fabricar bombes de sentina[20]. Al llarg del segle XVI moltes naus varen ser usades com a magatzems comercials[21]. El 1552 una *Real Cédula* ordenava que a les *Atarazanas* s'hi conservessin sempre gran quantitat d'armes [22]. Ras i curt: les Atarazanas d'aquells temps tenien tota mena d'usos menys el de construir i reparar embarcacions.

Fig. 3. *Les Drassanes Reials de Barcelona.*

A la Corona de Catalunya les coses eren radicalment diferents. La Fig. 3 mostra les dimensions de les Drassanes Reials de Barcelona. No solament hi havia les Drassanes de Barcelona, sinó que també n'hi havia a tota la costa del Principat, del regne de València, dels Comtats, del regne de Mallorca. Hi havia un munt de drassanes que en aquells temps funcionaven a ple rendiment: València, Castelló, Sant Feliu de Guíxols, Mataró, etc.

[16] Fernández Rojas, 2013, 52-53.
[17] Fernández Rojas, 2013, 55.
[18] Fernández Rojas, 2013, 64.
[19] Fernández Rojas, 2013, 44-46.
[20] Fernández Rojas, 2013, 58.
[21] Fernández Rojas, 2013, 57
22 Fernández Rojas, 2013, 87.

La història de les Drassanes Reials de Barcelona és absolutament diferent de la de les *Atarazanas* de Sevilla. Des del segle XIII fins a finals del segle XVII no varen parar de créixer i ampliar-se al mateix temps que les *Atarazanas* sevillanes s'anaven esllanguint i acabaren deixant de funcionar el 1430, com he dit més amunt. Les drassanes barcelonines i les d'altres llocs del Principat i del País Valencià eren cada cop més potents, coincidint primer amb la conquesta de les Canàries en el segle XV i més tard amb la descoberta i la conquesta d'Amèrica des de finals del segle XV fins a les acaballes del XVI.

2.3.2 *Potència naval*

En el segle XV Catalunya, la Corona de Catalunya millor dit, era la primera potència europea gràcies al seu domini sobre el Mediterrani.

En efecte, el rei Alfons IV de Catalunya, conegut com el Magnànim (1396-1458), coronat rei el 1416 a la mort del seu pare Ferran I, va seguir la política expansiva que els seus antecessors duien a terme pel Mediterrani des de feia dos-cents anys[23]. El 1442 va aconseguir conquerir el regne de Nàpols tot i derrotant a les potències italianes: Florència, el papat, Venècia i els seus partidaris napolitans.

El Magnànim seguia mantenint les aspiracions sobre Còrsega, i va continuar la guerra catalano-genovesa i la lluita contra els otomans. El capitost albanès Skanderberg es feu vassall de l'Alfons[24] i el 1451el català Bernat Vaquer ocupà el castell de Croia i en Ramon d'Ortafà hi fou enviat com a virrei d'Albània[25] i posteriorment també fou nomenat virrei de Grècia i d'Eslavònia[26], mentre en Joan Claver esdevenia virrei de l'Epir i de Morea.

Li fou oferta la corona del regne d'Hongria per en János Hunyadi i altres magnats hongaresos[27]. L'almirall Bernat I de Vilamarí ocupà i fortificà l'illa grega de Kastellórizo o Castellroig[28], operà a la desembocadura del Nil i hi incendià els vaixells enemics, es llançà damunt el litoral de Síria i hi repetí la gesta. Joan de Nava, mariner castellà al servei d'Alfons, s'esforçà per tal d'establir-se a Xipre[29].

2.3.3. *Tecnologia i legislació navals*

Per si tot això no fos suficient, val a dir que ni a Andalusia ni enlloc de Castella hi havia cartògrafs, i sense cartògrafs és impossible de bastir dominis marítims, i molt menys encara uns de tan llunyans.

Pel que fa a la ciència cosmogràfica i nàutica a la Castella dels segles XIII, XIV i XV, tal com ho explica en Jordi Bilbeny, no hi va existir mai cap taller de cosmografia, ni s'ha trobat cap carta nàutica feta per cap castellà durant tot aquest temps[30]. Ho remarca en Manzano i Manzano quan diu que, *es cosa de maravillar cuanta era la penuria e ignorancia que sobre esto había entonces por toda Castilla*[31]. També ho reconeix així en Martínez Hidalgo, quan diu que la producció de les cartes de navegar *radicó, casi exclusivamente, en Mallorca* [vol

23 Ryder (2024); Ryder (2023).
24 Mikaberidze, 2011, Vol1, 69.
25 Soldevila, 1962, 673.
26 Soldevila, 1962, 679.
27 Gran Enciclopèdia Catalana.
28 Duran, 2003.
29 Soldevila, 1962, 678.
30 Busseret, 2004; Cerezo, 1994; López, 1986; Martín, 1993; Mollat-Roncière, 1984; Rey, 1970.
31 Manzano, 1964, 67.

dir a la Corona de Catalunya] *y en Italia, i dio lugar a las escuelas de estos nombres*[32].

Tampoc no hi consten escoles de pilots ni cap lloc on s'hi poguessin formar. No tenien ciència nàutica, ni llotges, ni consolats de mar. El primer consolat de mar castellà fou fet a Burgos el 1494. Sí, de mar, a Burgos, a 155 km del mar amb la serralada Cantàbrica pel mig. El seu propòsit era simplement facilitar l'exportació de llana, bàsicament a Flandes, i la importació de teixits i d'altres productes del nord d'Europa. El segon fou a Bilbao el 1511, i el tercer fou a Sevilla el 1543, més de cinquanta anys després de la Descoberta, i més tardà que les conquestes de Mèxic i Perú.

Igualment, tampoc no hi consta en el corpus legal castellà cap mena de codi marítim o llei que reguli els conflictes que es poguessin derivar de les activitats comercials fetes a la mar. El mar és un mitjà estrany a l'home, i els conflictes que se'n deriven poden ser molt peculiars, diferents dels que hi ha a terra ferma. Si en un lloc hi ha activitat marinera, és imprescindible un codi legal específic que la reguli, com així tenien la Corona de Catalunya, el *Llibre del Consolat de Mar*, del segle XIII, compilació de diversos codis tant catalans com d'altres llocs del Mediterrani, les *Ordenacions de Rivera*, molt més antigues. El *Llibre del Consolat de Mar* ha servit de base per a les lleis marítimes de tot el món. Les repúbliques marineres italianes també tenien les seves pròpies lleis. A Castella no hi havia absolutament res de res de tot això en aquells temps. Es considera que el *privilegio consular* atorgat pels Reis Catòlics als mercaders de Burgos el 21 de juliol de 1494 és la base de tot l'ordenament jurídic mercantil per a Castella ja que tota la legislació marítima castellana és posterior i tota ella fa referència a aquest privilegi[33].

Catalunya va ser el primer país de l'Europa occidental de fer servir al brúixola i l'astrolabi, tal com ens confirma l'Alexander von Humboldt[34], així com va ser la pionera en l'elaboració de portolans i mapes que eren en realitat veritables mapamundis[35]. Aquest savi alemany també destaca que els grans navegants catalans Francesc Galí i Jaume Joan van realitzar un important viatge d'exploració en el Pacífic en el segle XVI, i concretament el 1585 van fer un viatge des de Filipines a Acapulco per assajar el funcionament de l'instrument de declinació que en Jaume Joan havia inventat[36].

Tenim el tema de les assegurances marítimes. El comerç marítim era molt lucratiu però també molt arriscat, ja que hi havia tres causes que podien dur a perdre l'embarcació, la tripulació i la seva càrrega: un motí, un atac pirata o un temporal. Si l'embarcació i la seva càrrega no s'asseguraven, hi havia el risc de perdre-ho tot. Per això, les assegurances marítimes són inherents i totalment i absoluta imprescindibles per a l'existència del comerç marítim en un país, com era Catalunya, el País Valencià, les Balears i les repúbliques marineres italianes.

En el regne de Castella, concretament a Sevilla, l'Antonio-Miguel Bernal assegura que ja s'hi feien aquesta mena d'assegurances des del segle XIV. Llàstima però que aquesta opinió té un suport documental gairebé nul, atès que, al no ser obligatori fer-les per escrit davant notari, no ens n'ha arribat cap, o aquesta és l'excusa que es fa servir. Així ho veu el professor Casado, qui afirma que fins el segons terç del segle XVI no se'n troben, i n'hi van haver

32 Enciclopedia General del Mar, Vol. II, columna 832.
33 Bernal, 1992, 67.
34 Humboldt, 1866-1867, V, II, 311; V, IV, 62; V, IV, 137.
35 Humboldt, 1866-1867, V, II, 355; V, IV, 75.
36 Humboldt, 1866-1867, V, IV, 64.

gràcies al contacte amb mercaders italians i catalans, de qui ho van aprendre[37], fet normal atès que l'Ordenança de l'Assegurança Marítima de Barcelona data del 1435[38]. Un sorprès i astorat Bernal ha d'admetre que[39]

> *Llama la atención la ausencia de testimonios sobre préstamos y cambios marítimos en Castilla cuando, por el contrario, fueron tantos los escritos y disposiciones dedicados a los cambios terrestres y de feria. Apenas puede rastrearse alguna que otra noticia en los diferentes ordenamientos marítimos que han dejado eco en los textos y tratados jurídicos de manera específica. Lo que es más significativo por cuanto tenemos constancia de que en los puertos castellanos, desde el siglo XV al menos, eran conocidos y utilizados como formas crediticias preferentes de las que han quedado testimonios abundantes, como en el resto europeo, en los archivos notariales.*

No hi havia doncs cap mena de legislació ni regulació del comerç marítim, fet que implica que el comerç marítim castellà era molt escàs, i que tota aquesta mena de contractes marítims: préstecs, canvis i assegurances no van començar a existir fins ben entrat el segle XVI.

En els arxius notarials de Sevilla, Cadis i de les Illes Canàries no ens n'ha arribat pràcticament cap documentació sobre assegurances marítimes, que només es coneixen de forma indirecta al ser esmentades en alguns plets, però on no s'hi aporten mai els documents que certifiquen la contractació de l'assegurança en qüestió. Malgrat l'excepcional riquesa documental andalusa i canària del segle XVI en prou feines hi surt alguna assegurança marítima, L'excusa donada és que, al no ser obligatori passar-les per notari, no van quedar registrades enlloc[40], si és que van existir, és clar. Sembla que els intermediaris de les operacions comercials que s'hi feien, els *corredores de lonja*, tenien autorització a mitjançar operacions d'assegurances ja des del 1375.

O sigui, aquestes assegurances les negociaven persones no especialitzades. De tot plegat es pot deduir que no es documentaven, que no es posaven per escrit davant de notari pràcticament mai, el que indicaria un nivell molt baix de professionalitat[41]. També cal destacar que no podia haver-hi cap mena de rigor atès que no hi havia ordenances que regulessin tal activitat. Cal preguntar-se, doncs, si aquestes presumptes assegurances mai van arribar a existir de debò de forma seriosa, ordenada i professional.

Malgrat que en Bernal defensa que hi havia a la Sevilla de finals del XV i principis del XVI un mercat assegurador molt professionalitzat, aquest no aportava gairebé res a l'erari públic, fet que indica que no devia ser gaire quantiós. Carles I va ordenar dues vegades que s'hi establís una *escribanía de seguros*, sense que mai s'hi pogués implementar. Aquesta escrivania no va existir fins el 1556[42].

Es pot concloure que questes assegurances marítimes sevillanes no van existir de debò fins ben entrat el segle XVI, i les d'abans pràcticament no se'n té notícia. Aquesta escassetat de documents també es fa patent en el cas de Màlaga, on les poques que s'hi han trobat es feien

37 Casado, 1992, 279.
38 Bernal, 1992, 59, 61.
39 Bernal, 1992, 66-67.
40 Bernal, 1997, 3.
41 Bernal, 1997, 2-3.
42 Bernal, 1997, 3.

seguint les *costums* de Sevilla[43] i que la major part dels pocs contractes que s'han trobat són fets per sevillans[44]. Val a dir que tots de tots els exemples exposats no hi ha cap cas de comerç amb Amèrica.

Les assegurances marítimes s'havien desenvolupat al Mediterrani des del segle XII a Catalunya i a les repúbliques comercials italianes com Gènova i Venècia entre d'altres. Sembla que fins el segle XIV els castellans no en van tenir coneixença d'aquest vital instrument del comerç marítim. I dic 'sembla que' perquè l'arribada d'aquestes assegurances a Castella està envoltada de suposicions. Així ho explica el professor Casado, que quan els mercaders castellans van conèixer aquest instrument va passar que[45]

> *la llegada de la práctica asegurativa a los territorios castellanos, que muy probablemente debió de producirse en Sevilla en torno al segundo tercio del siglo XV. De Sevilla, más las influencias catalanas, valencianas y otras propias, debió de pasar a Burgos.*

Veiem aquí expressions com *muy probablemente*, o *debió de* dues vegades fa entendre que se'n sap ben poc, o res, i que tot són suposicions. Fins l'any 1509 no hi consta en el gran centre mercantil que ens diuen que era Burgos l'existència d'un model de pòlissa, i no fou fins el 26 de gener de 1514 quan s'hi van promulgar la primera normativa que regulava incipientment aquests contractes, la *Declaración de la póliza de seguros*, seguida de noves regulacions del 1538, del 1546 i del 1572[46], i fins les normes noves del 1538 no va ser obligatori dur un llibre de registre de totes les pòlisses que es signessin.

És al meu entendre molt sorprenent el fet de que on sí es troben pòlisses d'assegurances marítimes de Sevilla és en els llibres de registre de Burgos, ciutat on s'hi pagaven les taxes corresponents[47], a unes quantes setmanes de viatge des de la capital andalusa. No sembla versemblant que una expedició mercantil marinera sevillana quedés paralitzada durant més de dos mesos mentre es feia i es formalitzava el contracte d'assegurança a Burgos, a 585 Km en línia recta i 707 per les actuals carreteres. Aquestes distàncies, amb els mitjans de transport de l'època, feien inviable l'ús de les assegurances marítimes burgaleses ni a Sevilla ni a cap altre port andalús.

En el regne de Castella no hi havia cap legislació que regulés aquesta mena de contractes, com ja s'ha dit més a munt. La primera llei sobre aquesta activitat econòmica no hi va existir fins el 26 de gener del 1514, quan el Consolat de Mar de Burgos va promulgar la *declaración de póliza*[48], la primera d'una llarga llista de lleis per a regular aquestes assegurances. No hi ha proves, però, que aquesta legislació burgalesa s'apliqués a Andalusia fins la segona meitat del segle XVI.

A Catalunya aquestes lleis es van anar promulgant al llarg del segle XV[49], essent la primera del 1432, seguides de les de 1435, 1452, 1458 i 1461, totes elles recollides en el *Llibre de Consolat de Mar*[50].

43 López, 1999, 283-284.
44 López, 1999, 299-300.
45 Casado, 1992, 279.
46 Casado, 1992, 281.
47 Casado, 1992, 284.
48 Casado, 1992, 281.
49 López, 1999, 283.
50 Carrasco, 1998, 63.

Hi ha un escassíssim nombre d'assegurances marítimes fetes a Andalusia en els segles XVI, XVII i XVIII. Així ho explica un sincer i desconcertat Bernal[51]:

> *Iniciada la navegación con las Indias, tras el descubrimiento colombino de 1492, el tráfico con las colonias americanas conocería un incremento creciente durante los siglos XVI y XVII y desde Cádiz para el siglo XVIII. Y, sin embargo, teniendo como tenemos constancia fehaciente de la importancia progresiva que alcanzara la aseguración transatlántica apenas si hay de ella más que referencias esporádicas, y no sistemáticas, en los archivos notariales de las ciudades andaluzas.*

2.3.4. *La Casa de Contratación de Sevilla*

El Consolat sevillà no va poder començar a legislar fins el tardà 1543. *La Casa de Contratación* de Sevilla sí que va poder fer-ho des del 1503. Existia, però, tal institució a Sevilla en aquells anys?

En Jordi Bilbeny ens explica, basant-se amb l'opinió de diversos autors, com a la Sevilla del segle XVI no hi va poder haver-hi Casa de Contractació, ni de les Índies ni de cap mena, atès que l'esmentada Casa necessita una Llotja des d'on operar, fet que a Sevilla no passava i sí a Barcelona i a València[52].

A Sevilla no hi va haver mai cap llotja al segle XV, i la del segle XVI es va inaugurar al 1598. Per En Jean-Paul Le Flem, els mercaders sevillans *"reben al 1582 la possibilitat de canalitzar els seus contractes en una llotja, seu actual de l'Arxiu d'Índies"*[53].

Segons en Manuel Maestro *"La Llotja de Sevilla fou creada al 1582, amb idèntiques atribucions que les llotges llevantines [vol dir catalanes]. A fi d'ajudar a la construcció del seu edifici –actualment seu de l'Arxiu d'Índies–, se li concedí la percepció d'un terç de l'u per 100 sobre el valor dels articles que entraven o sortien de la ciutat. L'edifici de la Llotja quedà acabat al 1598"*[54].

Es va crear un va crear un consolat a Bilbao *"al 1511 com a rival del Consolat de Burgos, instituït al 1494 pels Reis Catòlics"*[55]. Però la llotja sevillana va ser, com han apuntat tots els entesos, creada molt més tard. Segons en Vicens i Vives, doncs, la proposta formulada pels mercaders sevillans de crear un consolat, *"no fou aprovada fins a l'agost del 1543, en autoritzar [l'Estat] dits mercaders a associar-se i formar el Consolat o Universitat dels Carregadors de les Índies"*[56]. I anys a venir, *"s'atorgà als mercaders sevillans la facultat de canalitzar els seus contractes a través d'una altra institució d'origen mediterrani, la Llotja.* La llotja de Sevilla no va ser una realitat empírica fins a les acaballes del segle XVI[57]. Per tant, i en resolució, no va poder tenir cap relació directa amb el primer comerç americà, simplement perquè no existia.

Tot sembla indicar que a la Sevilla del segle XV hi deurien operar alguna mena de corredors, al marge de qualsevol llotja, i segurament sense cap mena d'organització professional o gremial, perquè l'Heredia no n'ha trobat ni les Ordenances. Per ella, *"no creiem que els*

51 Bernal. 1994, 2-3.
52 Bilbeny, 2021, 44-52.
53 Le Flem, 1984, Tom V, 78.
54 Maestro, 1991. 117.
55 Vicens, 1967, 338.
56 Vicens, 1967, 339.
57 Vicens, 1967, 337-338.

corredors sevillans arribessin a redactar unes Ordenances," perquè *"nosaltres, fins ara, malgrat els nostres esforços no les hem trobat, ni tan sols referència a la seva existència en la documentació que hem manejat. En al·ludir, en molts documents, als privilegis i drets dels corredors, no s'esmenten per res les Ordenances predites"*[58]. Com tampoc no fa referència al llarg del seu estudi a cap document, a cap contracte redactat per un corredor. Tot són lleis, disposicions, privilegis. Però el resultat de la feina efectiva dels corredors no ens el mostra per enlloc. Talment com si no haguessin existit de fet.

A Castella no hi existien ni llotges ni els corredors de llotja, quan observem en els llibres de comptes de la Casa de Contractació de les Índies, en el primer decenni del segle XVI, que s'hi esmenta un "Martín Frías, corredor de llotja", que percep un corretatge del "0,5 per 100" per 3.000 vares de llenç[59] o que es fa referència "al corredor de llotja Alfonso de Quesada, pel seu corretatge de 0,5 per 100 dels llenços que es vengueren a Francisco de Medina Nunçibay"[60], és que els fets no poden passar mai a Sevilla, perquè, fins i tot, els mercaders exerceixen el mateix dret de corretatge que els corredors de llotja catalans i en perceben el mateix percentatge del 0,5 per cent.

En conseqüència, si el lloc on s'ubiquen els corredors de llotja està introduït al text pels censors, perquè a Sevilla no hi havia llotja, és que som davant d'uns mercaders catalans amb els noms apanyats que treballen en qualsevol llotja catalana

En Duran i Sanpere ens confirma que, des del 26 de març del 1396, les noves ordinacions del Consell Municipal de Barcelona *"manaven que fossin llevades les taules que els canviadors tenien parades en carrers i places i que totes fossin dutes a l'interior de la Llotja de Mar"*[61]; la qual descriu com un *"pòrtic obert per a la contractació i mostra de les mercaderies, dotat a la part alta de la Sala del Tribunal del Consolat de Mar. Allí actuava la jurisdicció comercial que no solament s'estenia a conflictes locals, sinó que fou ampliada als consolats dits d'ultramar"*[62].

Conformement, en Joan Bassegoda, en parlar de la instal·lació de la taula de canvis al si de la Llotja, escriu: *"Els canviadors, per tal de retenir al màxim el diner a les seves mans, al·legaven de tenir només moneda menuda i, d'aquesta manera, disposaven sempre de 48 hores entre el lliurament del diner i la devolució del canvi. El Consell dels Trenta deliberà amb el Consell de Cent sobre aquest assumpte i creà una comissió encarregada de resoldre aquest afer enutjós. Els reglaments emanats d'aquesta comissió estipularen que els canviadors pleguessin les parades establertes als carrers, especialment en els de Canvis Nous i Vells, i que s'establís una Taula de Canvi a l'interior de l'edifici de la Llotja"*[63].

Veiem, doncs, com un element definidor de la Llotja era la *Taula de Canvi*. Però, a més a més, ara també som conscients, per les raons esmentades, que dins de la Llotja de Barcelona hi havia la Casa o Sala de la Contractació, seu de les operacions mercantils. Ara bé, i en resolució: com que la Casa de Contractació va ser, a parer de tots els entesos, una de les institucions fonamentals en tot l'afer del comerç amb Amèrica, i "regí per si sola el govern

58 Heredia, 1970, 10-11.
59 Laredo, 2002, 108.
60 Laredo, 2002, 110.
61 Duran, 1973, Vol 2n, 456.
62 Duran, 1973, 16.
63 Bassegoda, 1986, s/n.

de les Índies"[64], amb "la regulació de les primícies d'aquest tràfic indià"[65]; però, per contra –i com acabem de veure– ja existia a Barcelona, ciutat on els Reis Catòlics organitzaven tota la segona expedició colombina, i contenia alhora la banca i els canvis necessaris per contractar qualsevol transacció comercial relacionada amb les mercaderies a la mar, sembla molt versemblant que aquesta Casa de Contractació no pot ser altra que la de la Llotja barcelonina, perquè, fins i tot, en Piernas Hurtado ens confirma que aquesta institució sevillana "nasqué com a Factoria o *Llotja*"[66] i va ser el "dipòsit exclusiu per al comerç de les Índies" [67]. Observació que reforça la María Antonia Colomar, en assegurar-nos alhora que, "segons les ordenances fundacionals de 1503, la Casa de Contractació era concebuda en els orígens, com una factoria, una *llotja* privilegiada"[68].

I ara sabem que la llotja era exactament això: una casa de comerç. És a dir, que si la Casa de Contractació sevillana neix com una llotja i neix, precisament, com a llotja semblant a la de Barcelona; llavors, i per tal com la llotja de Barcelona ja tenia una Casa de Contractació, és la que la Casa de Contractació primitiva havia de ser a la ciutat comtal.

A Sevilla no hi va poder haver *Casa de Contratación* fins a finals del segle XVI, mentre que a Barcelona ja existia des de finals del segle XIV (Fig. 4).

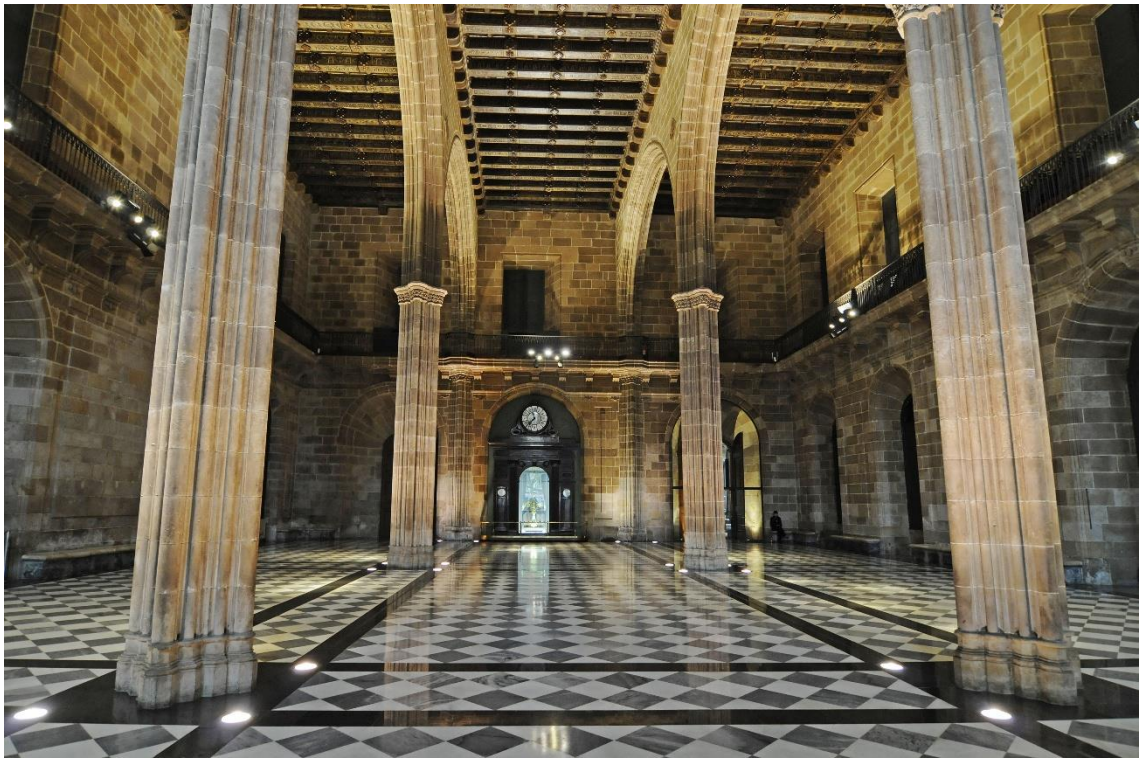

Fig. 4. *Casa de Contractació de la Llotja de Barcelona.*

La Casa de Contractació de les Índies va néixer com a Llotja i Consolat, però a Sevilla no hi va haver consolat fins al 1543, ni llotja fins a les acaballes del segle XVI, és que tornem a ser davant d'una institució mercantil cent per cent catalana, camuflada en andalusa, només en els textos, per la censura reial.

64 Piernas, 1907, 22.
65 Cervera, 1997, 14.
66 Piernas, 1907, 17.
67 Piernas, 1907, 18.
68 Colomar, 2000, 172.

Així doncs queda clar que la Casa de Contractació de Sevilla no va existir fins arribat el segle XVII, pel que tot el que es va produir i realitzar al voltant d'aquesta institució no va passar a Sevilla, sinó a Barcelona.

2.4 L'economia a la Corona de Catalunya i a Castella

A partir del 1500 els Comtats, el Principat de Catalunya i els regnes de València i Aragó varen tenir un boom econòmic sense precedents.

El cas del Principat ha estat estudiat per Albert Garcia-Espuche[69] qui, a base dels registres notarials, ha certificat aquesta extraordinària expansió econòmica mai vista.

Les evidències més destacables i inqüestionables de la gran prosperitat econòmica d'aquest període és la gran quantitat de immigració provinent d'Occitània que va venir a treballar i a instal·lar-se a Catalunya. Va venir una gran quantitat de gent, ja sia amb oficis (paletes, fusters, adobadors, pastors, etc.) o gent que venien sense formació a servir de mà d'obra. A més hi ha la gran quantitat de construcció que hi va haver, tant civil com eclesiàstica durant aquelles dècades, que aquí no m'hi estendré perquè seria massa llarg. Només indicar, per exemple, el Palau de la Generalitat, les Drassanes de Barcelona que és l'edifici de gòtic civil més important d'Europa, les parròquies del Vallès, etc.

Un exemple significatiu són les dades de l'origen dels ingressats a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, on, durant un llarg període, els barcelonins i els catalans hi foren minoritaris[70]. A la Taula 1 es mostren les dades en percentatges.

Període	Barce-lona	Resta Catalunya	Resta Corona Aragó	Regne França	Regne Castella	Itàlia	Altres	No consta
1474-5	**18,56**	40,93	9,58	4,63	9,81	2,67	1,56	12,26
1500	**14,60**	24,71	12,36	19,68	10,67	2,81	--	15,17
1539-40	1,88	18,39	5,64	**48,02**	6,81	2,11	1,41	15,74
1566	5,31	20,01	6,70	**48,64**	5,79	3,05	0,85	9,65
1581	6,64	32,61	9,07	**39,55**	4,57	2,96	1,13	3,47
1600	6,96	29,24	7,82	**37,08**	6,36	1,67	1,84	9,03
1620	10,80	37,62	9,45	**31,70**	2,35	1,30	0,67	6,09

Taula 1. *Ingressats a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona per anys i períodes i nacionalitat dels malalts en percentatges.*

No cal fer gaire esforç per a visualitzar el moviment de persones, el bullici i tota l'explosió econòmica que va haver-hi en aquells temps a la ciutat de Barcelona i per la resta del Principat i els Comtats, una expansió econòmica verament sense precedents. Altres historiadors com Núria Sales[71] han trobat molta més informació sobre la presència massiva d'occitans al Principat. Des dels estudis d'en Jordi Nadal i de l'Emili Giralt se n'han fet nombrosos estudis més, i tots diuen el mateix: la gran importància d'aquesta immigració occitana i el seu gran volum en aquelles dècades.

Pel que fa al País Valencià hi ha un testimoni que diu que només a la ciutat de València el

69 Garcia-Espuche, 1998
70 Nadal & Giralt, 2000, 286-287.
71 Sales, 1989, 103-114.

1568 hi havia vivint-hi uns deu mil francesos, o sia, occitans[72].

Dins el període que aquí estudi hi ha un altre testimoni d'un ambaixador francès en el 1607, qui afirma que tots els pagesos del regne de València eren o moriscos o francesos, i un científic francès, Antoine de Montchrestien va afirmar el 1615 que en el regne de València, al llarg de la costa hi vivien trenta mil francesos, la majoria auvernyats, gascons, bearnesos i llemosins[73], on no hi són contats els que vivien a les comarques de l'interior.

No he sabut trobar, ni per referències, cap estudi sobre una possible immigració occitana al regne de Mallorca, que és molt més difícil que existís, atès que calia pagar un passatge per anar-hi, i els immigrants venien a peu fugint de la pobresa. Se n'han fet molt poques recerques, atès que tots els indicis apunten a que aquesta immigració hi va ser molt escadussera. Se sap que, per exemple, el virrei Don Diego de Sada, secretari del Consell d'Aragó certificava l'absència d'aquest fenomen a les Balears quan manifestava el 1667 *que en esta isla no hay franzeses, que es cosa milagrosa; no creo que son sino quatro o cinco*[74].

No fou així en el regne d'Aragó, que també va rebre una important immigració occitana en el període estudiat[75]. Aquest fenomen també ha rebut interès dels historiadors i hi ha prou bibliografia estudiada que tampoc cercaré, no és el meu objectiu. Com a dada significativa un informe de la Inquisició de Saragossa afirma que a l'any 1577 la cinquena part dels habitants o pobladors del regne d'Aragó eren francesos, és a dir, occitans[76].

Convé ara parlar d'aquest fenomen immigratori a Castella. En Jordi Nadal i l'Emili Giralt no van poder trobar-hi dates del segle XVI, només del XVII[77]. El 1679-1680 el marquès del Villars, usant les dades rebudes dels diferents cònsols del regne de França va donar la següent informació sobre el nombre de francesos en aquest territori: 1.000 a Navarra, 16.000 a les dues Castelles, 1.000 a Extremadura, Galícia, Astúries i Cantàbria i 16.000 a Andalusia[78]. Aquestes dades, però no són fiables. En efecte, el 1674 va haver-hi a Andalusia una represàlia contra els béns dels súbdits del rei francès Lluís XIV. En van localitzar 87 a Sevilla, 45 a les localitats veïnes, 95 a Cadis i 161 a Sanlúcar. En Nadal i en Giralt reconeixen que aquestes xifres no justifiquen ni de bon tros el 16.000 donats per en Villars. I l'explicació de que es van escapar abans, quan el 1637 es va fer la Matrícula de francesos ells mateixos admeten que no és en absolut suficient[79], a banda que està comprovat que la majoria es dedicaven el comerç, i no eren tots occitans, sinó majoritàriament bretons i normands[80].

Si les dades d'Andalusia estan manifestament inflades podem deduir que les dades de la resta de territoris del regne de Castella també ho estan, pel que es pot deduir que la immigració occitana al regne de Castella va ser gairebé inexistent.

L'explicació d'aquesta massiva immigració occitana als diversos territoris de la Corona de Catalunya, composada bàsicament per homes joves, venien a suplir els catalans i aragonesos que havien emigrat a Amèrica, alhora que venien a treballar en un país que estava en ple

72 Martins, 2010, 32.
73 Martinis, 2010, 15.
74 Nadal & Giralt, 2000, 230.
75 Benedicto, 2003; Langé, 1993.
76 Nadal & Giralt, 2000, 225.
77 Nadal & Giralt, 2000, 231-235.
78 Nadal & Giralt, 2000, 232.
79 Nadal & Giralt, 2000, 234-235.
80 Nadal & Giralt, 2000, 233-234.

boom econòmic, com ja he dit més amunt. L'afirmació que acabo de fer pot semblar sorprenent, però hi ha testimonis contemporanis escrits de persones franceses d'alt nivell intel·lectual que així ho confirmen.

Així en Martinis recull el lament del francès Gaspard de Saulx, senyor de Tavannes i Mariscal de França, qui, a les seves memòries escrites a mitjans del segle XVI i publicades el 1823, lamenta que el rei de França no faci res per a impedir l'emigració dels seus súbdits cap a Espanya, fet que fa que aquesta, el gran enemic de França en aquells temps, sigui encara més forta i potent. Aquí poso la traducció al català feta per en Martinis d'aquest text crucial[81]:

> *Hi ha un altra millor manera: les nacions no inunden, ni ocupen forçosament, per multitud, el país dels seus veïns; és un intercanvi voluntari, prenent el lloc els uns dels altres segons la seua proximitat: els Espanyols van a les Índies, els Francesos a Espanya, els alemanys omplin els llocs buits de França, l'Espanya deserta fa pocs hòmens. Se'n van anualment deu mil, Bretons, Gascons i Auvernyats, que se'n van a llaurar la terra i a servir a Espanya, després es naturalitzen, donant-los oportunitat als Espanyols a eixir d'Espanya i mesclar-se en guerres. Que el rei obstaculitze l'eixida de Francesos, i que els senyors i les viles responguen, inscriguen i marquen els seus subjectes, en poc de temps Espanya estarà seca d'hòmens i les Índies d'espanyols, forçats a deixar la guerra i la mar per a llaurar les terres del seu país.*

És a dir, que l'emigració cap a les Índies havia provocat una manca d'homes a Espanya, que eren reemplaçats per francesos, pràcticament tots occitans. Ja hem vist quina part d'Espanya era la que rebia pràcticament tots els immigrants: els estats continentals de la Corona de Catalunya, pel que es conclou que era d'aquí d'on sortia la major part dels emigrants espanyols cap a Amèrica.

Així ho explica l'Antoine de Montchrestien. Aquest home, protegit per en François Thésart qui era baró de Tournebu i d'Essarts, va tenir una formació molt complerta. Va fer una remarcable carrera literària. Va esdevenir propietari d'una foneria i va escriure *Traité de l'economie politique*, el primer tractat d'economia política que es coneix. Un home d'aquest bagatge va escriure, en traducció al català d'en Martinis:[82]

> *...I en poc de temps se'n va anar la major part dels habitants d'Espanya que es va despoblant per les Índies, de sort que hi ha tan pocs hòmens per a treballar i que els jornals són tan cars que vérem en Andalusia l'any passat com es deixava part del blat en terra a causa del cost de la collita...*

En Martínez Shaw ens aclareix que sobre el protagonisme andalús hi ha tots els dubtes del món, ja que admet:[83]

> *...per altra banda, sorprèn l'escassa influència del tràfic colonial sobre l'economia andalusa....*

A continuació remarca:

> *...no sembla que el mercat americà exercís una atracció massa poderosa sobre l'economia andalusa...*

81 Martinis, 2010, 29-30.
82 Martinis, 2010.
83 Martínez Shaw, dins Estudio Prelimiar de García-Baquero, 2002, 13.

i segueix:

> *... tots els indicis avalen una interpretació pessimista, ja que ni els capitals afluïren a la terra (que continuà sent essencialment un símbol de prestigi social), ni s'ampliaren substancialment les terres dedicades a la labor, ni es produïren canvis significatius a la distribució dels conreus, ni s'aclimataren les plantes importades del Nou Món.*

En resum: **l'impacte econòmic a Andalusia de la conquesta d'Amèrica i del comerç amb les Índies va ser nul**.

Més endavant, tant el prologuista Martínez Shaw com l'autor García-Baquero, després de constatar que l'agricultura andalusa no se'n va sentir del comerç amb Amèrica ambdós coincideixen que el mateix passa amb les manufactures, essent el cas més paradigmàtic el de la indústria naval: "Les dades existents respecte a això coincideixen totes en assenyalar una mateixa i inequívoca realitat: ... Les nostres drassanes [les castellanes] sembla ser que estigueren especialitzades gairebé exclusivament en la construcció de navilis petits, de curt tonatge, pràcticament inservibles per a la travessia de l'Atlàntic, si no era en qualitat d'avisos (petites embarcacions utilitzades per a transmetre notícies)"[84].

Felip II de Castella va intentar que a Andalusia s'hi construïssin naus de més importància, però el 1593 va promulgar una pragmàtica que "no es donés registre d'Índies a cap nau fabricada en totes les costes de Sevilla, Sanlúcar, Cadis, Puerto de Santa María, ni a les del comtat de Niebla, ni marquesats de Gibraleón i d'Ayamonte. En la mateixa pragmàtica es justificava una ordre tan dràstica i contundent perquè[85]

> *Que la experiencia ha demostrado con haberse perdido todas las que han nabegado en dicha Carrera, los grandes inconvenientes que se sigue de hacerse allí, por que como la madera es de Pino y la cortan verde, y luego la asientan sin dexarla curar, en secandose la dicha madera despide el clabo con facilidad y se afloxan los pernos, de manera que qualquier tiempo que les dá a estas Naos, luego se abren y se pierden.*

En resum: que el mateix rei Felip II de Castella declara que els andalusos no sabien construir embarcacions d'una mínima qualitat que les permetés arribar senceres a Amèrica.

O sigui, que totes les expedicions navals que van sortir durant els segles XV i sobretot el XVI no van poder sortir ni de Sevilla ni cap altre port andalús, atès que els andalusos d'aquells temps no coneixien la indústria naval capacitada per a fer trajectes llargs.

Per tant, tot el suposada activitat naval de Sevilla i el seu actiu comerç amb les Índies només existia en aquells temps sobre el paper.

3. CONCLUSIONS

Vistos els fets i la realitat irrebatible i inqüestionable descrita en el present treball i usant els mètodes més avançats de la lògica es conclou, doncs, que no és possible que el regne de Castella i Andalusia tinguessin de cap de les maneres la més mínima capacitat tecnològica, humana i legislativa per a realitzar la Descoberta i la Conquesta de les Canàries i d'Amèrica, ben a l'inrevés de Catalunya, que tenia la més avançada tecnologia, potencial humà i

84 García-Baquero, 2002, 74.
85 García-Baquero, 2002, 75.

legislatiu per endegar una obra de tals dimensions i d'aquesta cabdal importància de la Història de la Humanitat.

REFERÈNCIES

Bassegoda i Nonell, Joan (1986), *La Casa Llotja de Mar de Barcelona*, traducció i correcció de Joan Abril i Español, Cambra de Comerç, Industria i Navegació de Barcelona, Barcelona.

Bello León, Juan Manuel (2010), "La presencia catalana en la Andalucía Occidental a finales de la Edad Media", *Anuario de Estudios Medievales*, 40/1, Instituto Milá y Fontanals del Centro Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), Barcelona.

Benedicto Gimeno, Emilio (2003), *Mercaderes y artesanos franceses en el sur de Aragón. La emigración en Calamocha, 1530-1791*. A les actes del I Coloquio Internacional Los extranjeros en la España moderna. Vol. 1, pp. 155-173, Málaga.

Bernal Rodríguez, Antonio Miguel (1997), "La aseguración marítima en la Carrera de Indias: seguros, crédito y actividad financiera (ss. XVI-XVIII)", *VI Congreso de la Asociación de Historia Económica*, Girona, p. 1-15.

Bilbeny, Jordi (2021), *Cristòfol Colom i l'Amèrica catalana*, Librooks Barcelona, S.L., Barcelona.

Busseret, David (2004), *La Revolución Cartográfica en Europa, 1400-1800*, traducció de María Tabuyo i Agustín López, Ediciones Paidós Ibérica, S.A., Barcelona.

Camp, Carles (2025) *La conquesta catalana de Mèxic.* Librooks.

Carrasco González, María Guadalupe (1998), "Los seguros en el comercio marítimo español durante la Edad Moderna, Economía marítima", *Actas de los XIII Encuentros de Historia y Arqueología*, Ajuntament de San Fernando (Cadis), p. 63-81.

Casado Alonso, Hilario (1992), "El mercado internacional de seguros de Burgos en el siglo XVI", *Boletín de la Institución Fernán González*, año 78, nº219 (1992/2), p. 277-306.

Colomar, María Antonia (2000), "La Casa de Contratación de Sevilla y las Ciencias Náuticas, el comercio y los descubrimientos geográficos", dins de *Carlos V, la Náutica y la Navegación*, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Lunwerg Editores, Barcelona-Madrid.

Duran i Duelt, Daniel (2003), *Kastellórizo, una isla griega bajo el dominio de Alfonso el Magnánimo*, Editorial del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Institución Milá y Fontanals, Departamento de Estudios Medievales, Barcelona.

Duran i Sanpere, Agustí (1973), Barcelona i la seva història, Documents de Cultura Curial-4, Curial, Barcelona.

Enciclopedia General del Mar (1982), coordinada per José Mª Martínez-Hidalgo y Terán, Ediciones Garriga, S.A., 3a edició, Barcelona.

Febvre, Lucien (1992), *Combats pour l'histoire*, Librairie Armand Colin, París.

Fernández-Rojas, Matilde (2013), *Las Reales Atarazanas de Sevilla*. Sevilla: Arte Hispalense, Diputación de Sevilla, Sevilla.

García-Baquero González, Antonio (2002), *Andalucía y la Carrera de Indias. 1492-1824*, Universidad de Granada, Granada.

Garcia Espuche, Albert (1998), *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña 1550-1640*, Alianza Editorial, Madrid.

Gortari, Eli (1965), *Lógica General*, Editorial Grijalbo, Ciutat de Mèxic, Mèxic.

Gran Enciclopèdia Catalana (1994), segona edició, setena reimpressió actualitzada, Enciclopèdia Catalana, S.A., Barcelona.

Heredia Herrera, Antonia (1970), "Los corredores de Lonja en Sevilla y Cádiz", *Separata d'Archivo Hispalense*, LII-LIII, n. 159-164.

Humboldt, Alexander von (1866-1867), *Cosmos. Essai d'une description physique du monde*, Gide et J. Baudry, Éditeurs, París.

Laredo Quesada, Miguel Ángel (2002), *El primer oro de América. Los comienzos de la Casa de Contratación de las Indias (1503-1511)*, Real Academia de la Historia, Serie Minor-4, Madrid.

Le Flem, Jean-Paul (1984), "Los aspectos económicos de la España Moderna", dins *Historia de España*, dirigida per en Manuel Tuñón de Lara, Editorial Labor, S.A., Barcelona.

López Beltrán, María Teresa (1999), "Financiación de los viajes y cobertura de los riesgos en el tráfico marítimo malagueño en época de los Reyes Católicos". *II: Seguros marítimos, Baetica. Estudios de Arte, Geografía e Historia*, núm. 21, pp. 281-300, edita Universidad de Málaga, Màlaga.

Maestro, Manuel (1991), *De Los Riesgos y Seguros De La Carrera De Indias. Orígenes del Seguro español e iberoamericano*, SEDE Editorial, S.A., Madrid.

Martinis i Mafé, Joan Carles (2010), València, Terra d'Òc, (Les migracions occitanes al regne de València), edita Oc-València, CIRD'OC, València.

Mikaberidze, Alexander (2011), *Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia*, Editorial ABC-CLIO, Santa Barbara, Califòrnia, USA.

Muñoz Bolaños, Roberto (2015), *La campaña naval del Estrecho (1340-1344): el fin de la amenaza norteafricana*, Revista Universitaria de Historia Militar, Universidad Camilo José Cela – Universidad Francisco de Vitoria- Instituto Gutiérrez Mellado - Universidad Nacional de Educación a Distancia, Vol. 4/8/2015, 114-133, Madrid.

Nadal, Jordi & Giralt (2000), Emili, *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la*

Catalunya dels segles XVI i XVII, Eumo Editorial, Vic, traducció de *La population catalane de 1553 à 1717. L'émigration française et les autres facteurs de son développement*, SEYPES, París, 1960.

Piernas Hurtado, J. (1907), *La Casa de la Contratación de las Indias*, Librería de Don Victoriano Suárez, Madrid.

Ryder, Alan (2024), *Alfons el Magnànim, Rei d'Aragó, de Nàpols i de Sicília. Expansió catalana al sud d'Itàlia*, Edicions Sidillà, La Bisbal d'Empordà.

Sales, Núria (1989), *Història de Catalunya, Vol. IV, Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII)*, dirigida per Pierre Vilar, Edicions 62, Barcelona.

Soldevila i Zubizuru, Ferran (1962), *Història de Catalunya*, Editorial Alpha, Barcelona.

Vicens Vives, Jaime (1967), *Manual de Historia Económica de España*, Editorial Vicens-Vives, 7a edició, Barcelona.

La petjada catalana en la iconografia americana

Enric Guillot Colls
Clots1972@gmail.com

RESUM

"Por Castilla y por León, nuevo mundo halló Colón". Amb aquesta famosa dita castellana que envoltava l'escut d'en Cristòfor Colom, en la *"Historia general de las Indias y conquista de México"* (1552), de Francisco López de Gomara, no es deixa dubtes sobre els autors del descobriment. Tanmateix, no encaixa gaire amb la dita, també castellana i referida als Reis Catòlics que diu: *"Tanto monta, monta tanto, Isabel como Fernando".*

Si ambdós tenien la mateixa autoritat i poder, perquè segons la historiografia oficial espanyola, la gesta americana la van dur en exclusiva els ciutadans Castellano-lleonesos súbdits de la reina Isabel I de Castella i Lleó?.

Es que els catalans no hi estàvem preparats?. Si el currículum dels catalans no hi hagués ...

- Escoles Cartogràfiques i nissagues de cartògrafs de renom com els Cresques, els Oliva, el Banet de Panades, el Salvat de Pilestrina, els Prunes, els Rosell, els Viladester, en Gabriel Vallseca, entre molts d'altres; amb els seus centres de producció a Barcelona, Mallorca, Messina, Nàpols, València..., i exportant aquest coneixement a altres nacions estrangeres.
- Ni existissin Portolans o Cartes de Navegació catalanes.
- Ni cosmògrafs. ni astrònoms, ni matemàtics catalans, ni les Taules matemàtiques que ens han deixat per calcular latituds i longituds.
- Ni Nissagues d'Almiralls i/o personatges catalans de renom a la mar, com els Cardona, Bernat de Villamarí, Bernat II de Cabrera, Galzeran Marquet, els Requesens, Roger de Llúria, Conrad Llança, Ramon Marquet…i com no, un tal Cristòfor Colom.
- Ni el Llibre del Consolat de Mar base de l'actual dret Marítim Internacional, ni dels Consolats de catalans (mes d'un centenar arreu de la Mediterrània i a Europa)...
- Ni Drassanes com les de Barcelona, Blanes, Del Grau a València, Tarragona, Tortosa..., que construïen vaixells de pesca, mercants i de guerra, de tota mena com Busos, Caravel·les, Coques, Carraques, Fustes/llenys, Galeres (galiasses, galeres i galiotes), Galions, Naus, Tarides, Sageties...
- Ni una indústria al darrera que sustentava tota aquesta prolífica construcció de vaixells, amb el coneixement necessari atresorat per:
  - Les confraries de mestres d'Aixa i de Calafates.
  - Els gremis d'artesans com els fusters, corders, vidriers, velers, teixidors... Etcètera
  - La gran quantitat i varietat de materials necessaris per a la construcció d'aquestes naus, fins a 15 tipus de fustes diferents, ferro, bronze, coure, pega, quitrà, cànem,

cotó, vernissos, pintures, ...etcètera.

- Ni la fabricació catalana d'Instruments per a la Navegació (ampolletes, astrolabis, quadrants, vares de Jacob), ni de res relacionat amb les arts de navegar, ni de cap altre aspecte relacionat amb la mar on els catalans vam ser protagonistes capdavanters en el passat...
- Ni de l'art català de la guerra a la mar amb les seves estratègies i tàctiques, ni dels diferents armaments i armes utilitzats per la marina catalana, a distància com ballestes, dards, sagetes, recipients amb foc, recipients amb pols de calç viva, barres de ferro i pedres... I en el cos a cos com a dalls, destrals, ferros tallants, ganxos, llances, espases i dagues, ni i tot el coneixement català relacionat amb la pólvora com a arma de guerra, com les bombardes i cànons...
- Ni per tant cap política d'estat on participava tota la societat, des del rei, les corts, l'estament militar i a tota la resta de la societat civil catalana... per poder saciar la creació i manteniment d'una gran marina viable...

Per contra, si vam disposar de tot lo abans exposat, Perquè no vam participar en la major empresa econòmica, logística i militar de l'època com *"La descoberta, exploració i conquesta del continent Americà"?*.

Com no, la resposta ens la dona la historiografia oficial espanyola. Com el currículum català no es pot esborrar, l'explicació que ens donen és que els catalans vam caure en un gran pou de decadència i d'irrellevància política, militar, comercial i cultural, que abastà tots els aspectes, sense excepció, de la nostre societat. O potser va haver un factor, el del poder imperant, que per legitimar-se políticament en la seva nova posició de poder necessitava canviar i per tant adulterar i reescriure la història tal i com havia succeït?.

Malauradament per aquests censors en nòmina del poder, no sols havien de destruir i reescriure els llibres d'història sota els seus nous dominis, sinó que també havien de destruir els de les nacions veïnes, que sovint reflectien una història diferent.

Però, per si no fos poc, se'ls va escapar molta de la iconografia existent a l'època que malauradament per el seu nou discurs oficialista de la història, contradeia gràficament i de forma irrefutable el seu nou discurs historiogràfic substitutiu.

I d'això va aquesta ponència, de mostrar-vos imatges i mes imatges per a que els lector i assistents al simposi puguin valorar el relat historiogràfic oficial establert, confrontant-lo amb la iconografia contemporània de l'època.

1. INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS

"Por Castilla y por León, nuevo mundo halló Colón". Com ja hem dit, amb aquesta icònica frase la historiografia oficial espanyola ens resumeix l'autoria del regne inequívocament protagonista de la descoberta i conquesta del continent Americà.

I els catalans?, On quedem els catalans en aquest capítol cabdal de la història?. Doncs no hi som i quan hi som, hi apareixem de forma tangencial o residual i sempre disfressats, menysvalorats i diluïts dins l'ens polític de la Corona o Regne d'Aragó.

En aquest simposi rebatré iconogràficament el relat omnipresent i unidireccional històric oficial castellà de l'empresa americana, confrontant-lo amb l'abassegadora presència iconogràfica de la marina catalana, present en tota la documentació gràfica contemporània de l'època, a més de la presencia del senyal de possessió català en la cartografia europea dels segles XVI i XVII, que contradiuen fins a límits insospitats el discurs històric oficial castellà.

Demostraré inequívocament la presència de les nacions catalanes i per tant dels catalans, en el descobriment exploració i conquesta del continent americà. Tot plegat mitjançant documentació gràfica històrica i contemporània als fets americans, dipositada en els museus i arxius de capçalera d'arreu del món i amb imatges agrupades en els quatre grups o seccions que a continuació us detallo.

2. IMATGES

La secció principal de la meva ponència és visual i auto-descriptiva. Aporto 265 imatges que s'estructuren en quatre apartats. En el text escrit, naturalment, només hi poso una imatge de mostra a cada apartat. En la presentació de la ponència podré ensenyar més, però sempre serà una mostra petita respecte les 265 imatges totals, per manca de temps. Moltes d'aquestes imatges estan incloses en el meu llibre (Guillot, 2012) la portada del qual es mostra a la Fig. 1.

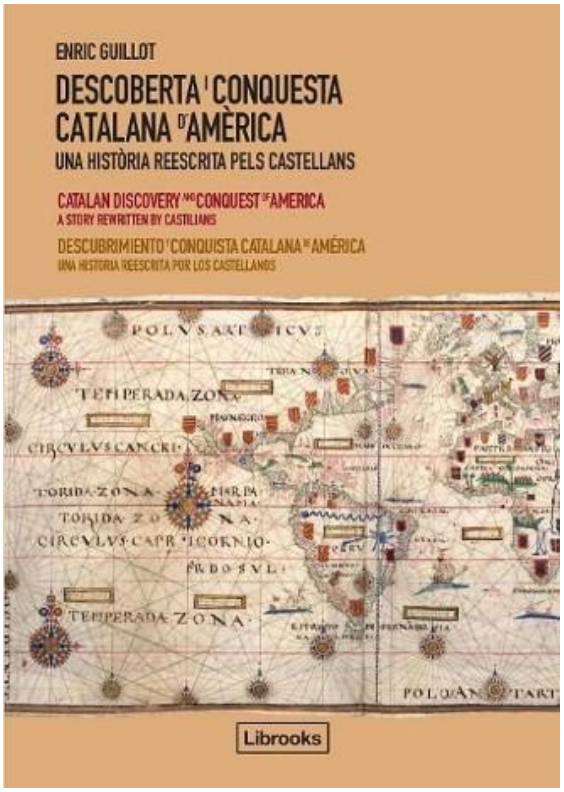

Fig. 1. *Portada del llibre Enric Guillot (2012) Descoberta i conquesta catalana d'Amèrica.*

2.1. El vaixell d'en Cristòfor Colom

Sobre aquest tema, aporto 15 imatges. Només recullo una de mostra a la ponència escrita (Fig. 2a) que és l'única imatge coetània de Colom que disposem. La Fig. 2b simplement amplia el vaixell de Cristòfor Colom.

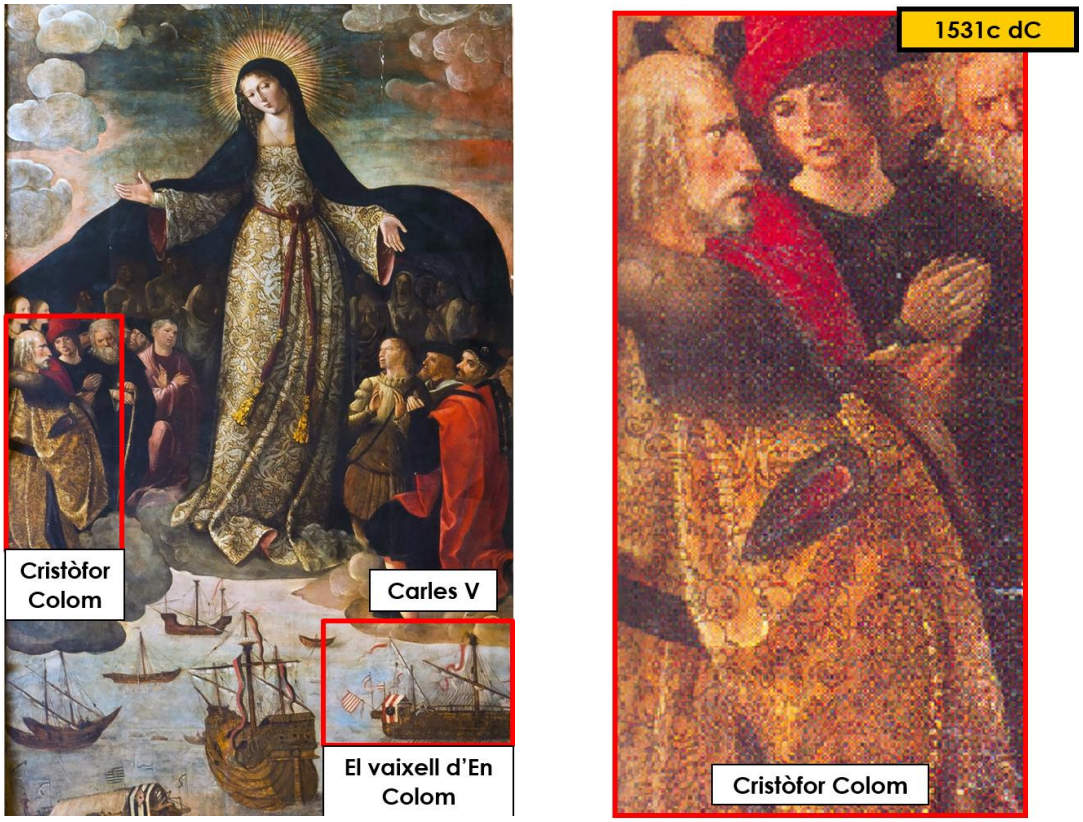

Fig. 2a. *Retaule de la Verge dels navegants, Alejo Fernández, 1531.*
[© Reales Alcázares de Sevilla]

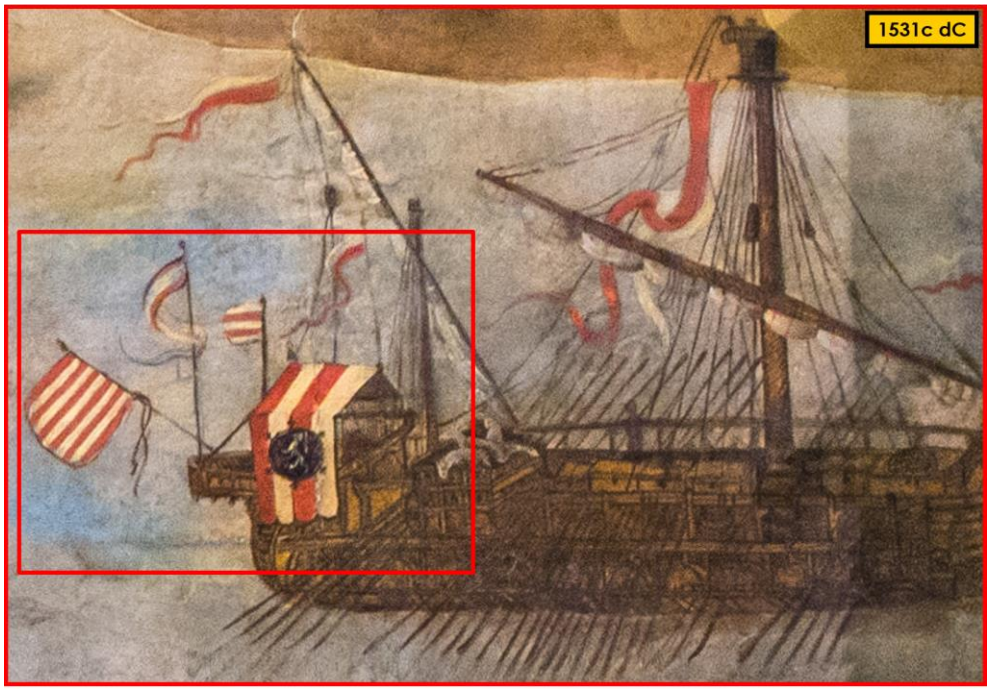

Fig. 2b. *Retaule de la Verge dels navegants, Alejo Fernández, 1531.*

2.2. Les Drassanes de Barcelona

Sobre aquest tema, aporto 8 imatges. Només recullo una de mostra a la ponència escrita (Fig. 3), la Civitates Orbis Terrarum, Barcelona, Georg Braun y Franz Hogenberg (1572), basat en el gravat original del 1535 de Jan Cornelisz Vermeyen (© Universitätsbibliothek Heidelberg, Alemania, Beschreibung und Contrafactur der vornembster Stät der Welt (Band 1) Köln, 1582.

Fig. 3. *Civitates Orbis Terrarum, Barcelona, Georg Braun y Franz Hogenberg (1572).*

2.3. El senyal català onejant en els vaixells de la marina catalana

Sobre aquest tema, aporto 143 imatges del 102 obres diferents, on es poden veure 382 senyeres. Només recullo una de mostra a la ponència escrita (Fig. 4), l'Estret de Magallanes de Joan Oliva (1614) [©Fundació Bartomeu March Servera, Vuitè mapa de l'obra].

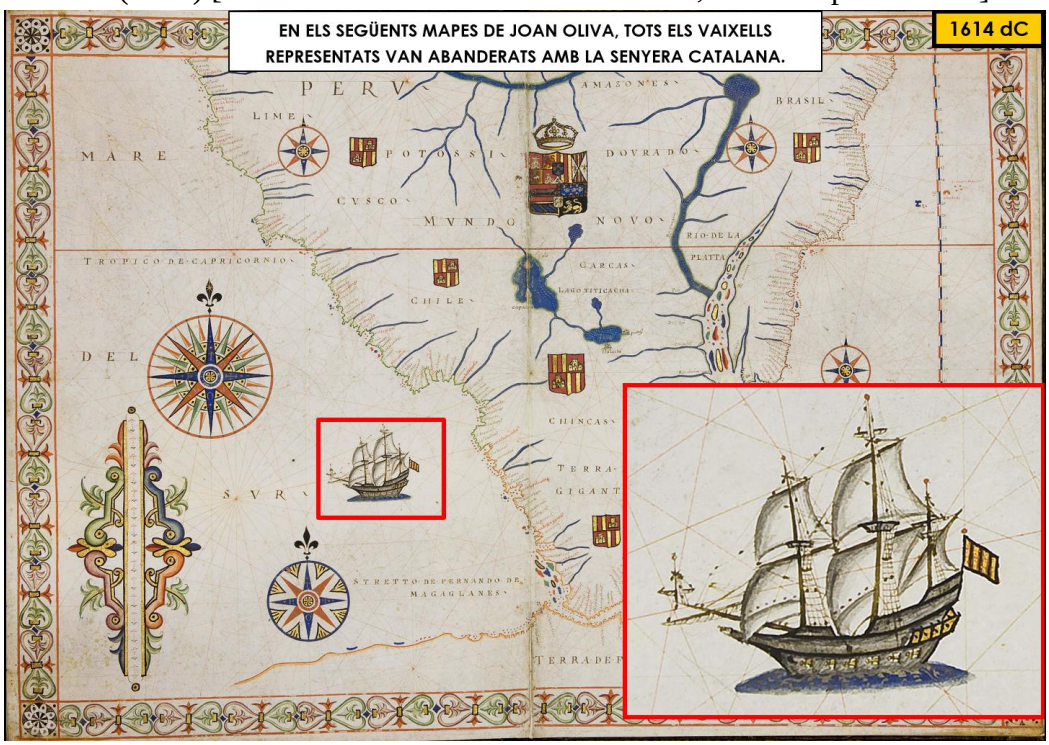

Fig. 4. *Estret de Magallanes de Joan Oliva (1614).*

2.4. El senyal català en els escuts i banderes de possessió catalans en els territoris americans

Aporto 99 obres cartogràfiques. La Fig. 5 mostra el mapamundi de Domingos Teixeira (1573), potser el més popular: una triple estrangeria (dibuixat per un portuguès, imprès a Flandes i conservat a la Biblioteca Nacional de França) ha permès la seva conservació.

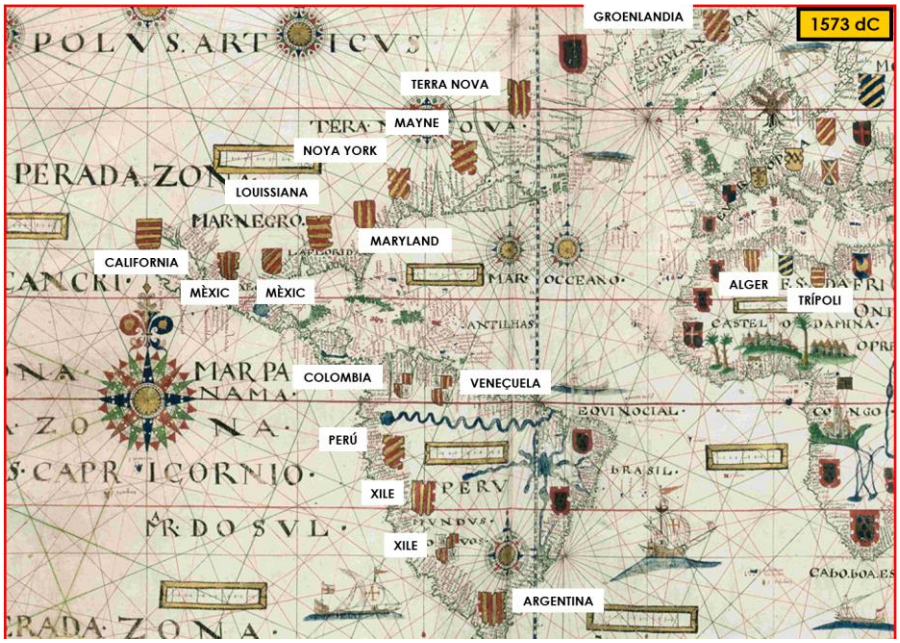

Fig. 5. Domingos Teixeira (1573) Nautical planisphere.
(© Bibliothèque Nationale de France, París)

Al llistat de les referències iconogràfiques poso en **negreta** els mapes amb el senyal heràldic català censurat, repintat, retocat i/o adulterat. A la Fig. 6 (només una mostra), algunes barres vermelles han estat repintades en blau o alguns quarters han estat pintats foscos.

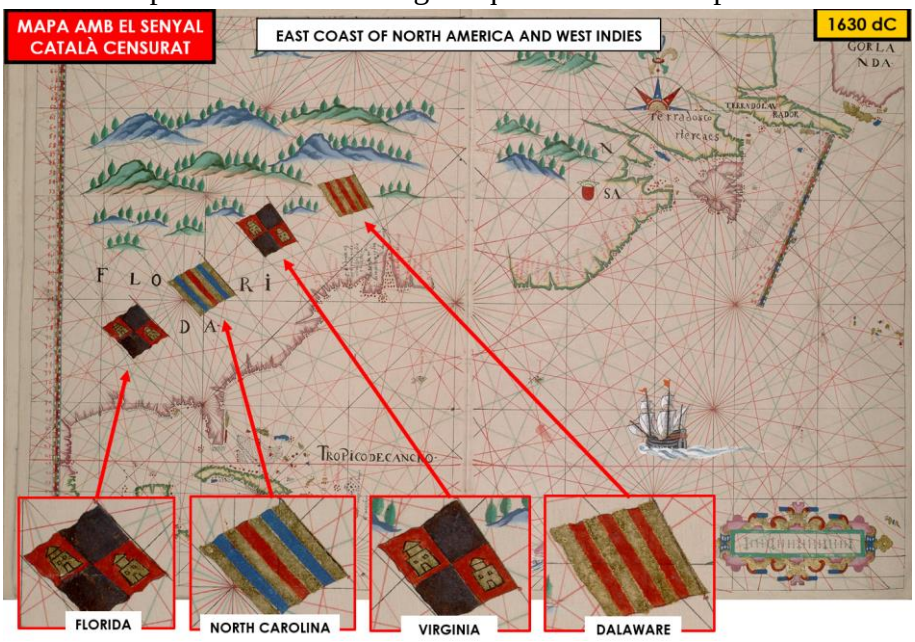

Fig. 6. *1630: East coast of North America and West Indies, Anònim (1630).*
(© Henry E. Huntington Library)

3. CONCLUSIONS

Recordem ara aquella famosa dita castellana que deia: *"Por Castilla y por León, nuevo mundo halló Colón"*... Doncs pel que hem pogut observar sembla que aquesta dita no és més que el resultat d'un constructe historiogràfic interessat i tendenciós amb l'objectiu de legitimar-se i d'enfortir-se i consolidar-se política, econòmica i socialment a la nació castellana com a nervi creador de la nació espanyola i per tant de la seva espanyolitat.

La historia es basa i s'avala en textos històrics: per què s'ignora o es menysté tota la iconografia contemporània a aquesta documentació historiogràfica escrita?. La iconografia parla i sovint amb molta més força i claredat que els escrits als quals acompanyen. Llavors, perquè no s'incorpora tota aquesta iconografia dins del relat historiogràfic oficial espanyol?. Quin problema hi en admetre el protagonisme indiscutible de les nacions catalanes en la creació i creixement del que ara coneixem com l'*"Imperi Espanyol"?*

Només espero que amb aquest petit tastet iconogràfic hagueu pogut observar i comprovar la immensa magnitud de la nostra excelsa història marítima, tant ignorada, menystinguda, amagada, quan no tergiversada...

REFERÈNCIA EN FORMAT LLIBRE

Guillot, Enric (2012) *Descoberta i conquesta catalana d'Amèrica. Una història reescrita pels castellans.* Librooks.

SÍNTESI DE LES FIGURES APORTADES I LLISTADES I IDENTIFICADES AMB PRECISIÓ EN ELS ANELLS QUE SEGUEIXEN:

1. EL VAIXELL DE CRISTÒFOL COLÓ = 15 FIGURES.
2. LES ATARAZANAS (DRASSANES) DE BARCELONA = 8 FIGURES.
3. LA SENYA CATALANA ONEJANT EN ELS VAIXELLS DE LA MARINA CATALANA = 143 FIGURES.
4. EL SENYAL CATALÀ ALS ESCUTS I BANDERES DE POSSESSIÓ CATALANES ALS TERRITORIS AMERICANS = 99 FIGURES.
DE LES 99 FIGURES, 40 (40%) AMB EL SENYAL HERÀLDIC CATALÀ CENSURAT, REPINTAT, RETOCAT I/O ADULTERAT.

REFERÈNCIES / ÍNDEXS ICONOGRÀFICS

1. EL VAIXELL D'EN CRISTÒFOR COLOM (Per ordre d'aparició)

1. *1486: Nau catalana en el port de Rodes, a l'obra "Peregrinatio in terram Sanctam" de Bernhard von Breydenbach i el pintor Erhard Reuwick, [© Biblioteca Universitaria de Barcelona, 07-INC-175, fol. 48] i a la [© Biblioteque National de France RES-O2F-22]*.
2. *1483-84: Nau catalana en el port de Rodes, "Peregrinatio in Terram Sanctam" de Bernhard von Breydenbach i el pintor Erhard Reuwick , [© The Smithsonian's National Museum of Natural History and National Museum of American History, ID: 93-8642]*.
3. *1994: Edició «De Insulis nuper in mari Indico repertis» (Sobre les illes descobertes recentment al mar l'Índic), Johann Bergmann de Olpe, Basilea, Alemanya, (foli 1), conservada a la Universitat alemanya de Mannheim. [© Lilly Library call number: Basel, 1494 DP302.G58 V3]*.
4. *1531c: Retaule de la Verge dels navegants, Alejo Fernández, [© Reales Alcazares de Sevilla]*.
5. *1492: Globus de Martin Behaims, alemany, [© Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg BBEH008]*.
6. *1492: Globus de Martin Behaims, alemany, [© Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg BBEH008]*.
7. *1527: World Map, Vesconte Maggiolo, Perdut a la 2a guerra Mundial, [© Biblioteca Ambrosiana, Milan, Italy]*.
8. *1559: Americae, Theodore de Bry, [© Bibliothèque Nationale de France GE FF 8185 RES]*.
9. *1564-77: Còdex Florentino, Historia general de las cosas de Nueva España. [© BNCF-Biblioteca Nazionale Centrale Firenze, Ms. Med. Pal. 220, c. 415v]*.
10. *1572: Còdex Misantla, [© Museu d'Antropologia de Xalapa]*.
11. *1579: Espies de Moctezuma observen les naus de Grijalba, Diego Duran, Còdex duran o Historia de las Indias de Nueva España e Islas de Tierra Firme [© Biblioteca Nacional de España, Madrid, Vitr/26/11, foli 202]*.
12. *Representació de l'arribada de Ferran Cortés i la seva tropa a la ciutat de Veracruz. [© The Library of Congress, Jay I. Kislak Collection Rare Book and Special Collections Division (91)]*.
13. *1601: Historia General de los Hechos de los Castellanos en las islas i tierra firme del mar océano, Antonio de Herrera y Tordesillas, [© Archivo General de Indias, Sevilla, id: L.A.S. XVII-21/1 y /2]*.
14. *1728: El almirante Christoval Colon descubre la Isla Españ̃ola, ij haze poner una Cruz, Pieter Balthazar Bouttats, [© Library of Congress, Washington Illus. In E141 .H583 (Rare Book, Pieter Balthazar Bouttats RR]*.
15. *1924-29: Sargas del descubrimiento, Gustavo Bacarisas, , [© Real Alcázar de Sevilla, Sala de las Bóvedas]*.

2. LES DRASSANES DE BARCELONA (Per ordre d'aparició)

1. *1546-50: The emperor mustering his troops at Barcelona, Jan Cornelisz Vermeyen i Willem Pannemaker, [© Kunsthistorisches Museum Wien, Gemäldegalerie, 2043, GG_2038_VIS]*.
2. *1563 (3 imatges): Vista de Barcelona, Anthonis van den Wyngaerde, [© Österreichische Nationalbibliothek, Viena, prestatge de miniatures del Dipòsit 2, Manuscrit; II+79+1]*.
3. *1572: Civitates Orbis Terrarum, Barcelona, Georg Braun y Franz Hogenberg, basat en el gravat original del 1535 de Jan Cornelisz Vermeyen, [© Universitätsbibliothek Heidelberg, Alemania, Beschreibung vnd Contrafactur der vornembster Stät der Welt (Band 1) Köln, 1582 [VD16 B 7188]]*.
4. *1623-31: In Foedera Quædam Nostrorum Temporum, Barcelona in Hispania, Joris Hoefnagel (flamenc).*
5. *1634: Barcelona, Atlas Planeta Rey, La Descripción de España y de las costes y puertos de sus reinos de Pedro Teixeira Alvernas, [© Biblioteca Nacional de Madrid, British Library, Biblioteca Nacional de Viena, pàgina 96]*.
6. *1668-69: Vista de Barcelona, Viaje de Cosme de Médicis por España y Portugal. Laminas, Pier Maria Baldi, [Biblioteca Medicea Laurenziana Florencia, Med. Pal. 123, 1.]*.
7. *1695: Vista de Barcelona Capital de Catalunya, Panorama de Barcelona Nicolas de Fer.*
8. *1696: Veue ou profil de Barcelone, capitale de Catalogne, Nicolas de Fer, [Biblioteque national de France, département Cartes et plans, GE SH 18 PF 68 DIV 1 P 15 D]*.

3. **EL SENYAL CATALA ONEJANT EN ELS VAIXELLS DE LA MARINA CATALANA** *(102 OBRES, 143 IMATGES AMB 382 SENYERES),* (Per data de creació)
    1. *XIII: Conquesta de Mallorca per Jaume I, Anònim mallorquí: Retaule de Santa Úrsula d'Artà, [© Convent de Sant Francesc, Palma de Mallorca]*.
    2. *1348-1410: Arribada de la flota de Pere "El Gran" a Palerm on serà coronat Rei de Sicília el 30 d'Agost de 1282", Cronica Figurata di Giovanni Villani. [© Biblioteca Apostolica Vaticana, Manuscript - Chig.L.VIII.296, fol 127r]*.
    3. *1348-1410: "Carles d'Anjou, Príncep de Salerm, derrotat i capturat per Roger de Llúria l'any 1284, Crònica Figurata di Giovanni Villani. [© Biblioteca Apostolica Vaticana, Manuscript - Chig.L.VIII.296, fol 134r]*.
    4. *1348-1410: "Els aragonesos destrueixen la flota francesa", Cronica Figurata di Giovanni Villani. [© Biblioteca Apostolica Vaticana, Manuscript - Chig.L.VIII.296, fol 138r]*.
    5. *1348-1410: "Jaume d'Aragó i Roger de Llúria en la derrota de Sicília de la batalla del Cap d'Orlando de l'any 1299", Crònica Figurata di Giovanni Villani. [© Biblioteca Apostolica Vaticana, Manuscript - Chig.L.VIII.296, fol 160v]*.
    6. *1348-1410: Sense descripció, Crònica Figurata di Giovanni Villani, [© Biblioteca Apostolica Vaticana, Manuscript - Chig.L.VIII.296, fol 229v]*.
    7. *1367: Pizzigano's Chart, Domenico i Francesco Pizzigani, [© Biblioteca Palatina, Parma, BP, ms. Parm. 1612]*.
    8. *1375: Atles Català, Abraham Cresques, [© Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Espagnol 30]*.
    9. *1413: Carte marine de l'océan Atlantique ... Mecià de Viladestes, [© Bibliothèque national de France, Rés. Ge. AA566]*.
    10. *1400-50: Plat de Ceràmica, [© The Trustees of the British Museum, Museum number, G.517]*.
    11. *1457c: Flota d'Alfons el Magnànim, Hesperis, Basinio de Parma i Giovanni di Bartolo, [© Bibliothèque nationale de France. Ms-630, foli 15v]*.
    12. *1457c: Combat a l'entorn de Piombino, Hesperis, Basinio de Parma i Giovanni di Bartolo, Giovanni di Bartolo Bettini da Fano, (dibuixant), [© Bibliothèque nationale de France. Ms-630, foli 26r]*.
    13. *1457c: Asedi a la Torre de Vada, Hesperis, Basinio de Parma i Giovanni di Bartolo, [© Bibliothèque nationale de France. Ms-630, foli 112v]*.
    14. *1457c: Destrucció de la Torre de Vada, Hesperis, Basinio de Parma i Giovanni di Bartolo, [© Bibliothèque nationale de France. Ms-630, foli 113r]*.
    16. *1457-68: La flota d'Alfons, Giovanni di Bartolo Bettini da Fano, [© Bodleian Library MS. Canon. Class. Lat. 81, 16v] 1457-68: Lluites al voltant de Populonia, Giovanni di Bartolo Bettini da Fano, [© Bodleian Library MS. Canon. Class. Lat. 81, 27r]*.
    17. *1457-68: Fi del setge, l'exèrcit de Sigismondo, Giovanni di Bartolo Bettini da Fano, [© Bodleian Library MS. Canon. Class. Lat. 81, 27v]*.
    18. *1457-68: Desembarcament de l'exèrcit d'Alfons, , Giovanni di Bartolo Bettini da Fano, [© Bodleian Library MS. Canon. Class. Lat. 81, 100v]*.
    19. *1457-68: Setge de la torre de Vada, Giovanni di Bartolo Bettini da Fano, [©*

Bodleian Library MS. Canon. Class. Lat. 81, 123r].

20. *1472: Tavola Strozzi, Francesco Roselli, [© Museo di San Martino, Napoli].*
21. *1483-84: Nau catalana al port de Rodes, Rhodes a la "Peregrinatio in terram Sanctam, [© The Smithsonian's National Museum of Natural History and National Museum of American History, ID: 93-8642].*
22. *1486: Nau catalana al port de Rodes, Rhodes a la "Peregrinatio in terram Sanctam, [© Biblioteca Universitaria de Barcelona, 07-INC-175, fol. 48] i a la [© Biblioteque National de France RES-O2F-22].*
23. *1492: Globus de Martin Behaims, [© Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg BBEH008].*
24. *1494: Edició «De Insulis nuper in mari Indico repertis», Universitat alemanya de Mannheim, . [© Lilly Library call number: Basel, 1494 DP302.G58 V3].*
25. *1498c: Crònica della Napoli aragonesa, Melchiorre Ferraiolo, [© Morgan Library & Museum, Nova York, del manuscrit MS M.801,fol. 116v i 117r].*
26. *Finals XV Inicis del XVI: La caiguda de Constantinople, [@ Col·lecció privada]*
27. *XV: Un vaixell enmig del mar ple de peixos, Filippo Calandri, [© Biblioteca Riccardiana de Florencia. Ms. Ricc. 2669, c., fol. 103r].*
28. *XV: Una galera amb tres veles, Filippo Calandri, [© Biblioteca Riccardiana de Florencia. Ms. Ricc. 2669, c., fol. 107v].*
29. *XV: Quinze franciscans s'uneixen a quinze camaldolesos en la mateixa barca cap a Jerusalem, Filippo Calandri, [© Biblioteca Riccardiana de Florencia. Ms. Ricc. 2669, c., fol. 115v].*
30. *1500-25: Taula amb Santa Eulàlia i Santa Madrona, Joan Martines, [© Monestir Santa Maria de Sixena, Museu Diocesà de Lleida].*
31. *1502: Llibre del Consolat del Mar, Compendi del dret marítim a la Mediterrània. 1320-1330. Edició 1502 de Barcelona.*
32. *1513-15: Triunfo del emperador Maximialiano, Albrecht Altdorfer, [© Biblioteca Nacional de España, pàg. 119].*
33. *1525: Chart of the Mediterranean, Black Sea and Western Europe. Jacopo Russo, [© British Library, Add. 31318-B].*
34. *1525: Jacopo Russo, Atlante Nautico, [© Biblioteca Nazionale Centrale di Roma, BNCR Carte nautiche 8_0005].*
35. *1527: World Map, Vesconte Maggiolo, [© Biblioteca Ambrosiana, Milan, Italy].*
36. *1531-36: Retaule de la Verge dels navegants, Alejo Fernández, [© Alcazar de Sevilla].*
37. *1542: Batalla d'Alger, Cornelis Anthonisz, [© Rijsmuseum, RP-P-1932-123].*
38. *1544: El gran Mapa de Amsterdam, Anthonisz Cornelis, [© Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, GE DD-2763].*
39. *1544: Jonh Cabot, Printed map of the world, [© Bibliothèque National de France, GE AA-582 (RES)].*
40. *1545c: North and South America, Antonio Pereira, [© Jonh Carter Brown Library and Brown University, Call Number: Codex Z 5 / 1-SIZE, Record Number:67-485-1].*
41. *1546-50: (4 imatges) The emperor mustering his troops at Barcelona, The*

Landing off the cape of Cartago , El setge a la Goleta, La ciguda de la Goleta, Jan Cornelisz Vermeyen i Willem Pannemaker, [© Kunsthistorisches Museum Wien, Gemäldegalerie, 2043, GG_2038_VIS 39/41/43].

42. *1547: Terra Java, (east coast of Australia?), Nicolas Vallard, [© Henry E. Huntington Library, HM 29, f.1]*.
43. *1548: Manuel de pilotage à l'usage des pilotes bretons, Guillaume Brouscon, [© Bibliotheque National de France, manuscrits francais 25374, fol.29v]*.
44. *1551: Sancho Gutierrez: Mapa del Océano Atlántico, [© Österreichische Nationalbibliothek, E 11.733-36-D POR MAG]*.
45. *1554-59: Queen Mary Atlas, Diogo Homem, [© The British Library, Ms. Add. 5415 A, fol. 20r]*.
46. *1555: Mar de la India Orientale, Cosmographie Universelle, Guillaume Le Testu, [© Vicennes, Service Historique de la Defense, D1z14_03_515, 27v]*.
47. *1555: Terra Australe, Cosmographie Universelle, Guillaume Le Testu, [© Vicennes, Service Historique de la Defense, D1z14_03_535, 35v]*.
48. *1555: Cap de Bona Esperança, Cosmographie Universelle, Guillaume Le Testu, [© Vicennes, Service Historique de la Defense, D1z14_03_531, 37v]*.
49. *1555: Estret de Magallanes, Cosmographie Universelle, Guillaume Le Testu, [© Vicennes, Service Historique de la Defense, D1z14_03_531, 40v]*.
50. *1558c: Batalla naval en el port de Nàpols, Pieter Brueguel el vell, [© Galería Doria Pamphilj en Roma]*.
51. *1559: Portolan atlas… , Joan Oliva, [© Library of Congress Geography and Map Division, G1059 .O4 1590]*.
52. *1559: Americae, Theodore de Bry, [© Bibliothèque Nationale de France, GE FF 8185 RES]*.
53. *1559c: Chart of the Mediterranean and Black Sea, Giorgio Sideri Calapoda de Candia, [© Museo Correr, Cl. XLIVa n. 0033]*.
54. *1562: Carte de la Isole de Creta, Giorgio Sideri Calapoda de Candia, [© Museo Correr, Cl. XLIVa n. 0009, file 102280]*.
55. *1564-77: Còdex Florentino, [© BNCF-Biblioteca Nazionale Centrale Firenze, Ms. Med. Pal. 220, c. 415v]*.
56. *1568: Atlas, Fernão Vaz Dourado, [© Biblioteca Naciona, Madrid / Fundación Casa de Alba Madrid, A-10108, mapa nº 11]*.
57. *1568: Fernão Vaz Dourado (Atlas), , [© Biblioteca Naciona, Madrid / Fundación Casa de Alba Madrid, A-10108, mapa nº 14]*.
58. *1570: Atlas Portulano, Joan Martines, [© Biblioteca Nacional Digital Hispànica, GMG/103, full nº6]*.
59. *1571-85: La batalla de Lepant, Cambiaso de Luca, [© Monasterio de El Escorial]*.
60. *1572: Còdex Misantla, [© Museu d'Antropologia de Xalapa]*.
61. *1578c: El Papa Pius V i la batalla de Lepant, Il·lustració del llibre "Vida dels Sants ", Stradanus, [© Editor Firmin Didot]*.
62. *1578: Northwestern coast of South America and Central America, Joan Martines, [© Huntington Library, San Marino, USA, HM 33, fol 5]*.

63. *1578: Southern South America, including Straits of Magellan with Tierra del Fuego as an Antartic continent.Joan Martines, Portolan Atlas, [© Huntington Library, San Marino, USA, HM 33, fol 6].*
64. *1578: Ayuda a Ceuta, [© Palacio del Marqués de Santa Cruz, Ciudad Real, España].*
65. *1580-83: Ancona, Ignazio Danti, [© Galleria delle carte geografiche].*
66. *1580-83: Genova, Ignazio Danti, [© Galleria delle carte geografiche].*
67. *1579-81: Códice Duran, Diego Durán, [© Biblioteca Nacional de España, Madrid].*
68. *1580: La conquesta de Lisboa per l'almirall Alvaro Bazan, [© Palacio del Marqués de Santa, Sala de Portugal, Cruz, Viso del Marqués, Ciudad Real, España].*
69. *1580: Chart of the west coast of Africa from the Strait of Gibraltar to Cape Vert, Joan Riczo Oliva, [© Real Biblioteca de Madrid, MS 1271, 14v-15r].*
70. *1580: Chart of the Caribbean Sea and north coast of South America, Joan Riczo Oliva, [© Real Biblioteca de Madrid, MS 1271, 15v-16r].*
71. *1580: Chart of the southwest coast of Africa, Joan Riczo Oliva, [© Real Biblioteca de Madrid, MS 1271, 19v-20r].*
72. *1580c: La Batalla d'Alger (1540), Ecole Anversoise, [© Sotheby's, Private Colection].*
73. *1580c Naufragi dels vaixells cristians de Carles V a la badia d'Alger, [© Sotheby's, Private Colection, NUM 4 RES 820, page 58].*
74. *1582: Arribada del duc d'Anjou, en vaixell, a Anvers, Pierre Loyseleur i Hans Vredeman De Vries, [© Bibliothèque de l'Institut National d'Histoire de l'Art, NUM 4 RES 820, page 58].*
75. *1583: Chart of the Gulf of Biscay and western coast of France, Jacques Vaulx, [© Bibliothèque nationale de France, [Français 150].*
76. *1583: Batalla de la Illa terceira, Desembarcament de les tropes hispàniques a la illa Terceira, Niccolò Granello, [© Monasterio del Escorial, Madrid, Sala de las Batallas].*
77. *1584: Arribada del duc d'Anjou, en vaixell, a Anvers, 1582, on va ser rebut per una andanada, Crispin van den Broeck & Adam de Bruyn, [© British Library, C.22.c.12., page 20].*
78. *1588: Elizabeth I and the Spanish Armada, Nicholas Hilliard, [© Society of Apothecaries].*
79. *1588-1600: English Ships and the Spanish Armada, anònim, [© National Maritime Museum, Greenwich, London, BHC0262].*
80. *1589: Maris pacifici, Abraham Ortelius (Flamenc), [© Jonh Carter Brown Library and Brown University, Call Number: Z 077 1598 1 / 3-SIZE, Record Number:6009-2]].*
81. *1590c: Pla de fortificació isabelí (anglès) per defensar-se de l'armada espanyola a la costa de Flandes durant la guerra anglo-espanyola, [© Biblioteca Nazionale Centrale Vittorio Emanuelle II].*
82. *1592c: Chart of the south coast of England, Lucas Janszoon Waghenaer, [©*

Beinecke Rare Book and Manuscript Library, MS 564].

83. *1596: chart of the Southern Atlantic in Jan Huygan van Linschotten's "Itinerarium., Arnoldus Florentinus Van Langren (holandès), [© Biblioteca Nacional de Portugal, ELZ. 275]*.
84. *1596: Atlas Portulano, Joan Oliva, Representacion de un mapamundi sobre un galeon y un puerto, [© Servicio Geografico del Ejercito, Madrid, Spain, AT_013]*.
85. *XVII: Mapa de América, atribuit a Theodor de Bry. [© Museo Histórico Nacional, Colección de Pintura y Estampas, n.o inv. 2011-38616]*.
86. *1501-1600: Port de Barcelona, Libro de armas y blasones de diversos linajes y retratos, [© Biblioteca Nacional de España, Mss_001196_0256 fol, 242]*.
87. *XVI: La captura de Tunisia 1535, Flemish School, 16th Century, [© Col·lecció Particular]*.
88. *Planta de las salinas de Araya y costa hasta Cumaná, a Veneçuela, [© MINISTERIO DE CULTURA, Archivo General de Indias, ES.41091.AGI/1.16418.30//MP-VENEZUELA, 9]*.
89. *1600c: The Spanish Armada off the south coast of England, autor desconegut, [© Private Collection, Hulton Fine Art Collection, id. 2628856]*.
90. *1601: Historia General de los Hechos de los Castellanos en las islas i tierra firme del mar océano, Antonio de Herrera y Tordesillas, [© Archivo General de Indias, Sevilla, id: L.A.S. XVII-21/1 y /2]*.
91. *1603: Combat a l'illa de Mactan entre els indígenes i els mariners espanyols, en què va morir Fernando de Magallanes, Anònima Alemany, [© Col·lecció Privada]*.
92. *1603: Combat a l'illa de Mactan entre els indígenes i els mariners espanyols, en què va morir Fernando de Magallanes, Anònima Alemany, [© Col·lecció Privada]*.
93. *1606: Amèrica Meridionalis, Jacodus Hondius [© Biblioteca Nacional de Brasil]*.
94. *1607: The Battle of Gibraltar entre el holandesos i els espanyols, Claes Jansz. Visscher (II), after David Vinckboons, [© Amsterdam, Rijksmuseum, inv. RP-P-OB-77.989]*.
95. *1610: Hispaniae Nova Describtio, De Integro Multis In Locis, Secundum Hydrographicas Desc. Emendata, Henricus Hondius / Petrus Kaerius, [© Barry Lawrence Ruderman]*.
96. *1613: Joiosa Entrada del rei Felip III a Lisboa l'any 1618, Anònim, [© Castell de Schloss Weilburg, Bad Homburg, Staatliche Schlösser und Gärten Hessen, Alemanya, inv. 1.1.160]*.
97. *1613: Embarcament de Moriscos en el Grau de Vinaròs, Pere Oromig i Francisco Peralta, [© Col·lecció Fundació Bancaja, València]*.
98. *1613: Expulsió dels Moriscos al Port de Dènia. Embarcament de Moriscos en el Grau de Dènia, Vicente Mestro, [© Col·lecció Fundació Bancaja, València]*.
99. *1613: Desembarcament dels Moriscos en el port d'Oran, Vicente Mestro, [© Col·lecció Fundació Bancaja, València]*.
100. *1616: Embarcament de Moriscos en el Grau de València, Pere Oromig, [©*

Col·lecció Fundació Bancaja, València].

101. *1614: Estret de Magallanes, Joan Oliva, [© Fundació Bartomeu March Servera, Vuitè mapa de l'obra].*
102. *1614: Veneçuela i Brasil, Joan Oliva, [© Fundació Bartomeu March Servera, Novè mapa de l'obra].*
103. *1614: El Labrador, Joan Oliva, [© Fundació Bartomeu March, Onzè mapa de l'obra].*
104. *1617: Vista panoràmica de Sevilla, Simon Wynhoutsz de Vries (Simon Frisius, holandès), [© British Library, Shelfmark: Cartographic Items Maps K.Top.72.16.].*
105. *1618 (1-SI): Lucas de Qurios, [© Descripción Corographica de las provincias del Pirú, Chile, nuevo Reyno y Tierra Firme, Real Biblioteca de Palacio, ARCH1/CART/46 (2)].*
106. *1620c: Portolan Atlas, Agustin Roussin, [© Boston Public Library, call #: G1059 .R6 1620x, full 3].*
107. *1620-5: L'Armada espanyola davant de la costa anglesa, Cornelis Claesz. van Wieringen, [© Rijksmuseum Amsterdam, SK-A-1629].*
108. *1628: La Santa Maria, Andries Van Eertvelt, [© National Maritime Museum, Greenwich, BHC0753].*
109. *1629: Batalla entre barcos holandeses y españoles en el Haarlemmermeer (26 May 1573), Hendrick Cornelisz Vroom (flamenc), [© Rijksmuseum. Amsterdam, SK-A-602].*
110. *1632: Pascal Roiz (portugués), Chart of the Atlantic, Eastern Pacific and western Indian Oceans, [© Library of Congress, G9111.P5 1633 .R7, Vellum 16].*
111. *1632: Batalla de Lepant, Tommaso Dolabella, [© Castell de Wawel, Cracovia].*
112. *1632: Descripciones geográphicas e hydrográphicas de muchas tierras y mares del Norte y Sur en las Indias, en especial del descubrimiento del Reino de la California echo con trabajo e industria por el capitán y cabo Nicolás de Cardona... dirigidas al Exmo. D. Gaspar de Guzmán, Conde de Olivares, Nicolas de Cardona, [© Colecciones de Biblioteca Nacional de España [BNE]] Madrid, España Ms. 2468].*
113. *1634: Finisterre, Atlas Planeta Rey, La Descripción de España y de las costes y puertos de sus reinos de Pedro Teixeira Alvernas, [© Biblioteca Nacional de Madrid, British Library y Biblioteca Nacional de Viena, pàgina 44].*
114. *1634: Sagres, Atlas Planeta Rey, La Descripción de España y de las costes y puertos de sus reinos de Pedro Teixeira Alvernas, [© Biblioteca Nacional de Madrid, British Library y Biblioteca Nacional de Viena, pàgina 67].*
115. *1634: Estret de Gibraltar, Atlas Planeta Rey, La Descripción de España y de las costes y puertos de sus reinos de Pedro Teixeira Alvernas, [© Biblioteca Nacional de Madrid, British Library y Biblioteca Nacional de Viena, pàgina 77].*
116. *1634: Ceuta, Atlas Planeta Rey, La Descripción de España y de las costes y puertos de sus reinos de Pedro Teixeira Alvernas, [© Biblioteca Nacional de Madrid, British Library y Biblioteca Nacional de Viena, pàgina 78].*
117. *1634: Alacant, Atlas Planeta Rey, La Descripción de España y de las costes y*

puertos de sus reinos de Pedro Teixeira Alvernas, [© Biblioteca Nacional de Madrid, British Library y Biblioteca Nacional de Viena, pàgina 90].

118. *1634: Barcelona, Atlas Planeta Rey, La Descripción de España y de las costes y puertos de sus reinos de Pedro Teixeira Alvernas, [© Biblioteca Nacional de Madrid, British Library, Biblioteca Nacional de Viena, pàgina 96]*.
119. *1644: Port de l'Habana, [© BNCF-Biblioteca Nazionale Centrale Firenze Med. Palat. Ms. 57, cc. 159v-160]*.
120. *1645: Historia de los movimientos y separación de Cataluña y de la guerra entre la Magestad Católica Don Felipe el Cuarto, rey de Castilla y Aragón, y la Deputación General de aquel Principado, Francisco Manuel de Melo, [© Biblioteca Episcopal de Vic, Ms. 180. Inv. 7086]*.
121. *1648: Carta de l'Illa de Malta, Honoré Boyer, [© Bibliotheque National de France. GE DD-7691 (RES)]*.
122. *1650c: Americae nova Tabula, Guilejelmo Blaeuw, [© Biblioteca Digital Hispànica]*.
123. *1663: Atlante Nautico-Portolani, I Carta del Mediterraneo, Jean-François Roussin, [© Museo Correr, Cl. XLIVa n. 0024, file 102533]*.
124. *1675: Plafons de la Batalla de Lepant, Llorenç Pasoles, [© Capella del Roser, Valls, Alt Camp, Catalunya], (Hi ha una còpia en el Museu Marítim de Barcelona)*
125. *1675-78: Giovanni Coli e Filippo Gherardi, storie della battaglia di lepanto, [© Galleria Colonna, Roma]*.
126. *1690-1720: Victoria de Lepanto, anònim, [© Museo Histórico Nacional, Santiago de Chile, Chile. Antigament a la Col·lecció Risopatrón del Museu de Santa Lucia, Item 3330B]*.
127. *XVII (2ª meitat) L'arribada de Ferran Cortés i la seva tropa a la ciutat de Veracruz, [© The Library of Congres, Jay I. Kislak Collection Rare Book and Special Collections Division (91)]*.
128. *XVII (2ª meitat) La Captura de Tenochtitlán, [© The Library of Congress, Jay I. Kislak Collection Rare Book and Special Collections Division (96)]*.
129. *XVII: Vista de la ciutat de Palma i l'esquadra de l'emperador Carles, que visità la ciutat el 1541 en trànsit cap a Alger, Miquel Bestard, [© Col·lecció Quint-Safortesa, Son Berga]*.
130. *XVII: Miquel Bestard (còpia), [© Museu de Lluc]*.
131. *XVII: Miquel Bestard (còpia), [© Col·lecció Particular]*.
132. *XVII: Miquel Bastard (atribuït), [© Església de Sant Francesc de Palma]*.
133. *XVII: Icona de l'església de Ioannis Chrysostomos de la illa de Kímolos a Grecia, [© Museu Bizantí i Cristià d'Atenes, Grècia, BXM 11598]*.
134. *1733-1744: Conquesta de Tunis, La flota aliada es reuneix a Barcelona, Rèplica del Tapís original de Jan Cornelisz Vermeyen (disseny) i Willem de Pannemaker (realització), (1546-50), [© Sala dels Tapissos, Reial Alcázar de Sevilla]*.
135. *1734: Mapa de las Yslas Philipines, Pedro Murillo Velarde (Jesuïta), [© Biblioteca Digital Hispànica, bdh0000248152]*.
136. *1744: Mapa de las Yslas Philipines, Pedro Murillo Velarde (Jesuïta), [© Bibliothèque nationale de France, GED-7670(RES)]*.

137. *1744: Mapa de las Yslas Philipines, Pedro Murillo Velarde (Jesuïta), [© Museo Naval de Madrid]*.
138. *XVIII: England's Glory. Barcelona taken by the Confederate Fleet and Army. October, 20, 1705. Land forces uder the Command of Peterborough Datació: vista del setge austriacista del 1705, amb representació de la batalla naval davant al baluard de les Drassanes, [© British Library, London. Original title: Número de registre: MHC4273]*.
139. *XVIII: Embarcament de Carles III a Nàpols (fragment). en el vaixell Fènix per anar a la cort de Madrid (1759), Antonio Yoli (napolità), [© Museo del Prado, Madrid, sala 21, nº 232]*.
140. *1872-96: Mosaic de la Batalla de Lepant, Carlos Lameire, [© Basilique Notre-Dame de Fourvière, France]*.
141. *1887: El Papa Pius V i la batalla de Lepant, Il·lustració del llibre "Vida dels Sants ", Antonio Michele Ghislieri, [© Editor Firmin Didot]*.
142. *1893: "The First Voyage", chromolithograph by L. Prang & Co., published by The Prang Educational Co., Boston, 1894.*
143. *1929: Sala de "las Bóvedas o de las Fiestas" del Real Alcázar de Sevilla Gustavo Bacarisas.*

4. EL SENYAL CATALÀ EN ELS ESCUTS I BANDERES DE POSESSIÓ CATALANES EN ELS TERRITORIS AMERICANS *(99 MAPES CARTOGRAFICS)* (Per data de creació. ***En negreta i en vermell, mapes amb el senyal heràldic català censurat, repintat, retocat i/o adulterat***).

1. *1502: Mapa de "Cantino", anònim português, [© Biblioteca Estense Universitaria, Modena, C.G.A.2]*.
2. *1504: Chart of the Atlantic and Indian Oceans, Vesconte Maggiolo, [© Biblioteca Comunale Federiciana, Fano]*.
3. ***1516: Portolan world chart, from eastern coasts of America to India, Vesconte Maggiolo, [© Huntington Library, San Marino, California, HM 427].***
4. *1519: Carta Kunstman IV, Pedro i Jorge Reinel, [© Bibliothèque Nationale de France, CLP GE AA 564 RES]*.
5. *1519: Atles Miller, Lopo Homen, [© Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, GE AA-640 (RES)]*.
6. *1529: Golf de Mèxic, Girolamo da Verrazano, [© BAV - Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 950713.*
7. *1529c: World map, Girolamo da Verrazzano, [© National Maritime Museum, Greenwich, London, G201:1/15]*.
8. *1535: Carta del Atlántico Norte, Jorge Reinel. [© National Maritime Museum, Greenwich, London , G213:2/4]*.
9. *1537: Chart of the southeastern coast of North America, Gaspar Viegas, [© Biblioteca Riccardiana, Entenze, Ricc. 1813]*.
10. *1537: Chart of the Gulf of Mexico with Cuba and La Hispaniola, Gaspar Viegas, [© Biblioteca Riccardiana, Entenze, Ricc. 1813]*.
11. *1537: Chart of the northwest coast of South America, Gaspar Viegas, [© Biblioteca Riccardiana, Entenze, Ricc. 1813]*.
12. *1537: Chart of the eastern Caribbean Sea, Gaspar Viegas, [© Biblioteca Riccardiana, Entenze, Ricc. 1813]*.
13. *1537: Chart of the eastern Caribbean Sea, Gaspar Viegas, [© Biblioteca Riccardiana, Entenze, Ricc. 1813]*.
14. *1537: Chart of northeast coast of Brazil, Gaspar Viegas, [© Biblioteca Riccardiana, Entenze, Ricc. 1813]*.
15. *1537: Chart of the southeast coast of South America, from Rio de la Plata to the Strait of Magellan, Gaspar Viegas, [© Biblioteca Riccardiana, Entenze, Ricc. 1813]*.
16. ***1537c: Chart of the eastern coast of North America from Floria to Philadelphia, Gaspar Viegas, [© Archivio di Stato di Firenze, CN 17].***
17. ***1537c Chart of the Caribbean Sea and Gulf of Mexico, Gaspar Viegas, [© Archivio di Stato di Firenze, CN 17].***
18. ***1537c: Chart of the eastern coast of South Americ, Gaspar Viegas, [© Archivio di Stato di Firenze, CN 17].***
19. ***1537c: Chart of the eastern coast of North America from Floria to Philadelphia, Gaspar Viegas, [© Archivio di Stato di Firenze, CN 17].***
20. *1541: Weltkarte, Handzeichnung, auf Pergament, Nicolas Desliens, [© Dresden,*

Sächsische Landesbibliothek, SLUB/KS A19883].

21. *1543: Chart of the Atlantic and Indian Oceans Guillaume Brouscon, [© Library Henry E.Huntington, California, HM 46 Binding].*
22. ***1545c –Fragment of a chart with the western Mediterranean, Antonio Pereira, [© Arquivo e Memória do Município de Viana do Castelo 5.A5.3.2].***
23. *1545c: North and South America, Antonio Pereira, [Jonh Carter Brown Library and Brown University, Call Number: Codex Z 5 / 1-SIZE, Record Num.:67-485-1]*
24. *1550: Nautical planisphere, Anònim, [© Biblioteca Vallicelliana, Roma, Invent. Gen. 103].*
25. *1550: Portuguese portolan of the Atlantic, Anònim português, [© Bodleian Library, Oxford, Filmstrip Roll 194B, frame 4].*
26. *1550: Carte nautique portugaise de l'Océan Atlantique, Jorge Reinel, [© Bibliothèque National de France [GE B-1148 (RES)].*
27. ***1550c: Chart of the Atlantic Ocean, Anònim, [© Royal Geographical Society MR Portolan Chart 49].***
28. *1554: Planisferio, Lopo Homem Reineis, [© Instituto e Museo di Storia della Scienza, (call SDA 037)].*
29. *1550-60: Carib, Anònim português, [© National Maritime Museum, Greenwich, London F1541, P/14(13r) i F1540, P/14(12v)].*
30. *1550-60: Brasil i Argentina i Uruguai, Anònim português, [© National Maritime Museum, Greenwich, London, F1538, P/14(11v) i F1539, P/14(12r)].*
31. ***1550-1560: Colòmbia i l'estret de Magallanes, Anònim, [© National Maritime Museum, Greenwich, London, F1542, P/14(13v) // F1537, P/14(11r)].***
32. *1555: "Cosmographie universelle selon les navigateurs tant anciens que modernes", per Guillaume le Testu, [© Service Historique de la Defense, Manuscrit 607, D1z14_03_549].*
33. *1556: Mappemonde en deux hémisphères Guillaume Le Testu, [© Service historique de l'Armée de terre - 03_555].*
34. *1558: Chart of the coast-lines of part of Europe, Africa, and America, Sebastiao Lopes, [©, British Museum, Add. 27303].*
35. *1558: Mèxic, Diogo homem, [© Bibliothèque nationale de France, CPL GE C 5086 RES Feuille 8].*
36. *1560c Chart of the east coast of North America, from Newfoundland to the Caribbean Sea Bartolomeu Velho.*
37. *1560c: Fragments of a chart with part of the north coast of South and Central America, Bartolomeu Velho, [© Rye Museum, England, Barry Lawrence Ruderman Antique Maps].*
38. *1561: Chart of South America and part of North America, Bartolomeu Velho, [© Istituto e Museo di Storia della Scienza, Call DIA sez 07/ id. 20152].*
39. *1561: Nautical map. Caribbean Sea. Cuba. Florida. Northern South America, Diogo Homem, [© Hill Museum & Manuscript Library, Codex Vindobonensis Palatinus 335, folio 2].*
40. *1563: Chart of the north Atlantic Ocean. Lázaro Luís. [© Codice da Academia das Ciências, Lisboa].*

41. *1563: Chart of South America with the Strait of Magalhães. Lázaro Luís. [© Codice da Academia das Ciências, Lisboa].*
42. *1563: Chart of the south Atlantic Ocean. Lázaro Luís. [© Codice da Academia das Ciências, Lisboa].*
43. *1563: Chart of the south Caribbean Sea and the northern coast of South America. Lázaro Luís. [© Codice da Academia das Ciências, Lisboa].*
44. ***1563: Chart of the Caribbean Sea. Lazaro Luís, [© Academia das Ciências de Lisboa, MS-14-1].***
45. *1565: Portolan chart of the Pacific coast from Guatemala to northern Peru with the Galapagos Islands, Anònim, [© Library of Congress Geography and Map Division (72), G4802.C6P5 1565 .P6 Vault: Vellum 9].*
46. ***1565: Chart of the western coast of Central America, with California, Sebastião Lopes, [© Library of Congress, VAULT oversize Ayer MS map 26, fol. 20b].***
47. ***1565: Chart of the western coast of Central and South America, Sebastião Lopes, [© Library of Congress, VAULT oversize Ayer MS map 26, fol. 21a].***
48. ***1565: Chart of the southeastern part of South America, Sebastião Lopes, [© Library of Congress, VAULT oversize Ayer MS map 26, fol. 22b].***
49. ***1565: Chart of Central America, Sebastião Lopes, [© Library of Congress, VAULT oversize Ayer MS map 26, fol. 23a].***
50. ***1565: Chart of the north coast of south America, Sebastião Lopes, [© Library of Congress, VAULT oversize Ayer MS map 26, fol. 23b].***
51. *1566: Nautical planisphere, Nicolas Desliens, [© Bibliotheque National de France. GED-7895 (RES)].*
52. *1567: Chart of the Atlantic and western Indian Oceans. Nicolas Desliens,, [© National Maritime Museum, Greenwich, London [G201:1/51].*
53. *1568: Mundus Movus, Diogo Homen, [© Sächsische Landesbibliothek, Dresden Mscr. Dresd.F.59a].*
54. *1570c: Chart of the Atlantic and Western Indian Oceans, Sebastiao Lopes, [© Biblioteca do Palácio Ducal do Duque de Bragança, BDM 2 Ms LXXIII].*
55. ***1570: Carta Atlàntica, Domingos Teixeira, [© Bodleian Library, Universitat de d'Oxford, Anglaterra, MS. K1 (110)].***
56. *1573: Nautical planisphere, Domingos Teixeira, [© Bibliothèque Nationale de France, CPL GE SH ARCH 3].*
57. *1575: Portulan de la Méditerranée, des côtes de Portugal, Espagne, France, Pays-Bas, Allemagne, Angleterre, d'Afrique, Arabie, Inde, Chine, Iles de la Sonde, etc., et de l'Amérique du Nord et du Sud, Angelus, [© Bibliothèque nationale de France, Français 9669, Feuille 10v-11r i 9v-10r].*
58. ***1575-80: Portolan Chart of Western Europe, Dierick Vijt, [© En possessió de la família von Maldeghem, Subasten a [© Christies].***
59. ***1580: Nord-est d'Amèrica del Sud, [© Huntington Library, Bartomeu Olives, San Marino USA, ref. HM 32 f.2].***
60. ***1580: Índies Occidentals, Amèrica Central, part de Mèxic i Amèrica del Sud, Bartomeu Olives, [© Huntington Library, San Marino USA, ref. HM 32 f.3].***
60. ***1580: Terranova i costa veïna, Bartomeu Olives, [© Huntington Library, San***

Marino USA, ref. HM 32 f.4].

61. ***1583: Portolan Atlas, Sebastião Lopes, [© Bibliothèque nationale de France, París, CPL GE SH ARCH 38].***
62. *1584: Carte des côtes de l'Amérique du nord, de l'Amérique centrale et d'une partie de l'Amérique du sud, Jacques de Vaulx, [© Bibliothèque nationale de France, [Ge C 4052 Rés]].*
63. ***1585: Coastal charts of Perú from the School of Luís Teixeira, [© Hispanic Society of America, LC Control: 93684526, fol. 10].***
64. ***1585: Coastal charts of the Americas and west Africa from the School of Luís Teixeira, [© Hispanic Society of America, LC Control: 93684526, fol. 11].***
65. ***1585: Coastal charts of the Americas and west Africa from the School of Luís Teixeira, [© Hispanic Society of America, LC Control: 93684526, fol. 12].***
66. *1585c: "Coastal Charts of the Americas and West Africa", from the School of Luís Teixeira, [© Hispanic Society of America, plate XV, ff.28v-29].*
67. ***1585c: Carta nautica dell'Atlantico, con parte delle Americhe, dell'Africa e dell'Europa della fine del secolo XVI, Luís Teixeira, [© Bibliothèque Nazionale Centrale de Firenze, Port. 27].***
68. *1589: Route of Drake's Voyage, Baptista Boazio. [© Library of Congress, Washington Rare Book and Special Collections Division (112)].*
69. *1590c: Chart of America Central, Bartolomeu Lasso, [© Maritiem Museum Rotterdam WAE898 A to H].*
70. *1596: Carta de la parte oriental de América del Norte, Golfo ele Méjico, Antillas y porción septentrional de América del Sur, Joan Oliva, [© Servicio Geografico del ejercito, Madrid, Espanya, M-1a-12-8].*
71. *1592: Map of Caribbean, Hercules O'Doria, [© Jonh Carter Brown Library and Brown University, Call Number:Codex Z 5 / 1-SIZE, Record Number:67-485-1]*
72. *1599: Carte de l'Océan Atlantique Nord, Jan Dirckx, [© Bibliothèque National de France, GE SH ARCH 4].*
73. ***XVI: Carte marine, fragment d'une carte nautique représentant les côtes de l'Amérique centrale et de l'Amérique du sud sur l'Océan Atlantique et sur l'Océan Pacifique, Luis Teixeira, [© Bibliothèque National de France [GE D 20353 RES].***
74. ***1600: Carta Atlantico Norte e Sul, Luís Teixeira, [© Museu de Marinha, Lisboa, Atles K3].***
75. *1600: America Centrale e i Caribi, Joan Oliva, [© Biblioteca Virtual de Defensa, fol.3r].*
76. *1613: Carte de l'Océan Atlantique, Pierre Vaulx, [© Bibliothèque Nationale de France, CPL GE SH ARCH 6].*
77. *1614: Estret de Magallanes, Joan Oliva, © Fundació Bartomeu March Servera, [Vuitè mapa de l'obra].*
78. *1614: Veneçuela i Brasil, Joan Oliva, © Fundació Bartomeu March Servera, [Novè mapa de l'obra].*
79. *1614: El Labrador, Joan Oliva, [© Fundació Bartomeu March, Onzè mapa de l'obra].*

80. ***1618: Carte de l'Océan Atlantique, de la Mer Méditerranée, d'une partie de l'Océan Indien et de l'Océan Pacifique, Domingos Sanchez, [© Bibliothèque National de France, CPL GE AA 568 RES].***
81. ***1623: Puertos y Rutas del mundo, Antonio Sanches, [© British Library, MSS.22874].***
82. ***1625: Carte de l'Océan Atlantique, Jean Dupont de Dieppe, [© Bibliothèque Nationale France, GE SH ARCH 9].***
83. ***1630: Southern South America, Anònim, [© Henry E. Huntington Library, HM 39, foli 31v-32].***
84. ***1630: East coast of South America, Anònim, [© Henry E. Huntington Library, HM 39, foli 37v-38].***
85. ***1630: East coast of North America and West Indies, Anònim, [© Henry E. Huntington Library, HM 39, foli 40v-41].***
86. ***1630: North coast of South America, east coast of North America and West Indies, Anònim, [© Henry E. Huntington Library, HM 39, foli 43v-44].***
87. ***1630: Southern portion of west coast of Mexico and Central America, Anònim, [© Henry E. Huntington Library, HM 39, foli 76v-77].***
88. *1631: Capitania de Ilheus, João Teixeira Albernas o velho, [© Arquivo do Ministério das Relações Exteriores de Brasil, BR DFMRE RIO-MAP-MCAR-6688 fol. 20].*
89. ***1633: A portolan chart of the Atlantic Ocean and adjacent Continents, Pascoal Roiz, [© Library of Congress, G9111.P5 1633 .R7 Oversize Vault Drawer : Vellum Chart 16 Vault].***
90. ***1640: Portulano de João Teixeira Albernaz, João Teixeira Albernaz I, [© Arquivos Nacionais Torre do Tombo, PT-TT-CRT 198].***
91. *1644: Port de l'Habana, anònim, [© BNCF-Biblioteca Nazionale Centrale Firenze Med. Palat. Ms. 57, cc. 159v-160].*
92. *1644: Puerto Rico, anònim [© BNCF-Biblioteca Nazionale Centrale Firenze Med. Palat. MS. 57, cc. 157v-158].*
93. ***1648: Carta de Alonso Peres, [© Servicio Geográfico del Ejército, Cartografía de Ultramar, v. 1, 1949: pl. 16.]1694: Planta de la Isla de la Tortuga, [© Museo Naval de Madrid, Ministerio de Defensa de España, Archivo 153 ms-1841].***
94. *1667: Planisphère nautique, João Teixeira Albernaz II , [© Bibliothèque National de France, GE D-9182].*
95. ***1681: Fragment of a chart of the Atlantic, with the coast of Brazil, João Teixeira Albernaz II, [Biblioca Pública Archivo Distrital, Évora, Portugal, Cod CXI/1-17].***
96. *1693: Atlante Veneto, Mar del Nord, Vincenzo Maria Coronelli, [© David Rumsey Map Collection, call number: 12186.112].*
97. *1698: Atlas Hack, William Hack, [© John Carter Brown Library, Providence Codex Z 6 / 3-SIZE].*
98. ***1706: Nautical planisphere, José da Costa E Miranda, [© State Library of New South Wales, ref. ML 857].***
99. ***1721: Carta do Atlântico, Eusebio da Costa, [© Museu da Marinha de Lisboa, MM.06432].***

Una teoria sobre la navegació d'En Colom

Manel Capdevila i Maresma
Arenys de Mar, *mcapdevila@gmail.com*

RESUM

Aquesta ponència presenta una reconstrucció científica del possible mètode de navegació utilitzat per Cristòfor Colom en el primer viatge de 1492, basada en fonts primàries del segle XV i XVI.

La tesi principal és que **Colom no podia navegar en línia recta cap a l'oest**, sinó que necessitava variar la latitud diàriament per poder calcular la posició mitjançant l'altura de l'Estrella Polar o del Sol al mig dia. Aquesta variació només és possible **navegant en rumbs oblics respecte l'equador** (quasi SO → quasi NO, 22,5º de la 2ª quarta), formant un triangle conceptual diari que permetia calcular les llegües navegades aplicant geometria elemental.

La reconstrucció moderna de Coín Cuenca confirma que aquest mètode és coherent amb la cosmografia mallorquina, amb la carta continguda dins les Sentències Catòliques del diví poeta Dant i amb el sistema de càlcul astronòmic, a la força emprat per Francesc Albó en el seu derroter, segons teoria d'André Rossfelder, més tard anomenat Regiment de llegües.

1. INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS

L'objectiu d'aquesta ponència és reconstruir el mètode de navegació astronòmica que va poder utilitzar Colom en el primer viatge atlàntic. La interpretació tradicional afirma que *Colom navegava per estima i observació empírica*, però la precisió trobada dins l'anàlisi tècnica de les fonts primàries, demostra que li fou necessari aplicar un **sistema més avançat**. Per exemple el basat en la variació diària de l'altura de la Polar aplicant "Identitats pitagòriques" per al càlcul geomètric de les distàncies navegades, explicat per Ferrer de Blanes.

Aquest treball combina el coneixement cosmogràfic medieval català, l'oceanografia atlàntica i el càlcul matemàtic per demostrar que **la derrota de Colom no podia seguir cap paral·lel, sinó que era composta per bords oblics respecte a l'equador** que permetien obtenir una variació de latitud dia a dia.

2. CÀLCUL DE LONGITUD DE JAUME FERRER DE BLANES (1493)

La carta enviada per Jaume Ferrer de Blanes al Cardenal Mendoza el 1493 és clau per entendre la navegació atlàntica del segle XV. Ferrer descriu tres mètodes per poder determinar el **meridià de Tordesillas** o Δ-longitud de **370 llegües a l'est de Cap Vert**. En un d'ells explica com una nau pot assolir un meridià concret mitjançant l'observació del increment de l'altura de l'Estrella Polar. Aquest text és la base conceptual del mètode astronòmic que amb tota probabilitat va utilitzar Colom, com demostra el fet que quadren les dades de navegació del 1er viatge amb els càlculs de l'Excel inclòs al final com Annex.

Ferrer va dir textualment : *"No se puede hallar la distancia recorrida, navegando paralelo a la equinoccial, y para más detalles preguntadle al Almirante que sabe más que yo."*

El passatge essencial indica que la nau ha de navegar per la *"quarta de ponent, la ruta del Mestral",* en un rumb oblic, fins que l'altura de la Polar arribi a 18º i un terç. Això deixa palès que la derrota ha de ser obliqua amb l'equador, no paral·lela, obtenint **Δ-latitud** per poder calcular tant la diferència de longitud com la distància navegada.

3. COLOM NO PODIA NAVEGAR EN LÍNIA RECTA

El *Diario del Primer Viaje* (Casaus, 1493), mostra com Colom anotava un "**compte llarg**" de les llegües diàries (l'autèntic) amb una precisió incompatible amb l'estima tradicional. La precisió de les llegües d'aquesta distància "llarga" només es pot explicar si cada dia es produïa una variació apreciable de l'altura de la Polar, cosa impossible navegant estrictament cap a l'oest de la Gomera vers Guanahaní, és a dir el "compte curt" (el fals).

El canvi de rumb havia de ser en el punt on va anotar "la brújula nordestea" (a la meitat de l'oceà), cosa que li va fer dir, més tard, que el món tenia forma de pera. La derrota real fou:

- Primer tram: **rumb SO aproximat**, per anar a aprofitar el corrent de Cap Verd.
- Segon tram: **rumb NO aproximat**, seguint pel corrent de Cap Verd navegant fins trobar Guanahaní, a una latitud superior als 28ºN, les de sota no li servien (T. d'Alcaçovas).

4. COLOM OBLIGAT A EMPRAR UN TRIANGLE RECTANGLE DIARI

Cada dia, a banda del **compte curt (fals)**, Colom anotava: el **"compte llarg" (autèntic)** de les llegües navegades un cop fet el càlcul amb el rumb de la navegació i la diferència de l'altura de la Polar respecte al dia anterior. L'acurat resultat diari de Colom només es pot explicar si el va calcular amb un triangle rectangle conceptual (Fig. 1):

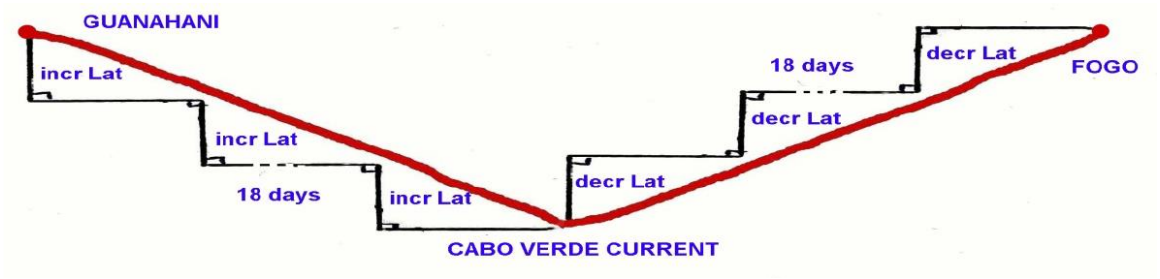

Fig. 1. *Triangle rectangle conceptual per a calcular la distància navegada.*

En qualsevol dels triangles rectangles de la Fig. 1, que simulen els 36 dies de la travessia de l'Atlàntic, podem aplicar la **definició** de sinus del rumb (o de la tangent):

$$Distàncianavegada = \frac{\Delta Latitud}{\sin(Rumb\ respecte\ l'Est)}$$

$$\Delta - Longitud = \frac{\Delta Latitud}{tan(Rumb\ respecte\ l'Est)}$$

Com s'ha dit, l'única explicació de la gran precisió de les llegües anotades cada dia al diari de Colom és que, com Ferrer de Blanes, calculés la distància navegada amb l'**Δ-latitud** diari (altura de la Polar). Aquest càlcul és coherent amb l'ús del Regiment de llegües de l'*"Arte de marear"* de Juan de Pérez de Moya (1564), amb la definició de "punt d'esquadria" del *Compendio de la Arte de Navegar* de Rodrigo Çamorano (1581) i amb el sistema d'esquadria astronòmica a la força emprat en el derroter d'Albó segons Rossfelder.

Aquest ús de les "**Identitats pitagòriques**" no apareix de forma explícita en cap font medieval, però és l'única explicació coherent per la gran precisió del "compte llarg" de llegües anotades al Diari del primer viatge. Per saber si era possible aplicar aquest mètode, amb taules pre-calculades, només cal saber que el 1490 Johannes Regiomontanus, va ser el primer a l'Europa llatina en construir unes taules de sinus sistemàtiques com a eina independent per al càlcul astronòmic i nàutic, a les que Colom tenia accés, encara que emprant un computador analògic no li feien falta taules.

5. COMPUTADOR ANALÒGIC: VARA DE JACOB I QUADRAT D'OMBRES

S'ha qüestionat el fet de si Cristòfor Colom disposava de taules trigonomètriques per poder calcular sinus i cosinus. Tot i que era possible utilitzar taules precalculades emprant les taules de cordes d'Alfargani o les de Regiomontanus de 1490 —com es troba documentat en el Regimiento de llegües de Pérez de Moya de 1564—, tanmateix, existeix un fet palès des del segle XIII amb l'ús de la Vara de Jacob de Levi ben Gerson (Gersonides): la seva utilització com a autèntic computador analògic del cosinus. Veure la Fig. 2.

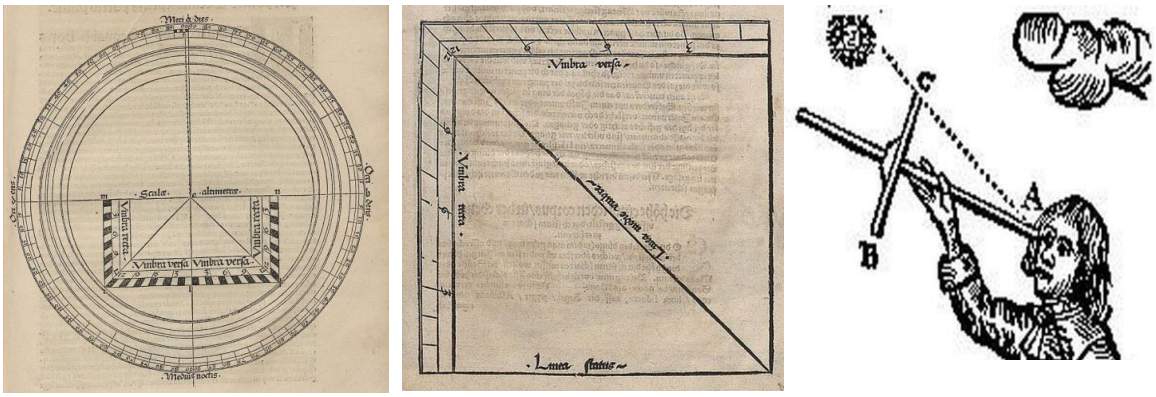

Fig. 2. *Vara de Jacob de Levi ben Gerson i quadrat d'ombres.*

En ajustar visualment els travessers, les línies virtuals cap a l'extrem de la vara formen un angle, i la posició del travesser sobre la escala de la vara indica directament el cosinus d'aquest angle. És a dir, l'instrument mateix executa el càlcul del cosinus de manera mecànica i immediata.

Ens trobem davant d'un problema semblant a la "***Disputa entre abacistes i algoristes",*** però per a determinar el valor de la **"distància navegada"** (hipotenusa) o de **l'Δ-longitud** (catet adjacent), Colom no necessitava taules, ja que podia emprar dibuixos en pergamí de triangles rectangles graduats amb angles fixes (els de 11,25°, 22,5° o 45° i els seus complementaris), un mètode equivalent al que es practica avui dia a Secundària i al Batxillerat, on els costats estarien marcats amb unitats (graus) mitjançant divisions iguals.

Només calia agafar sobre el catet vertical, el número de divisions de l'Δ-latitud observat i traçant una paral·lela a l'altre catet, la intersecció amb la hipotenusa donava la distància navegada en graus.

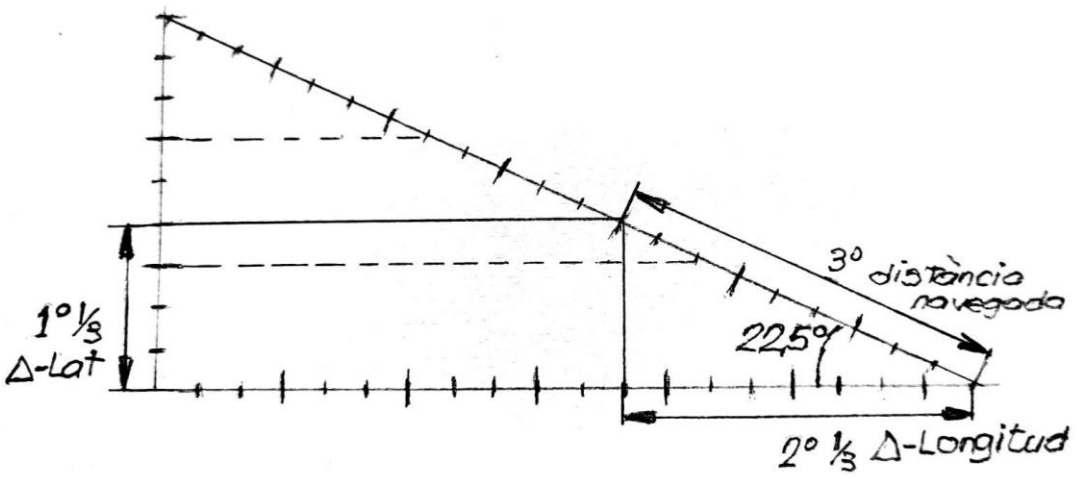

Fig. 3. *Càlcul de la tangent del rumb per triangles rectangles homotètics.*

Una prova evident de l'ús habitual d'aquests computadors analògics és el quadrat d'ombres existent a la cara del darrera de molts astrolabis. Es solia emprar l'umbra versa, l'ombra projectada per un gnòmon horitzontal sobre una superfície vertical (o la funció de la cotangent), concepte clau en la història de la trigonometria medieval.

Les primeres taules i escales de tangents i cotangents apareixen ja als reversos dels astrolabis del segle IX, especialment en instruments vinculats a l'entorn d'Al-Battani i a l'escola de Bagdad, on s'empraven indistintament l'umbra recta i l'umbra versa. Ambdues formen un sistema complementari utilitzat tant en la tradició islàmica com en la renaixentista per resoldre problemes d'altituds, distàncies i profunditat. Més endavant, matemàtics com François Viète van reinterpretar aquests conceptes sota els termes d'amsinus i prosinus, integrant-los definitivament en la trigonometria moderna.

6. RODA DE LLEGUES I REGIMENT DE LLEGUES DE PÉREZ DE MOYA

A la Roda gràfica de la Fig. 4, dibuixada al manuscrit de l'*Arte de Marear* de Pérez de Moya de 1564, cada radi corresponia a una quarta o rumb que mostrava de forma directa les llegues navegades per cada grau d'**Δ-latitud.**

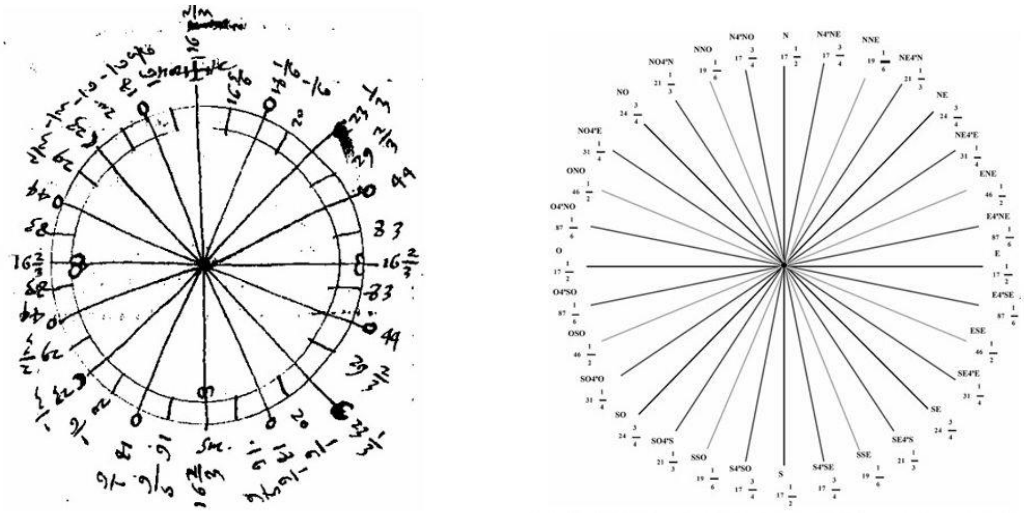

Fig. 4. *Roda gràfica de l'Arte de Marear (Pérez de Moya, 1564).*

És a dir, no calia tenir taules numèriques podien ser taules gràfiques de diferents tipus, M. Céu Silva, en el seu estudi sobre el llibre Arte de Marear de Pérez de Moya, n'extreu una roda amb les 32 quartes dibuixades, que els pilots podien emprar com una mena de computador analògic per saber les **llegües navegades** o l' **Δ-longitud.**

El regiment de llegües era un conjunt de taules pre-calculades mitjançant identitats pitagòriques, que permetien trobar el punt d'esquadria que millorava el punt de fantasia. Estava basat en el càlcul de la distància navegada segons el rumb navegat i l'Δ-latitud mesurant l'altura del sol o de la polar respecte l'equinoccial. Va ser essencial per a

obtenir el punt d'esquadria, La seva funció era resoldre el problema de la navegació mitjançant rumbs no paral·lels a l'equinoccial.

Aquest sistema ja va ser emprat en el 1490 segons Luís de Albuquerque en el pròleg de les taules d'Abraham Zacuth (1490), per José Vizinho i Rui Faleiro, emprat també (com s'ha dit) per Juan Pérez de Moya en el seu *"Arte de Marear"* (1564) i finalment com a punt d'esquadria per Rodrigo Zamorano (1581). El seu ús va augmentar molt la precisió de l'estima clàssica.

SEGONS LES FÒRMULES DE FERRER DE BLANES (per 1º d'Δ-latitud)

No cal fer la taula per als 32 vents ja que atès que els angles aguts d'un triangle rectangle han de ser inferiors a 90º. Els valors de la taula es repeteixen amb simetria especular dreta/esquerra i dalt/baix per als altres 3 quadrants.

Quarta (Rumb)	Angle del rumb	Distància navegada (Dº)	Δ-Longitud (Lº)
1a quarta	11,25	5,13	5,03
2a quarta	22,50	2,61	2,41
3a quarta	33,75	1,80	1,50
4a quarta (Mestral)	45,00	1,41	1,00
5a quarta	56,25	1,20	0,67
6a quarta	67,50	1,08	0,41
7a quarta	78,75	1,02	0,20
8a quarta (lin.E-O)	90,00	Infinit (Paral·lel)	Δ-latitud = 0

Detall del procediment:

Punt clau: No es feien càlculs de trigonometria a bord; només multiplicacions amb els valors en llegües trets de la taula pre-calculada.

Dades d'entrada: 1- Rumb (en quartes) i 2-Δ-latitud obtinguda per Altura del sol amb quadrant o balestilla + Taula de declinacions.

Dades de sortida: Consultant la taula precalculada, s'agafava una de les 7 quartes (de les 28 bones de 32 totals). Es llegia per a cada grau d'Δ-latitud: Primer: les llegües navegades "D" i segón l'Δ-longitud en sentit est/oest "L".

Regla de tres: Si l'Δ-latitud era de 2 graus, es multiplicaven D i L per 2. Després, amb el compàs de puntes, es copiaven des del Tronc de llegües de la carta o bé les llegües obtingudes d'aquest càlcul, o bé l'Δ-longitud (o desplaçament est-oest) i es marcaven sobre la carta.

7. RODRIGO ÇAMORANO: DEFINICIÓ D'ESQUADRIA (1584)

El *Compendio de la Arte de Navegar* de Rodrigo Çamorano té el concepte basat en Ferrer de Blanes:

> *"Y para cuidar este error hay otra manera de echar punto en la carta que se llama punto de Esquadria. El qual principio tiene dos cosas bien sabidas y cíertas: La vna es el rumbo por donde se ha nauegado, y la otra el apartamiento de la Equinoccial en que se halla. Porque toda esta Arte de nauegar se funda en derrota y altura, que es el apartamiento de la Equinoccial. El rumbo o derrota. siempre se conoce por la aguja, la altura por la estrella, y el apartamiento de la Equinoccial por el Sol."*

Així Çamorano confirma que la navegació oceànica es basava en:

- el punt de fantasia (estima clàssica de la posició),
- mesura astronòmica (altura de la Polar o *apartamiento* del Sol),
- el punt d'esquadria (càlcul de la posició per "Identitats pitagòriques").

8. NO INFLUÈNCIA DELS CORRENTS I L'ABATIMENT

Cal tenir ben clar i no confondre dos termes, ja que tenim dos conceptes molt diferents:
=> el *camí realment recorregut sobre l'aigua* (modificat respecte el fons marí per l'abatiment i pels corrents) i de l'altra banda, allò que ens dona el càlcul
=> la *resolució geomètrica de la posició neta* obtinguda per observació astronómica.

La posició neta obtinguda per observació astronòmica, compleix aquestes premisses:

1. **Invariància del catet observat (Δ-Lat):** El punt d'esquadria no depèn de les fluctuacions, la deriva o les veles recollides durant la travessia. Es basa en dues mesures astronòmiques absolutes (l'altura del Sol o la Polar a l'inici i al final). La diferència de latitud (Δ-Lat) és una dada real i fixa, completament immune als corrents marítims.
2. **Projecció del desplaçament efectiu:** El rumb de la taula s'aplica com el rumb mitjà o efectiu entre les dues latituds observades. Si un corrent o un vent empeny el vaixell fent "zig-zags", aquests desviaments individuals es compensen o es filtren en recalcular la posició en el moment que es pren la segona latitud astronòmica.
3. **Error reduït al catet adjacent (Δ-Long):** A l'estima clàssica ("punt de fantasia"), l'error de la deriva s'acumula hora a hora sobre la distància i la direcció. Amb el punt d'esquadria, l'únic error residual possible és la petita variació en l'apartament lateral (**Δ-Long**) mentre que el component de la latitud queda fixat al 100% per l'astre. La distància calculada és el vector net directe entre els dos paral·lels de control, no la suma de les mil·limètriques rutes del vaixell.

Resumint: les tempestes i els corrents fan que el vaixell recorri més milles reals sobre l'aigua, però el punt d'esquadria calcula el vector de desplaçament efectiu sobre la xarxa geogràfica, fent que l'impacte de la deriva/abatiment sigui infinitament menor que en la navegació per estima pura.

9. EL CORRENT DE CAP VERD

El corrent de Cap Verd, amb velocitats de fins a 6 nusos, empeny les embarcacions primer cap al Sud-Oest i a partir de la meitat de l'Atlàntic, cap el Nord-Oest. És a dir, si es vol aprofitar aquest corrent per creuar l'Oceà Atlàntic, cal navegar en bords oblics respecte l'equador, generant la variació de latitud necessària per calcular la distància navegada.

10. EL DERROTER DE FRANCESC ALBÓ (1519)

El llibre d'André Rossfelder (2007) *In Pursuit of Longitude* confirma que Albó utilitzava un sistema de càlcul equivalent al de Ferrer i al reconstruït per l'autor sobre el viatge de Colom. Francesc Albó de Roses, pilot de l'expedició de Magallaes-Elcano, seguint rumbs oblics respecte l'equador per al càlcul per estima del "punt de fantasia" i per al càlcul delpunt d'esquadria, anotava les següents dades de navegació:

1. Rumb seguit segons els 32 vents.
2. Altura del Sol al migdia.
3. Càlcul de latitud per la taula de declinacions (Taules de Zacuth o Regiomontano).

11. VALIDACIÓ MODERNA: COÍN CUENCA

El catedràtic de la Facultat de Ciències Nàutiques de la Universitat de Cadis Miguel Coín Cuenca, com explica el llibre *Columbus, For Gold, GodandGlory* de John Dyson (1991), repetint el viatge de Colom per la ruta llarga, va demostrar per la praxis que:

- El tractat d'Alcaçoves impedia a Colom navegar al sud del paral·lel 28ºN, o tot allò descobert seria de Portugal. Tots el mapes fins el 1507 posen les illes per sobre de 28ºN.
- **La ruta Est-Oest de la Gomera a Guanahaní és falsa.** El compte curt registrat per Colom per no alarmar a la tripulació, en realitat era per **mostrar als portuguesos si el capturaven.**
- La travessia de l'atlàntic, tant sols és viable seguint una **derrota primer cap al "quasi SO",** (22,5º de la 2ª quarta), fins a la meitat de l'oceà i **després cap al "quasi NO".**

12. CONCLUSIONS

La gran precisió de les llegües anotades en el diari de Colom **no es podia basar en una estima** clàssica, només es possible emprant un mètode astronòmic més avançat, hipòtesi reforçada per experiències modernes que demostren la seva coherència. Aquest mètode combinava: **rumbs oblics respecte l'equinoccial**, amb el càlcul de la distància navegada per l'increment diari de la latitud mesurant l'altura de la Polar o l'apartament del sol de l'equador

emprant un senzill computador analògic. El seu sistema seria seguit pel Regiment de llegües de Pérez de Moya (1564) i més tard pel Punt d'esquadria de Çamorano (1584).

La teoria presentada en aquesta ponència mostra com Colom va poder utilitzar aquest mètode nàutic únic a la seva època, més avançat del què la història tradicional ha assumit, aplicant un senzill computador analògic. **La ruta quasi SO-NO (22,5º), demostrada per la praxis per Coín Cuenca**, no va ser acceptada per l'Acadèmia, atès que atribueix la descoberta d'Amèrica "legalment" a Portugal, per això els mapes fins 1507 pinten totes les illes per sobre del el Tròpic de Càncer (paral·lel quasi 28ºN), en el mapa de l'Almirall i en els de Cantino i De la Cosa.

REFERÈNCIES

Casaus, Bartomeu (1493). *Diario del Primer Viaje de Colón*. Ed. Consuelo Varela.
Zacuto, A. *Almanach Perpetuum*. Lisboa, 1496.

Ferrer de Blanes, Jaume (1493). *Sentències catòliques del diví poeta Dant*.

Albó, Francesc (1519). *Derrotero de Albó (Archivo de Indias).*

Çamorano, Rodrigo (1581). *Compendio de la Arte de Navegar*.

Albuquerque, L. *A evolução da náutica portuguesa*. Lisboa: Academia das Ciências, 1985.

Dyson, John (1991).*Columbus, For Gold, God and Glory*.(Viatge de Coín Cuenca).

Rossfelder, André (2007). *In Pursuit of Longitude*.

M. Céu Silva,*Vista de Contribuição para o estudo do ms. Arte de Marear de Pérez de Moya.*

ANNEX:

Date	ºlat	Δºlat	Log	Catal	Naut	Real	Lat28N	Catal	Lat28N	False	Notes
			Course	23 º							
03-ago			15	60	45	1.88	15	60	45	1.88	Salida barra de Saltes
04-ago			—	—	—	—	—	—	—	—	Sin datos
05-ago			40	160	121	5.00	—	—	—	—	"Más de 40 leguas"
06-ago			29	116	87	3.63	—	—	—	—	Avería en La Pinta
07-ago			25	100	75	3.13	—	—	—	—	Hacia Lanzarote
08-ago											
>5 sep											
06-sep	*28,0*	0,4	*20*	*80*	*60*	*2,5*	—	—	—	—	*Sale de La Gomera*
07-sep	27,6	0,4	*20*	*80*	*60*	*2,5*	—	—	—	—	*Primer día*
08-sep	27,4	0,2	9	36	27	1,1	9	36	27	1,1	Primer día mar abierto
09-sep	26,8	0,6	30	120	90	3,8	19	76	57	2,4	Primera falsificación
10-sep	25,7	1,2	60	240	180	7,5	48	192	144	6,0	"Contó 48 leguas"
11-sep	24,9	0,8	42	160	120	5,0	16	64	48	2,0	"Contó no más de 16"
12-sep	24,2	0,6	33	132	99	4,1	30	120	90	3,8	"Contando menos"
13-sep	23,6	0,6	33	132	99	4,1	30	120	90	3,8	"3-4 menos" (estimado
14-sep	23,2	0,4	20	80	60	2,5	18	72	54	2,3	"Alguna menos"
15-sep	22,7	0,5	27	108	81	3,4	27	108	81	3,4	Sin falsificación
16-sep	21,9	0,8	39	156	117	4,9	36	144	108	4,5	"No contó sino 36"
17-sep	20,9	1,0	52	200	150	6,3	47	188	141	5,9	"No asentó sino 47"
18-sep	19,9	1,1	57	220	165	6,9	48	192	144	6,0	"No asentó sino 48"
19-sep	19,4	0,5	25	100	75	3,1	22	88	66	2,8	"Escribió 22"
20-sep	19,2	0,2	8	32	24	1,0	8	30	23	0,9	Sin falsificación
21-sep	19,0	0,3	13	52	39	1,6	13	52	39	1,6	Calmas
22-sep	18,4	0,6	30	120	90	3,8	30	120	90	3,8	Viento contrario
23-sep	18,0	0,4	22	88	66	2,8	22	88	66	2,8	Sin falsificación
24-sep	***17,7***	***0,3***	***15***	***58***	***44***	***1,8***	***12***	***48***	***36***	***1,5***	***"Contó 12"***
25-sep	18,1	0,4	21	84	63	2,6	13	52	39	1,6	**Declara doble
26-sep	18,7	0,6	31	124	93	3,9	24	96	72	3,0	"Contó a la gente 24"
27-sep	19,2	0,5	24	96	72	3,0	20	80	60	2,5	"Contó a la gente 20"
28-sep	19,4	0,3	14	56	42	1,8	13	52	39	1,6	"Contaron 13"
29-sep	19,9	0,5	24	96	72	3,0	21	84	63	2,6	"Contó a la gente 21"
30-sep	20,2	0,3	14	56	42	1,8	11	44	33	1,4	"Contó 11"
01-oct	20,7	0,5	25	100	75	3,1	20	80	60	2,5	"Contó a la gente 20"
02-oct	21,4	0,8	39	156	117	4,9	30	120	90	3,8	"Contó obra de 30"
03-oct	22,3	0,9	47	188	141	5,9	40	160	120	5,0	"Contó a la gente 40"
04-oct	23,6	1,2	63	252	189	7,9	46	184	138	5,8	"Contó a la gente 46"
05-oct	24,7	1,1	57	228	171	7,1	45	180	135	5,6	"Contó a su gente 45"
06-oct	25,5	0,8	40	160	120	5,0	33	132	99	4,1	"Contó a la gente 33"
07-oct	26,0	0,5	28	112	84	3,5	18	72	54	2,3	Solo parte con falsa
08-oct	26,2	0,2	12	46	35	1,4	12	46	35	1,4	Sin falsificación
09-oct	26,9	0,6	32	126	95	3,9	17	68	51	2,1	"Contó a la gente 17"
10-oct	28,0	1,2	59	236	177	7,4	44	176	132	5,5	"Contó a la gente 44"
11-oct	29,0	1,0	50	198	149	6,2	27	108	81	3,4	Solo parte con falsa
Total-			**1.132**	**4508**	**3381**		**868**	**3.472**	**2.604**		
Total-			**1.133**	**4533**	**3400**		**1.033**	**4.133**	**3.100**		
Calaver						**3,9**	**Knots**			**3,0**	**Knots**
Reverse						**36,2**	**days =>**	**|28N-**		**42,9**	**days => NOT-Correct**

1 legua Colom	4	as CAT
	3	s CAST
	3	uticas
	6	km

—

1. **DISTANCIAS REALES (millas náuticas):**

1. Gomera → San Salvador (paralelo 28°N):

Ruta directa por paralelo: ≈ 3,100 nm (millas náuticas) - **Diferencia con registro de Colón:** 2,805 nm (real-Col

Discrepancia: -295 nm (-9.5%) - **Dentro de error de navegación del siglo XV** - **Condiciones:** Corriente insig

2. Gomera → San Salvador (ruta por Cabo Verde):

- **Ruta de los viajes posteriores:** ≈ 3,400 nm - **Ventajas:**
- Corriente favorable: +5-6 nudos (Corriente Ecuatorial del Norte)
- Alisios más fuertes y constantes: 15-25 nudos
- **Tiempo reducido en ≈30%** respecto a ruta directa

Catalunya, el context necessari de la gran empresa colombina

Víctor Cucurull Miralles
Historiador i gestor cultural
victorcucurull52@gmail.com

RESUM

Vet aquí una reflexió entorn al context històric, polític, socioeconòmic i cultural que va motivar i fer possible una de les empreses nàutiques més rellevants de la història, pel fet que va permetre la incorporació del continent americà a la dinàmica de les societats europees des de finals del segle XV.

I alhora fer un repàs de quines eren les necessitats i les característiques singulars de la societat catalana de l'època, així com els seus orígens i evolució des del segle X, per ser una ferma candidata a assumir un alt protagonisme en la concepció, planificació, finançament i realització d'aquella empresa colombina, sense entrar en l'anàlisi dels fets i de les conseqüències posteriors.

1. INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS

És un goig i un honor presentar aquesta ponència des d'aquest edifici, la Casa de Convalescència, actual seu de l'IEC, construït a mitjan segle XVII, en el mateix recinte que, durant més de cinc-cents anys, ha estat l'estatge del gran Hospital de la Santa Creu. Difícilment podríem trobar un indret més adequat per parlar del desenvolupament institucional de Catalunya i de quin fou el seu paper en la construcció d'Europa.

La qüestió que plantegem és perquè i com Catalunya va saber construir una societat capaç de generar unes institucions de govern i els instruments que feren possible l'expansió mediterrània durant l'edat mitjana i, al capdavall, esbrinar si aquest fou el context necessari per emprendre amb èxit les grans empreses oceàniques de la fi del segle XV.

La descoberta del Nou Món no fou un fet aïllat ni el resultat exclusiu de la genialitat d'un individu. Fou la culminació d'un llarg procés de construcció jurídica, institucional, econòmica i cultural que, a Catalunya, havia començat gairebé cinc segles abans. Un país en el que, progressivament, la força deixà de ser el fonament exclusiu de l'ordre polític i començà a ser substituïda pel dret, el pacte i les institucions, en una evolució pionera dins l'Europa medieval.

L'Hospital de la Santa Creu, des d'on avui fem aquesta reflexió, no fou una iniciativa aïllada. Formava part d'una societat que havia estat capaç de crear institucions tan innovadores com les assemblees de Pau i Treva, les Corts Generals, la Diputació del General, el Consolat de Mar o la Taula de Canvi de Barcelona. A aquest entramat institucional cal afegir-hi l'expansió del comerç marítim, el perfeccionament de les arts de la navegació i una intensa activitat intel·lectual i científica que situaren Catalunya entre les societats més dinàmiques de la Mediterrània occidental. És en aquest context que cal situar els viatges de Colom al Nou Món.

La qüestió fonamental, doncs, no és únicament la identitat personal del navegant, sinó quin tipus de societat podia concebre, organitzar, finançar i dur a terme una empresa marítima d'una magnitud sense precedents. Els grans esdeveniments històrics responen sempre a unes necessitats objectives i són el resultat d'una evolució lenta, en què el dret, les institucions, el coneixement i l'organització social acaben configurant una determinada manera d'afrontar els reptes del seu temps.

Per això aquesta ponència no pretén demostrar ni refutar l'autoria individual d'aquella gesta nàutica. Altres investigadors ja han exposat les seves hipòtesis, i l'estat actual de la recerca, sobretot, després de la publicació del *Gran Manual de la descoberta d'Amèrica* de Jordi Bilbeny (2026), permet considerar molt versemblant el protagonisme del context català. El nostre propòsit és analitzar les condicions que feren possible aquella empresa, perquè només una societat profundament familiaritzada amb les arts de la mar, capaç de construir naus, dominar la navegació, organitzar grans expedicions comercials i gestionar-ne els riscos podia plantejar-se la recerca d'una nova ruta cap a Orient després de la caiguda de Constantinoble l'any 1453.

Tractarem, doncs, de seguir aquest procés històric, des de la Pau i Treva fins als Usatges, de les Corts Generals al Consolat de Mar, de la Taula de Canvi a l'Hospital de la Santa Creu, dels gremis a les Drassanes Reials de Barcelona. Veurem com totes aquestes institucions i iniciatives acabaren configurant un model de governança i una societat extraordinàriament innovadora, sense els quals difícilment es pot entendre el context en què es produïren les grans empreses marítimes de la fi del segle XV i primer terç del segle XVI.

2. FENT UNA MICA D'HISTÒRIA

Atès l'objecte de la nostra reflexió, convé retrocedir uns quants segles, perquè cap de les institucions que hem esmentat no va aparèixer de manera sobtada ni responia a un projecte preconcebut. Totes són el resultat d'un llarg procés històric que cal entendre en el seu context i en conjunt.

La singularitat del que, amb el pas del temps, acabarà essent Catalunya té un dels seus fonaments més sòlids en la reorganització política d'Europa impulsada per la monarquia carolíngia. La coronació de Carlemany com a emperador el Nadal de l'any 800 pel papa Lleó

III, no només modificà l'equilibri polític europeu, sinó que també determinà la configuració de la frontera meridional del nou imperi.

Els comtes dels territoris que més endavant constituirien Catalunya reberen la missió de defensar aquesta frontera davant el califat de Còrdova. Aquesta responsabilitat els conferí una personalitat política pròpia i els situà en contacte permanent amb dues de les grans civilitzacions de l'època: la cristiana occidental i la islàmica. El califat cordovès era aleshores una de les realitats polítiques, econòmiques i culturals més avançades de la Mediterrània, fet que convertí aquests territoris no només en una frontera, sinó també en un espai de relació i d'intercanvi.

Al llarg dels segles, els seus governants hagueren de combinar la defensa militar amb la negociació, les aliances i els pactes. No sempre fou una opció ben compresa, i més d'un comte de Barcelona fou apartat del poder, jutjat o fins i tot ajusticiat per haver defensat formes de convivència entre els dos grans blocs polítics peninsulars.

A aquesta realitat política si afegia una altra circumstància decisiva per la seva situació geogràfica, Catalunya ha estat sempre una terra de pas, on durant mil·lennis hi han conviscut pobles de procedències diverses: ibers, celtes, grecs, fenicis, cartaginesos, romans, jueus, magribins, pobles germànics i molts altres. Sense idealitzar aquesta convivència, és evident que aquesta llarga experiència afavorí una societat oberta als intercanvis, al comerç i a la circulació de persones i d'idees.

Potser és aquí on cal cercar una de les constants més profundes de la història catalana: la preferència pel pacte davant la confrontació i una certa desconfiança envers la guerra quan deixa de ser estrictament defensiva. Aquesta actitud no eliminà els conflictes, però acabà fent possible una manera diferent d'entendre l'exercici del poder.

I és precisament aquí on trobem el primer gran punt d'inflexió de la nostra història. Aquella predisposició al pacte cristal·litzaria al començament del segle XI, en un dels moviments més originals de l'Europa medieval: la Pau i Treva de Déu.

3. LA PAU I TREVA: NEIX UNA NOVA MANERA D'ENTENDRE EL PODER

Cap a les acaballes del primer mil·lenni es produí un fet decisiu per a la història del país. Amb l'extinció de la dinastia carolíngia i l'accés al tron dels Capets, el comte Borrell II deixà de retre vassallatge als nous monarques francs. No només era un gest polític, sinó la constatació que, després de més d'un segle de transmissió hereditària dels comtats, Catalunya iniciava un camí propi.

Aquella autonomia creixent coincidí amb un notable prestigi militar. Les hosts catalanes eren considerades entre les més eficaces del seu temps i participaren, a començaments del segle XI, en les lluites successòries del califat de Còrdova. La victòria proporcionà un immens

botí que enriquí sobtadament comtes, bisbes i abats, però també consolidà un règim feudal cada vegada més dur, en què la força amenaçava d'esdevenir l'únic fonament de l'ordre polític.

Davant aquesta situació, una part de la societat optà per limitar el poder mitjançant unes regles comunes. Aquesta fou la gran novetat. Impulsada per l'abat i bisbe Oliba, es convocà als prats de Toluges la primera Assemblea de Pau i Treva de Déu, de la qual se celebrarà el mil·lenari l'any 2027.

La reunió de Toluges representà molt més que una iniciativa religiosa. Per primera vegada, nobles, eclesiàstics i poble acordaren establir períodes de treva, protegir espais de refugi —les sagreres— i garantir que determinades persones quedessin al marge de la violència. Hi apareix també un principi que acabarà essent fonamental: la presumpció d'innocència. Naixia així una idea absolutament innovadora: fins i tot la força havia de sotmetre's al dret.

Aquest principi alterava profundament la manera d'entendre el poder. Mentre en bona part de l'Europa feudal, el dret era sovint la conseqüència de la força, a Catalunya començava a obrir-se pas una concepció diferent: la força només era legítima quan actuava d'acord amb el dret.

L'any 1032, a Vic, aquell primer pacte moral es convertí en dret positiu amb l'aprovació de les primeres Lleis de Pau i Treva. Era l'inici d'un procés que conduiria als Usatges, a les Constitucions, a les Corts Generals i, finalment, a un model polític fonamentat en el pacte i la supremacia del dret.

Per això la Pau i Treva no constitueix només un episodi destacat de la història medieval catalana. És el primer fonament d'una arquitectura institucional que, al llarg dels segles, faria possible el desenvolupament del dret propi, de les institucions representatives i d'una societat preparada per afrontar els reptes polítics, econòmics i marítims de la fi del segle XV.

4. ELS USATGES: QUAN EL PACTE ESDEVÉ DRET

Sota el patrocini dels comtes Ramon Berenguer I el Vell i Almodis de la Marca, l'any 1068 s'aprova la primera compilació dels Usatges de Barcelona. No es tractava de crear unes lleis completament noves, sinó d'ordenar i sistematitzar els costums, les pràctiques jurídiques i els acords que ja s'havien anat consolidant durant les dècades anteriors, especialment arran de la Pau i Treva.

Un segle més tard, l'any 1173, ja es disposava de la compilació escrita més antiga conservada, redactada en llatí, que poc després seria traduïda al català, fet que en facilità la difusió i l'aplicació.

Els Usatges eren molt més que un simple recull de normes. Constituïren la plasmació jurídica d'una nova concepció de la societat orientada a garantir la convivència mitjançant la seguretat jurídica. Reconeixent drets, regulaven obligacions i fixaven procediments que limitaven l'arbitrarietat, sometent l'exercici del poder a unes regles comunes.

Aquest és el seu veritable significat històric. La comunitat política deixava de dependre exclusivament de la voluntat dels poderosos i començava a reconèixer l'existència d'un dret superior que obligava tothom.

Tanmateix, l'evolució del país, el creixement de les ciutats, l'expansió del comerç i la complexitat creixent de la vida pública exigien un desenvolupament legislatiu més ampli. Sense deixar mai de ser la base del dret civil català, els Usatges obriren el camí a les Constitucions de Catalunya i a la consolidació de les Corts Generals com a màxim òrgan legislatiu de la nació.

5. LES CONSTITUCIONS I LES CORTS: A LA BASE DEL GOVERN PACTAT

Si la Pau i Treva havia introduït el principi que la força havia de sotmetre's al dret, i els Usatges n'havien fixat les primeres formulacions del dret civil, el pas següent consistia a dotar el país d'un sistema Constitucional capaç d'adaptar-se a una societat en constant evolució.

A diferència d'altres regnes europeus, on la voluntat del sobirà podia esdevenir per si sola font de dret, al Principat les lleis fonamentals només es podien aprovar amb l'acord de les Corts. Les **Constitucions de Catalunya**, norma jurídica de rang superior, només podien ésser modificades per les mateixes Corts.

Aquestes Constitucions garantien, d'una banda, els drets col·lectius del país davant qualsevol arbitrarietat de l'autoritat reial i, de l'altra, un ampli conjunt de garanties individuals: la llibertat de residència, la inviolabilitat del domicili i de la correspondència, *l'habeas corpus,* el dret a no servir a l'exèrcit reial si no era per defensar territori català, el dret a no ser condemnat sense proves i, sobretot, l'obligació dels tribunals de jutjar d'acord amb el dret. Per facilitar-ne l'aplicació, les **Constitucions i Actes de Cort** foren compilades i actualitzades diverses vegades, entre d'altres els anys 1413, 1494, 1589 i 1706.

L'any 1251, els Usatges de Barcelona foren reconeguts formalment com la base del dret civil català. La continuïtat entre la Pau i Treva, els Usatges i les Constitucions quedava així plenament consolidada..

Un dels moments més significatius arribà a les Corts de Tarragona de 1260, on s'establí que qualsevol ordre reial contraria a les Constitucions era nul·la i que cap jutge ni cap oficial no estava obligat a executar-la. El text ho resumí en una expressió memorable: *«L'ordre ha*

d'ésser rebuda, però cal deixar-la incomplerta.» Poques fórmules expressen amb tanta claredat la primacia del dret sobre la voluntat del governant.

Aquest principi assolí una nova dimensió a les Corts de Barcelona de 1283. Pere II el Gran hi establí que les Corts Generals s'havien de reunir periòdicament, "una vegada l'any" i es comprometé, tant ell com els seus successors, a observar i fer observar allò que hi fos acordat.

Sis anys més tard, a les Corts de Montsó de 1289, s'aprovava el principi de l'Observança, segons el qual les lleis obligaven igualment tots els ciutadans i, sobretot, el mateix rei i els seus oficials. Aquest principi fou reafirmat solemnement a les Corts de Barcelona de 1481, convertint-se en una de les pedres angulars del constitucionalisme català.

Durant el regnat de Jaume II, les Corts reunides a Barcelona l'any 1291 aprofundiren encara més en aquesta filosofia política en establir que ningú —fos ric o pobre, clergue, cavaller, ciutadà o habitant d'una vila— no podia ésser detingut arbitràriament. Es consolidava així un principi essencial: la protecció de tota persona davant l'abús del poder.

Aquesta tradició fou desenvolupada pels grans juristes catalans. Entre ells destaca Lluís de Peguera (1540-1610), doctor en ambdós drets, que formulà el concepte d'*immunitas plebis*, és a dir, la protecció jurídica del poble davant qualsevol actuació arbitrària del poder. No es tractava d'una simple construcció doctrinal, sinó d'una idea que inspirà nombroses Constitucions i consolidà una de les tradicions jurídiques més notables de l'Europa moderna.

La preocupació per la justícia es mantingué viva durant els segles següents. Així, a les Corts de Perpinyà de 1351, convocades per Pere III el Cerimoniós, s'aprovà una Constitució que obligava els jutges a dictar sempre sentència i els impedia escudar-se en defectes formals que deixessin indefensa una de les parts, especialment si era pobra. La mateixa preocupació pel bé comú s'estengué també a l'activitat econòmica. En aquelles Corts s'establí que la seu principal d'un negoci no pogués traslladar-se amb l'únic objectiu d'eludir les obligacions tributàries contretes amb la comunitat on exercia la seva activitat. L'interès general prevalia així sobre el benefici particular.

A mitjan segle XIV, aquest edifici institucional havia assolit una notable maduresa. El poder legislatiu residia en les Corts; el dret era aplicat per una judicatura cada vegada més estructurada, i només restava completar el tercer pilar del sistema: l'organització estable del poder executiu.

6. LA DIPUTACIÓ DEL GENERAL: L'ORGANITZACIÓ DEL PODER EXECUTIU

Arribats en aquest punt, el sistema polític català havia resolt bona part de les qüestions relatives al dret i a la seva elaboració. Restava, però, una pregunta fonamental: qui havia

d'executar els acords adoptats en Corts i administrar els recursos necessaris perquè les lleis fossin efectives?

La resposta arribà durant les Corts reunides a Cervera l'any 1359, amb la creació de la Diputació del General, concebuda inicialment com l'organisme encarregat d'administrar les contribucions aprovades per les Corts i gestionar els recursos fiscals del Principat.

Ben aviat, però, aquella funció estrictament financera resultà insuficient. A partir de les Corts de Montsó de 1362-63, la Diputació adquirí una estructura permanent i assumí la responsabilitat de vetllar per l'execució dels acords de Corts i per la defensa de les Constitucions entre una convocatòria i la següent. És també aleshores quan s'imposa progressivament la denominació de Generalitat de Catalunya, nom amb què la institució ha arribat fins als nostres dies.

D'aquesta manera, el sistema polític català completava una arquitectura institucional singular dins l'Europa medieval. Les Corts elaboraven les lleis; l'Audiència Reial les interpretava i aplicava; la Diputació del General n'assegurava l'execució i administrava els recursos públics. Sense respondre encara a la formulació moderna de la separació de poders, aquest model anticipava clarament una concepció del govern basada en l'equilibri institucional i en la limitació recíproca de les diverses autoritats.

L'evolució culminà políticament amb la Concòrdia de Vilafranca de 1461, que reconeixia explícitament el paper de la comunitat política en el govern del país. Tanmateix, aquest mateix principi desencadenà poc després la Guerra Civil catalana (1462-1472), que posà de manifest fins a quin punt les institucions estaven disposades a defensar les Constitucions i el govern pactat.

Lluny de desaparèixer, aquell model sortí reforçat durant el regnat de Ferran II. Les Corts de 1481 reafirmaren solemnement el principi de l'Observança, segons el qual les Constitucions obligaven també el rei i tots els seus oficials. La tradició resumeix aquesta realitat amb una expressió atribuïda al mateix Ferran el Catòlic: *«Els catalans són més repúblics que súbdits.»* Més enllà de la seva literalitat, la frase reflecteix una idea essencial: l'autoritat del sobirà quedava subordinada al dret pactat.

Aquest marc institucional proporcionà l'estabilitat necessària perquè prosperessin les grans institucions econòmiques, comercials i assistencials del país. El desenvolupament del comerç, de la banca, de la navegació o de la sanitat no s'explica sense aquesta seguretat jurídica, que afavoria la confiança, la inversió i la innovació.

És precisament en aquest context que també floreix una intensa activitat intel·lectual i científica. Perquè la construcció de la modernitat catalana no fou només institucional; fou també una manera nova d'entendre el coneixement i la seva aplicació al govern de la societat.

7. EL CONEIXEMENT I LA CIÈNCIA: EL PENSAMENT AL SERVEI D'UNA SOCIETAT EN TRANSFORMACIÓ

No és casualitat que en paral·lel al desenvolupament de les seves institucions, Catalunya visqués una notable expansió del coneixement. Les societats que gaudeixen d'estabilitat jurídica, protegeixen les llibertats i afavoreixen la circulació de persones, idees i mercaderies, esdevenint també espais especialment propicis per al progrés intel·lectual. El país que havia fet del pacte una forma de govern i del dret una eina d'ordenació de la convivència es convertí igualment en un territori propici per a la reflexió filosòfica, científica i política.

Entre totes les figures d'aquest període destaca, de manera indiscutible, Ramon Llull. La seva *Ars Magna* constitueix un dels intents més ambiciosos de la cultura medieval per construir un sistema racional del coneixement, capaç d'ordenar les diferents disciplines i facilitar el diàleg entre cultures i religions. La seva estructura combinatòria ha estat considerada per nombrosos pensadors un precedent llunyà de la lògica formal, del pensament algorítmic i, fins i tot, de determinats plantejaments de la informàtica contemporània. Sigui quina sigui la valoració d'aquestes interpretacions, el que resulta indiscutible és la profunda influència que exercí sobre el pensament europeu.

També Ramon Sibiuda ocupa un lloc destacat en aquest corrent intel·lectual connectant amb bona part de l'humanisme europeu, de manera més o menys directa, influint en pensadors contemporanis dels temps de l'empresa colombina com Erasme, Joan Lluís Vives i Thomas More. La seva obra així mateix inspirà Michel de Montaigne, que li dedicà la cèlebre *Apologia de Ramon Sibiuda*, incorporant moltes de les seves reflexions als *Assaigs*. I, a través de Montaigne, àdhuc en Francis Bacon, Descartes, Pascal, entre altres. No es tracta d'establir una dependència lineal entre tots ells, sinó de recordar que determinades línies de pensament nascudes als territoris de la Corona Catalana participaren activament en la construcció de la cultura europea.

En l'àmbit polític sobresurt igualment Francesc Eiximenis, un dels autors catalans medievals més llegits i difosos. A *Lo Regiment de la cosa pública*, escrit el 1383 per als jurats de València, reflexiona sobre el bon govern, l'organització de la ciutat i el paper de les institucions. Defensa el comerç com una activitat útil per al conjunt de la societat, condemna la corrupció, l'especulació i la immobilització del capital, i situa sempre el bé comú com a finalitat última de l'acció política.

Aquesta concepció enllaça plenament amb el fil conductor que hem anat seguint al llarg d'aquesta exposició. El pacte havia generat el dret; el dret havia donat lloc a les institucions; i aquestes creaven un marc d'estabilitat que afavoria el desenvolupament del coneixement, de l'economia i de la innovació. Institucions, dret i pensament formaven part d'una mateixa cultura política.

Tanmateix, hi hagué un àmbit on aquesta síntesi entre dret, economia, tecnologia i organització institucional assolí la seva màxima expressió: la navegació i el comerç marítim. Fou a la Mediterrània on Catalunya desenvolupà les eines jurídiques, econòmiques i tècniques que convertirien el Consolat de Mar en una de les institucions jurisdiccionals de l'àmbit mercantil més influents de l'Europa medieval.

8. EL CONSOLAT DE MAR: EL DRET AL SERVEI DE LA NAVEGACIÓ

La Mediterrània del segle XIII era un espai d'intercanvis intensíssims. Les mercaderies circulaven entre Orient i Occident, els capitals travessaven ports molt diversos i les expedicions comercials comportaven riscos considerables. Però perquè aquell món funcionés no n'hi havia prou amb disposar de bones naus i navegants experimentats. Calia també un sistema jurídic capaç de donar seguretat als intercanvis. És en aquest context que neix el Consolat de Mar.

Els seus antecedents es troben en les *Ordinacions de la Ribera de Barcelona* de 1232 i en els usos i costums marítims que regulaven la navegació al port barceloní. L'any 1258 Jaume I confirmà oficialment aquestes *Ordinacions*, reconeixent un dret consuetudinari que s'havia anat consolidant.

Entre els anys 1260 i 1270 es redactaren els primers *Costums de la Mar*, una part dels quals s'incorpora posteriorment als *Costums de Tortosa*, fet que evidencia la ràpida difusió d'aquest dret marítim. El procés culminà amb la creació dels Consolats de Mar de Barcelona (1282), València (1283) i Mallorca (1326).

La importància d'aquestes institucions anava molt més enllà de la resolució de conflictes entre mercaders. El Consolat de Mar establia les normes que regulaven tota l'activitat marítima: la construcció i la propietat de les naus, els contractes de transport, el règim dels nòlits, les responsabilitats en cas d'avaria, les assegurances, les operacions mercantils i la liquidació dels negocis. En definitiva, convertia el risc inherent a la navegació en un risc jurídicament regulat.

Aquest és, probablement, el seu llegat més important. Sense seguretat jurídica no hi ha inversió; sense inversió no hi ha grans expedicions comercials. El *Llibre del Consolat de Mar* acabà esdevenint una de les grans compilacions del dret mercantil europeu i exercí una influència decisiva sobre la legislació marítima de nombrosos països durant segles.

Altrament aquesta expansió institucional anà acompanyada de la formació d'una extensa xarxa humana de mercaders establerts arreu de la Mediterrània i de les costes atlàntiques. Entre aquests grups tingueren un paper especialment rellevant molts jueus catalans, coneguts en nombroses fonts com a *catalanim.* Integrats plenament en la vida econòmica del país, compartien la llengua i la cultura catalanes i desenvolupaven una intensa activitat mercantil.

Després dels avalots de 1391, sobretot pel fet de l'assalt al Call de Barcelona, molts optaren per convertir-se, mentre que d'altres s'establiren als barris i alfòndecs catalans de la Mediterrània, del nord d'Àfrica, d'Itàlia, de Flandes, dels Països Baixos o d'Anglaterra. Sense perdre els seus vincles, continuaren actuant en xarxa i contribuïren decisivament a l'articulació dels circuits comercials internacionals que, a la fi del segle XV, connectaven la Mediterrània amb l'Atlàntic.

Observem, doncs, la coherència del procés històric que hem anat reconstruint: primer es pacta la convivència; després es construeix el dret; el dret crea institucions polítiques; i aquestes fan possible un dret mercantil prou sòlid perquè el comerç internacional prosperi, inclús superant els conflictes propis d'una societat avançada, complexa, oberta i molt dinàmica.

Altrament, el dret, per ell mateix, encara no era suficient. Les grans empreses comercials requerien també institucions capaces de custodiar capitals, facilitar el crèdit i garantir les operacions financeres. Aquesta necessitat donaria lloc a una nova innovació de primer ordre: la Taula de Canvi de Barcelona.

9. LA TAULA DE CANVI: LA FINANÇA D'UNA SOCIETAT COMERCIAL

Si el Consolat de Mar proporcionava la seguretat jurídica necessària per al comerç marítim, calia encara una altra peça perquè aquell sistema funcionés plenament: una institució capaç de garantir la circulació dels capitals i el finançament de les grans operacions comercials.

Amb aquest objectiu, l'any 1401, el Consell de Cent fundà la Taula de Canvi de Barcelona, considerada un dels primers bancs públics d'Europa. Creada inicialment per ordenar les finances de la ciutat i garantir la seguretat dels dipòsits i dels pagaments, ben aviat es convertí en una institució cabdal de l'economia catalana. El seu primer administrador documentat fou Guillem Colom i Saplana.

La Taula estava oberta tant a particulars com a les institucions públiques. L'any 1413 ja actuava com a entitat financera de la Generalitat, i poc després també gestionava els comptes de l'Església i de la monarquia. El 1433 administrava prop de 1.500 comptes, una xifra que reflecteix el notable desenvolupament del sistema financer català, com s'acredita en els set volums del segle XV, de les 940 unitats documentals custodiades a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona a la Casa de l'Ardiaca.

La seva funció anava molt més enllà de la simple custòdia de diners. Facilitava el crèdit, garantia els dipòsits i assegurava les operacions econòmiques que exigia el comerç internacional. Sense una institució d'aquestes característiques, difícilment haurien pogut finançar-se empreses marítimes de gran envergadura, amb els elevats riscos que comportaven.

El Consolat de Mar aportava la seguretat jurídica; la Taula de Canvi, la seguretat financera. Ambdues institucions constituïen dues peces inseparables d'un mateix sistema econòmic, fruit d'una societat que havia après a substituir la incertesa per l'organització i el risc per la confiança.

Tanmateix, el desenvolupament d'una economia tan dinàmica també generava noves responsabilitats col·lectives. Una ciutat que aspirava a ser un gran centre comercial havia de disposar igualment d'institucions capaces d'atendre les necessitats socials dels seus habitants. És en aquest context que cal entendre la fundació de l'Hospital de la Santa Creu.

10. L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU: INSTITUCIÓ D'ASSISTÈNCIA UNIVERSAL

La fundació de l'Hospital de la Santa Creu, l'any 1401, tampoc no fou un fet aïllat. Constitueix una nova mostra de la capacitat d'organització d'una societat que havia anat construint, al llarg de segles, institucions destinades a garantir no només el bon govern i el desenvolupament econòmic, sinó també el benestar col·lectiu.

La iniciativa partí del Consell de Cent, que acordà reunir en una sola institució els diversos hospitals existents a la ciutat —els d'en Colom, en Marcús, el canonge Vilar, Sant Llàtzer i en Desvilar— per tal d'oferir una assistència més eficaç i millor organitzada. L'acord fou aprovat el 15 de març de 1401 i confirmat pocs mesos després, el 5 de setembre, mitjançant una butlla del papa Benet XIII.

Aquest projecte esdevingué una realitat esplèndida durant segles perquè s'arrelava en una tradició molt antiga, representada per noms com Arnau de Vilanova, Jacme d'Agramunt, Jafudà Bonsenyor o, en Lluís Alcanyís ja en temps de la descoberta, que contribuïren decisivament al desenvolupament d'una medicina d'excel·lència, en la mesura dels mitjans de l'època, als territoris de la Corona catalana, tant en l'àmbit de la cirurgia com pel que fa al tractament d'afeccions i, sobretot, en la cura dels malalts com es pot copsar per les característiques dels edificis construïts a tal fi, cas de la Casa de Convalescència i encara en la prevenció com mostren els diversos tractats de pestilència.

L'Hospital es convertí en el principal centre assistencial de Barcelona. El seu finançament combinava aportacions privades particulars, almoines, llegats testamentaris i diversos privilegis concedits per les autoritats civils i eclesiàstiques, fet que li permeté mantenir una activitat continuada durant segles i adaptar-se a les necessitats de cada època.

L'Hospital de la Santa Creu simbolitza, en definitiva, una idea fonamental: la fortalesa d'una societat no es mesura només per la seva capacitat de comerciar, de legislar o de governar, sinó també per la manera com protegeix les persones. Aquesta preocupació pel bé comú completa el model institucional que hem anat resseguint al llarg de la ponència i explica per

què la Catalunya baix medieval pogué esdevenir una de les societats més dinàmiques i innovadores del seu temps.

11. ELS GREMIS: MOTOR DE LA SOCIETAT CATALANA MEDIEVAL

Després d'haver recorregut l'evolució de les institucions polítiques, jurídiques i econòmiques, convé recordar que cap d'elles no hauria estat possible sense una societat capaç de sostenir-les. La història no la fan només els governs ni les lleis; la construeixen també les persones, amb el seu treball quotidià, els seus coneixements i els seus oficis. És aquí on la societat catalana mostra una altra de les seves grans fortaleses.

Els gremis constituïren una de les peces essencials d'aquest teixit social. Organitzaven els diferents oficis, vetllaven per la qualitat dels productes, regulaven l'aprenentatge professional i garantien la transmissió dels coneixements de mestres a aprenents. L'accés als graus d'oficial i de mestre exigia superar proves rigoroses, especialment en oficis d'alta responsabilitat, com el dels apotecaris. Aquest sistema, sota la tutela d'institucions com el Consell de Cent de Barcelona, contribuí decisivament al prestigi de les manufactures catalanes. La ceràmica, el tèxtil, la seda, el vidre, l'adoberia, la ferreria o els destil·lats assoliren una qualitat reconeguda arreu de la Mediterrània.

12. COSMOGRAFIA I CARTOGRAFIA

La construcció d'una gran tradició marítima no depèn només dels vaixells ni dels mariners ni de l'utillatge. També requereix coneixement. I, entre tots els coneixements necessaris per navegar, pocs eren tan importants com la cartografia.

Catalunya disposava, des del segle XIII, d'una de les escoles cartogràfiques més prestigioses de la Mediterrània. Les seves cartes nàutiques, els anomenats portolans, representaven amb una precisió extraordinària les costes, els ports, els accidents geogràfics i les rutes marítimes. Eren instruments de treball destinats a la navegació quotidiana i, precisament per aquest ús intensiu, se n'han conservat ben pocs exemplars, malgrat que se'n produïren centenars, probablement milers, per satisfer tant la demanda catalana com la d'altres països mediterranis.

Entre les peces conservades destaca la carta portolana de Guillem Soler, recuperada fa pocs anys per l'Ajuntament de Barcelona després d'haver estat reutilitzada com a material de relligadura d'un llibre imprès l'any 1575. Igualment remarcable és la carta mallorquina d'Angelí Dulcert, datada el 1339, una de les més antigues que han arribat fins als nostres dies i testimoni de l'excel·lència de l'escola cartogràfica mallorquina.

Aquest patrimoni cartogràfic culminaria amb els grans planisferis elaborats pels mestres de l'Escola Mallorquina, especialment els Cresques, que sintetitzaren el coneixement geogràfic

del seu temps i es convertiren en una referència per als navegants europeus. Sense aquesta llarga tradició de cosmògrafs i cartògrafs resulta difícil imaginar la preparació tècnica que exigien les grans expedicions oceàniques de la fi del segle XV.

13. LES DRASSANES REIALS I LA INDÚSTRIA NAVAL

Cap de les institucions que hem vist fins ara hauria tingut sentit sense una infraestructura material capaç de convertir el coneixement, el dret i el finançament en realitat. Aquesta infraestructura era la potent indústria naval desenvolupada als ports catalans i, molt especialment, a les Drassanes Reials de Barcelona.

La construcció de galeres, naus i altres embarcacions mobilitzava una activitat econòmica d'una gran complexitat. Mestres d'aixa, calafats, velers, corders, ferrers, fusters, proveïdors de fusta, de ferro, de veles i de queviures formaven part d'un ampli teixit productiu que feia possible la navegació a gran escala. Al voltant de les drassanes es concentrava també tot l'aparell logístic necessari per a l'avituallament, les reparacions, l'armament i l'organització de les expedicions marítimes.

Malauradament, avui coneixem només una part d'aquesta activitat. La desaparició de bona part de la documentació conservada a l'antic Arxiu Reial de Barcelona impedeix reconstruir amb precisió el funcionament quotidià de les Drassanes Reials, que de ben segur hauria aportat una informació extraordinàriament valuosa sobre la construcció naval catalana durant la baixa edat mitjana.

Malgrat això, és evident que una empresa transoceànica com la colombina a la fi del segle XV exigia una llarga experiència en la construcció naval, la navegació i l'organització marítima. A aquest patrimoni cal afegir-hi els coneixements dels cosmògrafs, com Jaume Ferrer de Blanes, i la cartografia dels Cresques i de l'Escola Mallorquina, que situaren els territoris de la Corona Catalana entre els principals centres europeus de ciència nàutica.

14. EL SINDICAT DE REMENÇA

L'últim element d'aquest llarg procés de construcció institucional fou la progressiva emancipació de la pagesia. L'any 1448 es constituí el Sindicat de Remença, una de les primeres organitzacions representatives d'Europa, amb l'objectiu d'obtenir l'abolició dels mals usos.

Testimoni excepcional d'aquell moviment és el *Llibre del Sindicat Remença*, conservat a l'Arxiu Històric de Girona i reconegut per la UNESCO dins el programa Memòria del Món. Hi figuren inscrits més de deu mil pagesos que participaren col·lectivament en aquella reivindicació, un dels exemples més notables d'organització social de la baixa edat mitjana.

Una lluita dura, que va durar més de trenta anys i que, al capdavall, va assolir el reconeixement jurídic del seu estatus com a homes lliures, és a dir que podien escollir on treballar, entre altres drets, un estatus que no tenien en altres països. No ens ha d'estranyar, doncs, que a les Corts de Barcelona de l'any 1493, convocades pel rei Ferran II, el Catòlic, just després de la tornada del primer viatge d'en Colom, es prenguessin disposicions concretes per enrolar pagesos en el segon viatge, entre altres professionals, a fi d'iniciar un procés de colonització, vet aquí un altre argument per reforçar la vinculació de Catalunya a la descoberta.

15. DE LA MEDITERRÀNIA A L'ATLÀNTIC

Quan s'arriba a la fi del segle XV, Catalunya disposava d'un dret propi, d'institucions representatives, d'una banca pública, d'una xarxa comercial internacional, d'una potent tradició marítima i d'una llarga experiència en l'administració de territoris mediterranis com Sicília, Sardenya o Nàpols.

Considerats conjuntament, aquests elements expliquen que les grans empreses oceàniques no apareguin com un fet aïllat, sinó com la prolongació natural d'un llarg procés de construcció institucional, jurídica, econòmica i tècnica desenvolupat al llarg de diversos segles.

Si hi afegim l'experiència de govern de la Corona Catalana, la xarxa comercial mediterrània, el Consolat de Mar, la Taula de Canvi, la cartografia i la indústria naval, apareix el retrat d'una societat extraordinàriament preparada per afrontar els grans reptes oceànics de la fi del segle XV. No és estrany que, després del retorn del primer viatge colombí, fos a les Corts de Barcelona de 1493, on es prengueren les disposicions per fer el segon viatge al Nou Món i les primeres provisions per establir-se als territoris descoberts.

16. CONCLUSIONS

Hem recorregut gairebé cinc segles d'història per veure com, a Catalunya, la força deixà progressivament de ser l'únic fonament de l'ordre polític i fou substituïda pel dret, el pacte i les institucions. De la Pau i Treva sorgiren els Usatges; dels Usatges, les Constitucions; de les Constitucions, les Corts i la Generalitat; i, sobre aquest edifici jurídic i polític, es desenvoluparen el Consolat de Mar, la Taula de Canvi, l'Hospital de la Santa Creu, la cartografia, la cosmografia, la indústria naval i una intensa activitat intel·lectual i científica. Tot plegat configurà una de les societats més dinàmiques de la Mediterrània baix medieval.

Per això, la descoberta del Nou Món, en aquesta perspectiva, apareix com la culminació d'un llarg procés històric de construcció institucional, econòmica i cultural. Més enllà del debat sobre la identitat personal de Cristòfol Colom, el que aquesta ponència ha volgut mostrar és que Catalunya reunia, a la fi del segle XV, les condicions jurídiques, financeres, tècniques i humanes necessàries per concebre i sostenir una empresa oceànica d'aquella magnitud. En aquest sentit, la catalanitat de la descoberta deixa de ser només una qüestió biogràfica per esdevenir una hipòtesi historiogràfica que cal valorar a la llum del conjunt de les evidències. En qualsevol cas l'existència d'un Cristòfol Colom, català, membre destacat d'un llinatge ben conegut de Barcelona, amb un perfil biogràfic vinculat a la navegació, al comerç, a la banca i a les institucions més rellevants de la societat catalana a finals del segle quinzè, fora el colofó més versemblant per cloure aquesta llarguíssima controvèrsia.

AGRAÏMENTS

Voldria agrair a totes les persones que han dedicat el seu talent i competència professional al treball feixuc de recerca de la veritat i el seu compromís amb la catalanitat a l'hora d'esbrinar fets i gent de nació catalana amagats per la censura d'estat darrera el relat oficial. I, en especial a na Gemma Romanyà, impressora, que em va convèncer d'escriure sobre la nostra història sense renúncies, a Jordi Bilbeny, investigador i filòleg, pel seu mestratge imprescindible i a Joan Contijoch, llicenciat en història, pel seu suport i amistat. Així com al Comitè Organitzador i Comitè Científic d'aquest Simposi i a l'Institut d'Estudis Catalans que ens acull.

REFERÈNCIES

Batlle, Carme (1988) *L'expansió baix medieval, segles XIII-XV, vol III de Història de Catalunya*, dir. Pierre Vilar. Edicions 62. Barcelona.

Batlle, Carme i Vinyoles, Teresa. (2002) *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*. Rafael Dalmau, editor. Barcelona.

Batllori, Miquel (1958) *Vuit segles de cultura catalana a Europa*. Editorial Selecta, Club de literatura Selecta. Barcelona.

Bensch, Stephen P. (2000) *Barcelona i els seus dirigents 1096-1291*. Edicions ECSA. Barcelona.

Bilbeny, Jordi, (2026) *Gran manual de la descoberta i conquesta catalanes d'Amèrica segons les fonts documentals catalanes de l'Antic Règim*, Librooks, Barcelona.

Camps i Arboix, Joaquim de (1955) *Verntallat cabdill dels remences*. Editorial Aedos, col Biblioteca Biogràfica Catalana. Barcelona.

Capdeferro i Pla, Josep, Ciencia y experiencia. El jurista Fontanella (1575-1649) i les seves cartes. Barcelona, Pagès Editors, 2012, 680 pp.

Capdeferro Pla, Josep i Serra Puig, Eva, La defensa de les Constitucions de Catalunya: el Tribunal de Contrafaccions (1702-1713) Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2014.

Cingolani, Stefano Maria (2015 *La formació nacional de Catalunya i el fet identitari dels catalans (785-1410)*. Generalitat de Catalunya, departament de la Presidència. Entitat autònoma del Diari Oficial i de Publicacions. Barcelona.

Desclot, Bernat. *Crònica*, a cura de Miquel Coll i Alentorn (1951). Editorial Barcino. Els nostres Clàssics Col A volums 62-63-64-66-69-70. Barcelona.

Diversos autors. *Estudis històrics i documents dels Arxius de Protocols.* (EHDAP) (1948-2025) XXXIV volums. Il·lustre Col·legi de Notaris de Catalunya. Barcelona.

Diversos autors (2006) *Lluís Alcanyís, 500 anys*, (inclou en facsímil) *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència.* Ulleye. Xàtiva.

Eiximenis, Francesc (1927) *Regiment de la cosa pública*. Els nostres clàssics. Barcelona.

Ferrer i Mallol, Mª Teresa (2009) Els orígens de la Generalitat de Catalunya (1359-1413). Generalita de Catalunya, Departament de la Vicepresidència, Co·lecció Història i Pensament nº 7. Barcelona.

Ferro, Víctor (1987) *El dret públic català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Eumo Editorial. Vic.

Forcano, Manuel (2014) *Els jueus catalans. La història que mai no t'han explicat*. Angle Editorial, 44 Inspira. Barcelona.

Fort i Cogul, Eufemià (1973) *Catalunya i la Inquisició*. Editorial Aedos. Barcelona.

Gestes dels Comtes de Barcelona i Reis d'Aragó/Gesta Comitum Barchinonensium et Regum Aragonie. Cingolani, Stefano Maria, pròleg i introducció i Álvarez Masalias, Robert, traducció i notes (2012) Obrador Edèndum SL. Santa Coloma de Queralt.

Història de la cultura catalana, vol I *L'Esplendor medieval, segles XI-XV*, diversos autors. Edicions 62. Barcelona.

Junyent, Eduard (1971) *Commemoració mil·lenària del naixement de l'abat-bisbe Oliva Esbós biogràfic*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.

Llull, Ramon (1988) *Llibre de l'Orde de Cavalleria*. Editorial Barcino, Els nostres clàssics, col A vol 127. Barcelona.

Maspons i Anglasell, Francesc (1963) *L'Esperit del dret públic català. Vist a través dels textos legals i de la jurisprudència*.. Editorial Barcino. Col·lecció popular Barcino nº 206. Barcelona.

Mestre i Campí, Jesús (1992) *Diccionari d'Història de Catalunya*. Edicions 62. Barcelona.

Mira, Joan Francesc (2001) *Els Borja, família i mite*. Edicions Bromera. Alzira.

Muntaner, Ramon (1979) *Crònica.* Edicions 62 i "la Caixa". Barcelona.

Peguera, Don Luys de (1701) *Practica, forma, y stil, de celebrar Corts Generals en Catalunya, y materias incidents en aquellas. Dividida en tres Parts. Per lo noble del Consell de sa Magestat en la Real Audientia de Catalunya*. Barcelona.

Riquer, Martí de (2000) *Llegendes històriques catalanes*. Quaderns Crema. Barcelona.

Rovira i Virgili, Antoni (1924) *Història nacional de Catalunya*. Edicions Pàtria. Vols III-IV-V-VI. Barcelona.

Salrach, Josep Mª (1981) *Història dels Països Catalans, dels orígens a 1714 vol I*, coor Albert Balcells. EDHASA. Barcelona.

Salrach, Josep Mª i Duran, Eulàlia (1981) *Història dels Països Catalans, dels orígens a 1714* vol II, coor Albert Balcells. EDHASA. Barcelona.

Salrach, Josep Mª (1987) *El procés de feudalització, segles III-XII*, volum II *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar. Edicions 62. Barcelona.

Serra, Eva i Torres, Xavier Història, política, societat i cultura dels Països catalans / Volum 4, Crisi institucional i canvi social, segles XVI i XVII / dir. Eva Serra i Puig, Xavier Torres

Serra, Eva, Les corts de 1701-1702: la represa política a les vigílies de la guerra de successió, article a L'Avenç, 1996.

Sobrequés i Vidal, Santiago (2011) *Els barons de Catalunya*. Editorial Base. Barcelona.

Soldevila, Ferran (1962) *Història de Catalunya*. 2ª ed. Revisada i augmentada. Editorial Alpha. Barcelona.

Soldevila, Ferran (2008), *Jaume I El Conqueridor*, Editorial Base. Barcelona.

Usatges de Barcelona (1933) Rovira i Ermengol, Josep. Editorial Barcino. Barcelona.

Valls i Taverner, Ferran (1930-1933) III *Consolat de Mar*. Editorial Barcino. Barcelona.

Imprès a Barcelona el 15 d'octubre del 2026.

D'aquestes actes se n'han imprès dues edicions en paper de tirada reduïda, en **català** i **castellà** (es difondrà el llibre en format "pdf" a través de la pàgina web del simposi: **www.simposicolom.cat**). També s'editaran dues edicions digitals amb ISBN en **anglès** nord-americà i en **italià**. Els **vídeos** i les **presentacions** de totes les intervencions també estaran penjats a la pàgina *web* del simposi.

www.simposicolom.cat

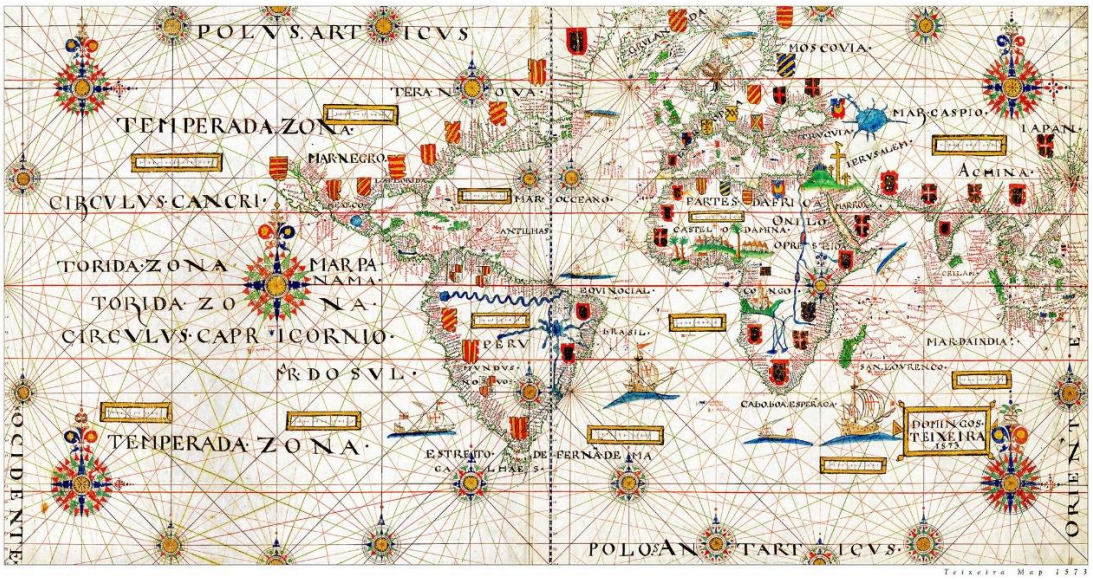

Teixeira Map 1573

